

Poznosrednjeveški in zgodnjenovoveški enorezni meči (*messer*) in bojni noži (*bauernwehr*) iz Ljubljane

Late medieval and early post-medieval single-edged swords (*messers*) and combat knives (*bauernwehren*) from the River Ljubljana

Tomaž NABERGOJ

Izvleček

Prispevek obravnava poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško enorezno hladno orožje iz Ljubljane v zbirkah Narodnega muzeja Slovenije: 8 enoreznic mečev, v virih imenovanih *messer*, in 49 bojnih nožev, imenovanih tudi kmečki ali hišni noži (*bauernwehr* ali *hauswehr*). To raznovrstno orožje, značilno za srednjeevropski prostor, je bilo v 15. in 16. st. zelo razširjeno, vendar ga je – z izjemo precejšnjega števila najdb iz Ljubljane – v slovenskih muzejskih zbirkah ohranjenega zelo malo. Uporabljali so ga kot orožje ali tudi kot orodje – v boju, za zaščito na poti ali pri lovu (kot lovske nože), za vsakdanjo uporabo in kot del osebne noše ljudi predvsem nižjega stanu. Razporeditev najdb, odkritih predvsem na območjih Podpeči, Blatne Brezovice in Rakove Jelše, se ujema z razporeditvijo drugih vrst in skupin predmetov, tudi orožja, iz poznega srednjega in zgodnjega novega veka. Povezuje se z logiko izrabe prostora oziroma potovanja po reki in okoliškem ozemlju, predvsem z domnevnimi lokacijami pristanov na reki ali prehodov čeznjo.

Ključne besede: Slovenija, Ljubljana, pozni srednji vek, zgodnji novi vek, orožje, orodje, enorezni meči, bojni noži

Abstract

The contribution discusses the late medieval and early post-medieval single-edged weapons recovered from the River Ljubljana, central Slovenia, and held in the collections of the National Museum of Slovenia. The assemblage comprises eight swords known from literary sources as *messers* and 49 combat knives known as *bauernwehren* or *hauswehren*. It is a diverse group of weapons typical of central Europe and very common in the 15th and 16th centuries, though very few survive in Slovenian museum collections apart from those from the Ljubljana. They were used either as weapons or as tools – in combat, for personal protection while travelling or during hunting (as hunting knives), for everyday use and as part of the personal attire mainly of the lower ranks. Their distribution along the Ljubljana with concentrations in the sections at Podpeč, Blatna Brezovica and Rakova Jelša corresponds with the distribution of other types and groups of objects including weapons from the late medieval and early post-medieval periods. It is related to the use of space, i.e. to the traffic along the Ljubljana and the adjacent land, primarily to the posited locations of landing sites on the river or of river crossings.

Keywords: Slovenia, River Ljubljana, late medieval period, early post-medieval period, weapons, tools, single-edged swords, combat knives

UVOD

V prispevku podrobneje predstavljam 57 primerkov poznosrednjeveškega in zgodnjenovoveškega hladnega orožja iz reke Ljubljanice v zbirkah Narodnega muzeja Slovenije (NMS): 8 enoreznih mečev tipa *messer* in 49 bojnih nožev (*bauernwehr* ali *hauswehr*). Predmeti večinoma še niso bili objavljeni (ali pa le sumarno) in so v tej objavi prvič zbrani na enem mestu. Dobro polovico najdb sem obravnaval že v svoji neobjavljeni doktorski disertaciji (Nabergoj 2015) o srednjeveškem orožju in bojni opremi iz reke Ljubljanice. Podatke in spoznanja sem tu povzel, dopolnil ali tudi popravil – dodatno upoštevane tuje objave in študije tega orožja so pomenile tudi novo ali natančnejšo določitev nekaterih predmetov.¹ Namen članka je funkcionalna, tipološka in kronološka določitev teh vrst orožja, predstavitev najdiščnih podatkov in osvetlitev arheoloških kontekstov ter zgodovinskih okvirov, v katere lahko postavimo obravnavane predmete.

STANJE RAZISKAV

Najdbe iz slovenskih muzejskih zbirk

V okviru velike zbirke več kot 6000 najdb iz Ljubljanice od prazgodovine do moderne dobe, ki jih hrani NMS, zavzemata pomembno mesto srednjeveško orožje in bojna oprema. Po svoji odlični ohranjenosti, raznovrstnosti tipov in količini zelo izstopata v primerjavi s tovrstnim gradivom iz drugih slovenskih muzejskih zbirk in z drugih arheoloških najdišč v Sloveniji. To velja tako za druge reke, iz katerih je znanih le malo tovrstnih najdb, kot tudi za srednjeveško mesto Ljubljano skupaj z gradom, od koder izkopanih primerkov orožja in bojne opreme skorajda ni. Zaradi ohranjenosti, izjemnosti oziroma redkosti posameznih vrst in tipov, predvsem mečev, je gradivo iz Ljubljane pomembno tudi v evropskem merilu. Poleg kataloških prikazov z razstav NMS o arheološki dediščini Ljubljane (Turk et al. 2009a), o viteštvu na Slovenskem (Lazar, Nabergoj, Bitenc 2013) in o arheoloških najdbah iz srednjega veka (Knific, Nabergoj 2016) sta bila srednjeveško orožje in bojna oprema iz Ljubljane deležna več strokovnih obravnav. Omeniti je treba zlasti doktorski diser-

taciji kustosov Tomaža Lazarja (Lazar 2009) in Tomaža Nabergoja (Nabergoj 2015), monografijo o vojskovanju na Slovenskem v poznem srednjem veku (Lazar 2012), med članki pa prispevek Andreja Gasparija o dvoreznih mečih v Arheološkem vestniku 68 (Gaspari 2017). Med tujimi avtorji je objavljene dvorezne meče iz Ljubljane podrobneje obravnaval Marko Aleksić (Aleksić 2007).

Iz Ljubljane pa se je poleg dvoreznih mečev ohranilo kar precej drugega sečnega in bodnega orožja iz poznega srednjega veka oziroma iz obdobja ob koncu srednjega in v začetku novega veka (od 14. do 16. st.) – doslej še ni bilo sistematično obravnavano, večinoma pa tudi ne objavljeno, razen nekaj primerkov v omenjenih razstavnih katalogih NMS.² To orožje je zelo pomembno za poznavanje oborožitve tiste dobe, saj je bilo nekoč precej razširjeno in so ga vsakodnevno uporabljali oziroma nosili pripadniki različnih, a predvsem nižjih družbenih slojev. V razmeroma velikem številu se je ohranilo v zbirkah dveh muzejev, poleg NMS še v Mestnem muzeju Ljubljana (MMLj kot del javnega zavoda Muzej in galerije mesta Ljubljane). Ta ima v nedavno pridobljeni zbirki družine Potočnik kar 76 primerkov bojnih nožev, ki sicer še niso bili preučeni in objavljeni.

V drugih slovenskih muzejskih zbirkah pa sodeč po objavah in po zbranih informacijah to orožje skorajda ni zastopano. Tako sta mi znana le dva *messerja*: enega z zelo širokim, sicer odlomljenim rezilom, ki je bil datiran v (pozno) 15. st., hrani Pokrajinski muzej Celje, odkrit pa je bil ob arheoloških raziskavah Knežjega dvora.³ Drugi je razstavljen v stalni zbirki Pokrajinskega muzeja Murska Sobota.⁴ K tema dvema primerkoma in osmim iz Ljubljane, ki so obravnavani v članku, je treba dodati še štiri *messerje* iz zbirk NMS, ki niso iz Ljubljane: eden je brez znane provenience,

² Turk et al. 2009a, 310–311 (kat. 95), 318–319 (kat. 102), 320–321 (kat. 103), 340–341 (kat. 119), 346–347 (kat. 127); Lazar, Nabergoj, Bitenc 2013, 196–197 (kat. 236, 237), 204–205 (kat. 247), 262–263 (kat. 327, 329–331); Knific, Nabergoj 2016, 134, 229 (sl. 163), 143, 230 (sl. 174). Posamični predmeti so bili objavljeni tudi že v PAS I (glej reference v kataloških opisih spodaj).

³ Guštin 2001, 241, 251, kat. 173; Lazar 2009, 343, 428, kat. M 37. Prim. Sijarić 2004, 90, ki najdbo iz Celja primerja s "kratkim mečem" iz Visokega v Bosni (enako Sijarić 2014, 153).

⁴ *Messer*, ki je po obliki rezila in predvsem po obliki branika zelo podoben *messerju* iz Ljubljane kat. 7 (t. 4), je bil v razstavnem katalogu sicer pomotoma označen kot sablja, datiran pa v 15.–16. st. (Balažič, Kerman 1997, 95, 357, kat. 318).

¹ Nabergoj 2015, 116–134 (kat. 35, 37–41, 43–73), 238–241.

drugega so naključno našli v Kamniški Bistrici pri Domžalah,⁵ tretjega v vasi Spodnje Bitnje pri Kranju in četrtega prav tako v imenovani vasi; ta je doslej edini *messer* iz slovenskih muzejskih zbirk, ki so ga analizirali z raznovrstnimi naravoslovno-tehničnimi metodami in ga s tem metalurško raziskali z vidika mehaničnih lastnosti in mikrostrukture snovi (Fajfar et al. 2013; Lazar 2017a).⁶

Sestava predmetov, struktura njihovih materialov in tehnološki postopki izdelave posameznega orožja, s tem pa tehnološke značilnosti predmetov, ki so bistveno vplivale na njihovo uporabnost, so zelo pomembni za celostno analiziranje in ovrednotenje orožja. Za *messer* iz Spodnjih Bitenj je bilo na podlagi naravoslovno-tehničnih analiz mogoče ugotoviti, da je izkušen mojster v drugi polovici 15. st. razmeroma preprosto, a učinkovito orožje izdelal zelo skrbno iz enega samega kosa kovnega železa, trdoto ostrine pa premišljeno povečal z naogljčenjem.⁷

V slovenskih javnih muzejskih zbirkah je glede na dostopne podatke bojnih nožev precej več kot *messerjev*. Največ je spet primerkov iz Ljubljane iz obeh omenjenih zbirk v NMS in MMLj, od drugod je najdb prav malo. NMS hrani bojni nož, verjetno z iskalnikom kovin najden na Starem gradu nad Zapotokom pri Sodražici,⁸ en bojni nož, prav tako odkrit v slabo poznanih okoliščinah, izhaja z Rogatca nad Želimljami, kjer so razvaline srednjeveškega gradu Falkenberg,⁹ tretja najdba, ki je v muzej prišla leta 1900, je z neznanega najdišča, morda iz vode,¹⁰ še trije bojni noži so neznanega izvora.¹¹ Poleg teh šestih primerkov je NMS pridobil še okov nožnice, ki je bil najden na Gradišču nad Bašljem in je glede na mere in obliko lahko pripadal bojnemu nožu, kakršni izhajajo iz Ljubljane (lahko pa bodalu).¹² Po en bojni nož hranita tudi Posavski muzej Brežice¹³ in Gorenjski muzej Kranj.¹⁴ Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS), Center za preventivno arheologijo v Novem mestu pa začasno hrani dva bojna

noža: prvega so leta 2002 arheologi s tega zavoda našli ob izkopavanjih na območju mednarodnega mejnega prehoda Obrežje, in sicer v odpadni jami, datirani v pozno 15. ali v 16. st.¹⁵ Drugi bojni nož je odkrila Skupina za podvodno arheologijo ZVKDS med intenzivnim podvodnim arheološkim pregledom struge Lahinje pri Flekovem mlinu v Črnomlju leta 2008.¹⁶

Več primerkov iz zbirke zasebnega Vojnega muzeja v Logatcu je objavil Janez J. Švajncer, ki sicer poleg viteških, dvoročnih, kratkih in drugih mečev loči tudi posebne kmečke meče, poleg njih pa še lovske in druge (navadne) nože, npr. jedilne, ter bodala.¹⁷ Glede na ohranjenost, obliko in tipološke značilnosti lahko med bojne nože (*bauernwehr*) uvrstimo šest predmetov, od katerih jih je bilo pet odkritih na slovenskem ozemlju, en bojni nož pa v Kolpi na Hrvaškem.¹⁸ Prvi bojni nož, označen kot "dolgo bodalo – nož", je bil najden "v robu precej izsušene Ljubljane pri Vrhniku".¹⁹ Drugi bojni nož ("železno bodalo") je zemeljska najdba s starega gradu Kolovec pri Domžalah, izkopana "v grušču pod obrambnim jarkom".²⁰ Tretji bojni nož iz Švajncerjeve zbirke ("kmečki meč"), ki mu zgornji del ročaja manjka, je bil najden v strugi Save pod Krškimi.²¹ Četrti bojni nož ("dolgi nož"), ki mu manjka skoraj ves ročajni del, je bil odkrit v vrtači v gozdu ob cesti Grčarevec–Kalce pri Logatcu.²² In peti bojni nož, prav tako označen kot "dolgi nož" in tudi poškodovan (brez dela ročaja), je bil najden nekje pri Železnikih.²³

Tako je doslej iz slovenskih muzejskih zbirk skupaj dokumentiranih 14 *messerjev* in 141 bojnih nožev (ter morebiti še ena nožnica), od teh iz Ljubljane izhaja 8 *messerjev* in 126 bojnih nožev.

¹⁵ Neobjavljen, začasna številka PN 5625.

¹⁶ Gaspari, Erič 2012, 374 in t. 1: 2. Primerek, dolg ok. 50 cm, je sicer označen kot enorezni meč in pripisan skupini poznosrednjeveškega orožja ali orodja (t. i. *Bauernwehr*). Prim. Sijarić 2014, 153, ki najdbo iz Lahinje primerja s "kratkim mečem" iz Visokega v Bosni.

¹⁷ Švajncer 2007, 23–32, 115–136 (kat. 29–48).

¹⁸ Za "kmečki meč?" iz Kolpe glej Švajncer 2007, 129 (kat. 41).

¹⁹ Švajncer 2007, 123, kat. 35a (po obliki in merah je zelo podoben bojnemu nožu iz Ljubljane, kat. 11; t. 5).

²⁰ Švajncer 2007, 124, kat. 36 (tipološko enaka sta primerka iz Ljubljane, ki ju hrani NMS, kat. 44, 45; t. 12).

²¹ Švajncer 2007, 125, kat. 37.

²² Švajncer 2007, 126, kat. 38.

²³ Švajncer 2007, 127, kat. 39 (zelo podoben je več bojnim nožem iz zbirke NMS, npr. kat. 54; t. 13).

⁵ Lazar, Nabergoj, Bitenc 2013, 206–207 (kat. 248).

⁶ *Messerji* imajo inventarne številke N 32525, N 7985, N 32527, N 32526.

⁷ Fajfar et al. 2013; Lazar 2017a, 100–102.

⁸ Neobjavljen, inv. št. G 12657.

⁹ Neobjavljen, inv. št. G 13220.

¹⁰ Lazar, Nabergoj, Bitenc 2013, 262–263 (kat. 328).

¹¹ Neobjavljeni, inv. št. N 32528, N 35626, N 35627.

¹² Neobjavljen, inv. št. S 3462.

¹³ Dejak 1995, 34, kat. 10 (označen kot "kmečki meč").

¹⁴ Bojni nož je bil odkrit z iskalnikom kovin na Gradišču nad Bašljem leta 1989. Neobjavljen, brez inv. št.

Terminologija in funkcija

V tem prispevku podrobneje obravnavam tip enorezних mečev, v nemških pisnih virih imenovanih *messer*, in t. i. bojne nože, v virih navadno imenovane *bauernwehr*. Kako ta dva izraza ustrezno prevesti v slovenščino? Poimenovanje, prepoznavanje in razločevanje teh predmetov na podlagi oblikovnih in konstrukcijskih značilnosti oziroma funkcionalne določitve niso preprosta niti enoznačna. Osnovna vprašanja so: Meč ali nož? Orodje ali orožje? Za boj ali lov? Vsekakor gre lahko za večfunkcijske predmete, ki se tipološko pojavljajo v različicah, zato med njimi jasnih razmejitev vedno ne moremo postaviti. Imajo svoj razvoj, ki še ni dovolj natančno pojasnjen in je pri funkcionalno različnih vrstah orožja lahko potekal vzporedno, lahko pa je ena vrsta orožja vplivala na drugo, npr. orožje za boj na lovsko orožje. Poleg tega je to sečno in bodno orožje (ali pač tudi orodje), značilno predvsem za prostor srednje Evrope, uporabljali pa so ga tudi ponekod drugod, predvsem v jugovzhodni Evropi, lahko bilo lokalno oziroma regionalno specifično. Na to kaže tudi raznovrstna, ne vselej primerljiva terminologija, kolikor je ohranjena v pisnih virih.

Izrazi niso enoznačni in so bili pogosto uporabljani sinonimno; izhajajo iz nedosledne srednjeveške terminologije in raznovrstne uporabe. Če vzamemo samo nemško pisane vire, se to orožje skriva tudi v splošnejših oznakah za hladno orožje, kot so *seitengewehr*, *seittenwehr*, *lanngwehr*, *gartwehr*, *rugger*, *rugkner*, *eysenwehr*, *handtwehr*, *oberwehr*, *haumesser*, *schnepf* ali preprosto *wehr* – orožje. V literaturi nemško pišočių avtorjev pa se povezuje tako z izposojenimi tujkami, kot sta *cortelas* in *falchion*, kakor tudi z manj konkretnimi izrazi poleg *bauernwehra* in *hauswehra*, kot so “enorezni meč” (*einschneidiges Schwert*), “lovski meč” (*Jadgschwert*), “krivi (ukrivljeni) meč” (*Krummschwert*), “udarni nož” (*Hiebmesser*), “vojni nož” (*Kriegsmesser*) idr. ali preprosto “sablja” (*Säbel*). Prav tako se navedeno orožje v nemških virih pogosto in v različicah pojavlja kot izpeljanka iz češkega izraza *tesák*: *dussack*, *dusak*, *duseghe*, *dusäge* ali *disack*, dokaj pogosto pa še kot *tesack*, *tesagkh*, *tasak* ipd.²⁴

Historični izraz *messer* v nemščini sicer pomeni nož in ga etimologi izvajajo iz zahodnogermanskega izraza *matizsahsa*, tega pa iz starega indogermanskega izraza *sax*, ki je pomenil skalo ali kamen. Beseda “Sachs” po etimološkem slovarju nemškega

jezika izhaja iz gotskega izraza **sahsa* v pomenu nož, kratek meč, ali npr. iz staronordijskega *sax* ipd., v katerih je ohranjen indogermanski koren **sek-* “rezati”. Besedni koren *sahs* je še vedno skrit v nemški besedi *Messer*, ki izhaja iz starovisokonemške *mezzir* ali *mazsahs*, kar je pomenilo nemško “Speiseschwert”, dobesedno meč za hrano (starovisokonemško *maz* hrana).²⁵

Izraz *messer* je v pisnih virih iz 15. in 16. st. v srednjeevropskem prostoru poleg noža kot pribora oziroma orodja označeval tudi zelo razširjeno orožje, enorezen meč, vendar zanj ustreznega enoznačnega prevoda v slovenščino nimamo (prav tako ne historičnega slovenskega izraza). Je le ena vrsta enoreznega meča, kakršne so v srednjem veku in v začetku novega veka uporabljali v evropskih deželah.²⁶ Če enorezni meč v širokem pomenu besede označimo kot katero koli orožje z enoreznim rezilom in ročajem, ki je daljše kot nož in krajše kot orožje na drogu (prim. angl. *polearm*), potem v to skupino poleg sablje lahko prištejemo tudi orožje, v antičnih in srednjeveških virih imenovano kot *kopis*, *falx*, *falcata*, *fauchon* oziroma *falchion*, *basilard*, *scythe* ipd. V tem prispevku zato uporabljam izraz *messer*, ki pokriva več različic tega orožja.²⁷

Kot kažejo viri, je bil izraz *messer* v nekaterih kontekstih uporabljan izrecno za bojno orožje, včasih celo kot sopomenka za meč, sabljo ali podobno hladno orožje. Nemški slovar bratov Grimm npr. navaja takšne razlage in primere za *messer* in posebej za *langes messer*.²⁸ Eden od treh zagovorov orožja iz osebnega molitvenika iz 15. st., ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, pa v srednjevisokonemškem jeziku zagovarja: *Stahel, eysen, spies, messer vnd swert / In meines veintes hand / Die schüllen mich hewt vermeiden / Das sy mich nicht mugen stechen weder schneiden!* (Jeklo, železo, sulica, *messer* in meč / v roki mojega sovražnika, / (ti) naj se me danes izognejo. / Da me ne bodo mogli ne zabosti ne porezati!).²⁹ Ta *messer* “v roki mojega sovražnika” gotovo ni označeval navadnega kuhinjskega noža, ampak smrtonosno orožje, kakršno sta tudi sulica in meč in proti kateremu naj pomaga zagovor.

²⁵ Kluge, Seebold 1989, 778; Meinecke 2001.

²⁶ Prim. Grotkamp-Schepers et al. 2015, 138–146.

²⁷ Izraz *messer* razlaga tudi nedavno izdani *Terminološki slovar uporabne umetnosti – pohištvo, ure, orožje*, gl. Lazar et al. 2015: iztočnica *messer*.

²⁸ DWB 1884, zv. 12, stolpec 2127, geslo *messer*.

²⁹ Javor Briški 1995, 144–145. Prim. prevod celotnega zagovora v Knific, Nabergoj 2016, 113 (kjer pa je bil *messer* preveden kot nož).

²⁴ Žákovský 2014a, 29–30.

Messer v osnovnem pomenu besede je bil torej lahko orodje oziroma pribor ali pač orožje, v tem primeru je bil navadno precej dolg. Če je bil zelo dolg, so ga nosili golega, ne v nožnici.³⁰ *Messerji* kot tip orožja so bili zelo različnih dolžin in oblik, kar je veljalo tako za rezila kot tudi za ročajne dele. Krajši enoročni, dolgi ok. enega metra, so bili razširjeni predvsem v civilnem okolju kot samoobrambno orožje; v virih so navedeni tudi kot *langes Messer* ali *großes Messer*. Daljši primerki, dolgi celo do metra in pol, so bili navadno imenovani *Kriegsmesser* – to so bili dvoročni *messerji* (nem. *Zweihänder-Messer* oziroma *grosses Kriegsmesser*) kot dolgo enorezno orožje, včasih ukrivljeno kot sablja (in zato poimenovano nemško tudi *Zweihändersäbel*). V prvi polovici 16. st. je bilo v nemških deželah to značilno orožje najemniških vojakov, t. i. landsknehtov.³¹

Izognil sem se izrazu bojni nož, ki kot prevod za *messer* ni najbolj ustrezen (čeprav sem ga v preteklosti tudi sam uporabljal)³² – z njim pa označujem drugo vrsto sečnega in bodnega orožja z ročajem. Ta je v nemško pisanih virih iz poznega srednjega in zgodnjega novega veka (od 14. do zgodnjega 17. st.) običajno poimenovana *bauernwehr* oziroma *hauswehr* (dobesedno “kmečko” oziroma “hišno orožje” ali tudi “kmečka” oziroma “hišna obramba”).³³ Taki noži so bili v tuji in domači literaturi doslej večinoma interpretirani s splošnim sodobnim izrazom bojni noži in historično oznako *bauernwehr* oziroma *hauswehr*, to je kot večnamensko orožje ali orodje, primerno za vsakdanjo uporabo in kot del osebne noše ljudi predvsem nižjega stanu – v boju oziroma za zaščito na poti ali tudi pri lovu.³⁴ Glede na uporabnike pa tako kot v nemščini obstaja še prijaznejši izraz v slovenščini: “kmečki nož”. Sodobni leksikon hladnega ročnega orožja iz leta 2006, ki sta ga napisala Jan Piet Puype in Piet De Gryse, razlaga *hauswehr* oziroma *bauernwehr* kot skupno oznako za orožje s kratkim, dokaj širokim, ravnim ali ukrivljenim rezilom, kakršno so v 15. in 16. st. za samoobrambo uporabljali zahodno- in srednjeevropski meščani in kmetje.³⁵ V primerjavi z

meči in *messerji* iz iste dobe gre vsekakor za krajše, enorezno orožje, katerega rezilo se izteče v konico. V nemški literaturi izraz *bauernwehr* sicer lahko označuje tudi enostavno kmečko orožje na drogu, kot so bojni srp (nem. *Kriegssense*), bojne vile (nem. *Kriegsgabel*) in bojni cepec (nem. *Kriegsflgel*), vendar to ni predmet obravnave v tem članku.

Tudi *bauernwehr* je enako kot *messer* precej raznovrstno orožje: praviloma je enorezno, lahko pa tudi dvorezno (vsaj na delu rezila), kot v primeru “kratkega meča” (oziroma bojnega noža, če upoštevamo značilen ročajni del) iz Visokega v Bosni.³⁶ Še en primer izjeme je bojni nož iz južne Nemčije, označen kot “Bauernwehr” ali “Hauswehr” in datiran ok. 1500. Ima značilen ročajni del s kljunasto oblikovanim glavičem in ročajnim jezikom s petimi luknjami za pritrnitev platic, netipično za praviloma enorezne bojne nože pa je spet rezilo, ki je dvorezno.³⁷

V 15. in 16. st. so bili bojni noži dokaj pogosto v uporabi predvsem v srednjeevropskem prostoru, če sklepamo po slikah, kot je umetnina Pietra Bruegela “Kmečki ples” (1568) z dvema jasno upodobljenima nožema, pa tudi v flamskih deželah. En primerek, označen kot “Hauswehr” in datiran ok. 1450–1500, imajo npr. v Nizozemskem vojaškem muzeju.³⁸ Precej bojnih nožev hrani Nemški muzej rezil (Deutsches Klingenmuseum) v Solingenu, ki sem ga tudi sam obiskal; na stalni razstavi so označeni različno, kot “Hauswehr”, “Leibwehr” ali “Bauernwaffe”. Bojne nože z avstrijskega ozemlja pa hrani npr. Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju. En tak nož izhaja iz dunajske mestne orožarne in kot precej dolg “Haumesser” (sekač oziroma sekalo) zastopa “Hauswehre”, torej orožje, ki so ga v drugi polovici 15. st. in še pozneje v mestih nosili ob boku. Bilo je precej lažje in krajše od dolgih dvoreznih “bojnih mečev” (nem. *Kriegsschwerter*), ki so seveda veljali za izrecno vojaško orožje in jih meščani načeloma niso smeli posedovati.³⁹

Kustos Narodnega muzeja v Ljubljani Ferdinand Tancik je leta 1973 v svoji razpravi o vojni stroki v začetku novega veka orožje tipa *bauernwehr* (ki ga kot takšnega ni obravnaval) poimenoval za “kmečki meč” in ga natančno opisal, upoštevajoč starejšo, predvsem nemško in avstrijsko strokovno

³⁰ Prim. Seitz 1965, 197, 357, sl. 262.

³¹ Seitz 1965, 195–197.

³² V katalogu razstave o Ljubljani “dolgi” ali “bojni nož”; Turk et al. 2009a, 310 (kat. 95), 318 (kat. 102), 320 (kat. 103).

³³ Podatki in izvajanja o bojnih nožih so povzeti in dopolnjeni po Nabergoj 2015, 239–241.

³⁴ Npr. Seitz 1965, 217–220; Schneider, Stüber 1980, 265–284.

³⁵ Puype, De Gryse 2006, 115.

³⁶ Hrani Zavičajni muzej v Visokem (Sijarić 2004, 88–91).

³⁷ Hrani Bayerisches Armeemuseum v Ingolstadt, inv. št. A 8294; glej Hofmann 1997, 59, kat. III.20.

³⁸ Puype, Stevens 2010, 174–175, kat. 46.

³⁹ Hummelberger 1980, 192, 204, sl. 128.

literaturo. Kot posebna zvrst meča je bilo to po njegovem "edino pravo kmečko orožje", z značilno obliko sicer razširjeno zlasti ob koncu poznega srednjega veka in v začetku novega veka. "Uporabljali so ga v vojnah, na lovu in tudi kot orodje. V srednjem veku so ga nosili zaradi osebne varnosti vsakodnevno, in sicer kot civilno orožje."⁴⁰ Z istim izrazom je primerek bojnega noža iz Posavskega muzeja Brežice v katalogu razstave o orožju iz leta 1995 označila kustosinja Vlasta Dejak.⁴¹ Izraz "kmečki meč" je leta 2007 uporabil tudi Švajncer v svoji knjigi o mečih, bodalih in nožih iz zbirke Vojnega muzeja v Logatcu: "Bauerschwert", ki je bil "meč samo po imenu", je opisal kot "dolgi nož z izrazito konico", torej je bil mišljen bojni nož.⁴²

Različno označevanje razkriva predvsem težavo v odločitvi za enega od izrazov, ki sem jo imel tudi sam: v obravnavi tega orožja (ali orodja) v katalogu stalne arheološke razstave NMS "Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov" iz leta 2016 sem se v poglavju, posvečenem "tistim, ki delajo", odločil za izraz kmečki nož, čeprav te rabe glede na vrsto publikacije in omejen prostor nisem natančneje utemeljil.⁴³ Vsekakor izraz oziroma prevod kmečki nož ni najbolj ustrezen, čeprav izhaja iz srednjeveške (nemške) oznake *bauernwehr*, saj teh predmetov ne moremo pripisati le kmetom. Poleg tega isto vrsto orožja viri označujejo tudi z drugimi izrazi, zlasti *hauswehr*. Izraz bojni nož pa je tudi lahko sporen, saj tak predmet ni bil nujno namenjen oziroma uporabljen izključno za boj (ali za lov) – prav lahko so ga uporabili tudi kot orodje. Če pa želimo poudariti predvsem bojne lastnosti teh predmetov in jih razlikovati tudi od navadnih, večinoma dosti krajših nožev za vsakdanja opravila, je izraz bojni nož kot prevod bolj smiseln, nevtralen je tudi glede interpretacije, kdo ga je uporabljal.

Prav različne vrste uporabe tega orožja in raznovrstne oznake v zgodovinskih virih so razlog, da tudi v sodobni tuji strokovni literaturi izrazi

niso uporabljani niti prevedeni enoznačno. *Bauernwehr* je tako prevajan v angleščino kot kmečki, lovski ali bojni nož (*peasant's / hunting / combat knife*). Primarni namen te vrste predmetov pa je, kot rečeno, pogosto težko določiti, čeprav so določene konstrukcijske in oblikovne značilnosti dobro merilo za funkcionalno določitev.⁴⁴ Vendar je očitno, da samo na podlagi npr. konstrukcijskih značilnosti ni mogoče zanesljivo določiti *bauernwehra* kot orodja ali orožja niti razločevati med *bauernwehrom* kot bojnim ali lovskim nožem. Pomemben kriterij za določitev funkcije predmeta oziroma njegovo namembnost je prav tako lahko dolžina *bauernwehra* oziroma predvsem njegovega rezila (cf. Purdea 2018, 181). Še en mogoč kriterij sta oblika (širina in debelina) rezila oziroma njegov presek ter oblikovanost konice (ki je bolj ali manj ostra). Ob dolžini in preseku rezila je treba upoštevati še uravnoteženost predmeta. Vse to so elementi, ki so vplivali na funkcionalnost teh nožev, ti pa so bili, kot je bilo že poudarjeno, uporabni za različne naloge in potrebe.

Češki raziskovalec Petr Žákovský uporablja skupni izraz *tesák* (angl. *dussack*), ki sicer izhaja iz čeških srednjeveških virov, s svojimi variantami treh glavnih skupin (*nožovité tesáky, jednoruční tesáky, dlouhé tesáky*) pa pokriva zelo različne vrste tega enoreznega orožja in hkrati obe skupini predmetov, ki ju predstavljam v tem članku, tako *messer* kot *bauernwehr*.⁴⁵ Podobno tudi poljski raziskovalci za takšno enorezno orožje z asimetričnim ročajem uporabljajo srednjeveški izraz *kord*.⁴⁶ A čeprav sta v strokovni literaturi tu obravnavani vrsti orožja *messer* in *bauernwehr* pogosto pojmovani kot sorodni kategoriji, je zaradi pomembnih tipoloških in funkcionalnih razlik med njima pri obravnavi in vzporejanju potrebne nekaj previdnosti. Kar ju pomembno združuje, sta predvsem družbeni vidik in razmeroma kratko obdobje uporabe, saj sta bili obe značilno orožje ljudi nižjega stanu v poznem srednjem veku in na začetku novega veka.

Raziskave v tujini

Pregled raziskav, kot sem jih lahko povzel po dosegljivi literaturi, sumarno pa ga je mogoče razbrati iz disertacije Petra Žákovskega iz leta

⁴⁰ Tancik 1973, 84. "Kmečki meč", ki ga je Tancik objavil v katalogu razstave NMS o orožju in bojni opremi iz leta 1971, za njim pa je podatke in določitev povzel Matija Žargi v katalogu razstave o bitki pri Sisku iz leta 1993, je bil datiran "ok. 1570". Vendar gre za primerek iz 19. st., značilen za obdobje historizma; glej Tancik 1971, 75 (kat. 141) in Žargi 1993, 95 (kat. 26).

⁴¹ Dejak 1995, 34, kat. 10.

⁴² Švajncer 2007, 29. Za primerek, najden v strugi Save pri Krškem, ki ga hrani Vojni muzej v Logatcu, glej Švajncer 2007, 125, kat. 37.

⁴³ Knific, Nabergoj 2016, 143, sl. 174, in 230, sl. 174 (kataloški opisi).

⁴⁴ Westphal 2015, 7; Michalak 2004, 332, 338.

⁴⁵ Prim. Žákovský 2014a, 139, sl. 104.

⁴⁶ Izraz *kord* pa sicer pomensko razlikujejo od izrazov *tasak* in "sablja ogrskega tipa". Glej npr. Marek 2008, 38–67.

2014, pokaže glavne teme raziskovanja enoreznega hladnega orožja v Evropi ter posebej *messerja* in *bauernwehra*.⁴⁷ To so predvsem terminologija in tipologija orožja ter njegov izvor oziroma razvoj od zgodnjega srednjega veka do začetka novega veka, pa tudi razširjenost tega orožja po Evropi in njegov pomen v zgodovini bojevanja in vojskovanja. Problematika je kompleksna, saj se navezuje tako na razvoj dvoreznic mečev in bodal kot tudi sabelj in drugega enoreznega orožja, posebej pa še na razvoj lovskega orožja. Vendar je bila doslej z redkimi izjemami obravnavana parcialno ter izhajajoč iz posamičnih območij raziskav in zbirk v evropskih državah, na ozemlju katerih se je ohranilo večje število najdb. To sta v prvi vrsti Češka in Poljska, od koder izhaja največ gradiva in ga je bilo posebno v zadnjih letih veliko objavljenega (dosti manj pa iz Slovaške); pomembne so zlasti objave Žákovskega za Češko (Žákovský 2008; 2011; 2013; 2014a,b) ter Lecha Mareka in Arkadiusza Michalaka za Poljsko (Michalak 2004; Marek 2006; Marek 2008; Marek, Michalak 2008). Tudi iz Švice je znanih precej najdb, predvsem iz Švicarskega deželnega muzeja v Zürichu, kot kažejo že stare objave Rudolfa Wegelija in Huga Schneiderja (Wegeli 1929; Schneider, Stüber 1980; glej tudi Roth Heege 2003).

Orožja iz Avstrije, Nemčije in Madžarske je bilo objavljenega sorazmerno malo, kar sicer ne ustreza nujno razširjenosti tega orožja na območju omenjenih držav. Za nemški prostor je poleg starejših avtorjev, kot sta Heinrich Müller in Hartmut Kölling (Müller 1986; Müller, Kölling 1981), treba omeniti prispevek Tilmana Wankeja, ki razvoj mečev, tudi enoreznic, povezuje z raziskavami poznosrednjeveških in zgodnjenovoveških borilnih priročnikov (Wanke 2009). Prav tako je zaradi primerjav dragoceno zelo obsežno delo Herberta Westphala o lovskih nožih (nem. *Hirschfänger*; Westphal 2015).

Razmeroma malo *messerjev* in *bauernwehrov* je bilo najdenih na območju jugovzhodne Evrope, predvsem v Bolgariji, Romuniji, Srbiji, Hrvaški ter Bosni in Hercegovini; to kažejo objave npr. Maria Kovača za Hrvaško,⁴⁸ Mirsada Sijarića za Bosno in Hercegovino⁴⁹ ter Marka Aleksića (pregledno) za

jugovzhodno Evropo.⁵⁰ Količina gradiva potrjuje, da ga je bilo tam v primerjavi s srednjo Evropo dosti manj v obtoku. Po drugi strani pa raziskovalci ugotavljajo, da za srednjo Evropo tako značilnih *messerjev* in *bauernwehrov* praktično ne najdemo na območju južne in prav tako ne zahodne Evrope, ali pa le v zelo majhni meri, in še to le na mejnih območjih s srednjeevropskimi deželami. Tako je znanih nekaj najdb iz današnje Belgije, nekaj muzejskih primerkov iz Nizozemske⁵¹ in Francije (ki pa so morda bili najdeni na nemškem ozemlju). En sam primerek premore britanski Royal Armouries v Leedsu (vendar predmet izvira iz južne Nemčije),⁵² sploh noben eksponat pa mi ni znan s Pirenejskega polotoka.

Pregledna evropska karta razširjenosti tega orožja, poimenovanega s skupnim češkim izrazom *tesák*, kot osrednje območje kaže srednjo Evropo, to je Češko, večji del Poljske in polovico Slovaške ter sosednje dele Nemčije, Avstrije in Madžarske. Po avtorju karte Žákovskem je bilo to hkrati izvorno območje, na katerem so bili *tesáci* v 14. in 15. st. značilno orožje bojevnikov in s katerega se je njihova uporaba v 15. st. razširila v že omenjene sosednje dežele. Pri tem so imele pomembno, morda kar odločilno vlogo češke dežele – kot predpostavlja Žákovský, so na to najbolj vplivale husitske vojne oziroma dejavnosti husitskih bojevnikov, po njihovem porazu pa tudi čeških najemnikov – oboji so uporabo *tesákov* razširili po velikem delu Evrope.⁵³

Naj posebej navedem nekaj starejših raziskovalcev in razprav, pa tudi nekaj najnovejših, ki so pomembni za določitev in interpretiranje gradiva iz Ljubljane v tem članku. Med starejšimi avtorji je tehten prispevek švedskega zgodovinarja orožja Heriberta Seitza, ki je obravnaval *messerje* in bojne nože v okviru tipološkega razvoja hladnega orožja v evropskem prostoru, posebej meča, bodala in noža (Seitz 1965).

Messerje je tipološko vzporedil z drugimi vrstami podobnega enoreznega orožja, poleg specifične

⁵⁰ Aleksić 2007, 113–115, 183–184, ponuja kratek pregled in nekaj najdb v navezavi na srednjeveške dvoreznic meče.

⁵¹ Npr. en *hauswehr* iz Nizozemskega vojaškega muzeja v Delftu, ki pa je bil leta 2003 kupljen v antikvarni prodaji in nima znane provenience; Puype, Stevens 2010, 174–175.

⁵² Študijska zbirka muzeja hrani *messer*, ki je v spletnem katalogu muzeja označen kot lovski meč ("Hunting sword of 'Grosse Messer type'") in izvira iz južne Nemčije (inv. št. IX.5608, ok. 1480–1520); glej Royal Armouries Collections [https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-54454.html] (zadnji dostop 12. 11. 2018)].

⁵³ Žákovský 2014a, 32–38.

⁴⁷ Žákovský 2014a, 32–35.

⁴⁸ Kovač 2003, 31–32, 40.

⁴⁹ Sijarić 2004, 86–91, kat. 15, 16 (označena kot "enorezni meč" in "kratki meč"); Sijarić 2014, 146–159, poleg navedenih dveh bojnih nožev (t. 29; 31) objavlja še dva (t. 30; 32).

(zgodnjesrednjeveške) sablje vzhodnjaškega izvora predvsem z enoreznimi meči iz "skupine *malchus-falchion-storta*", ki so imeli praviloma krajše in širše rezilo.⁵⁴ Izpostavil je zlasti dvoročne ali velike *messerje* ("Zweihänder-Messer" oziroma "Große Messer") kot dokaj maloštevilno ohranjeno, a zanimivo skupino enoreznega bočnega orožja; takšni *messerji*, izdelani v dunajski cesarski orožarni, so bili npr. tipična oborožitev češko-moravskih bojnih enot, ko je nemški kralj Maksimilijan Habsburški leta 1490 po smrti ogrskega kralja Matije Korvina osvobodil Spodnjo Avstrijo in Dunaj izpod ogrske zasedbe.⁵⁵ Nasprotno pa je Seitz krajše bočno orožje tipa *hauswehr* oziroma *bauernwehr* označil v prvi vrsti za oborožitev kmetov (kot izhaja že iz imena) in "furmanov", ne za vojaško orožje, čeprav naj bi bil glede na likovne upodobitve s konca srednjega in z začetka novega veka ta tip uporabljen tudi v vojaške namene.⁵⁶

Angleški zgodovinar orožja Ewart R. Oakeshott, sicer eden najpomembnejših raziskovalcev srednjeveških mečev in avtor najbolj uveljavljene tipološke sheme za (dvorezne) meče, je v svoji temeljni knjigi o arheologiji orožja zastopal mnenje, da poznosrednjeveški *messer* najverjetneje izvira iz zgodnjesrednjeveškega enoreznega bojnega noža (oziroma kratkega meča), značilnega za oborožitev Germanov in v virih imenovanega *sax*. Ta naj bi vplival tudi na nastanek podobnih, rahlo ukrivljenih vrst enoreznega orožja, kot so bili že omenjeni *malchus, falchion* ipd.⁵⁷

Po nekaterih starih mnenjih, npr. Angleža Guya Francisa Lakinga z začetka 20. st., naj bi orožje z ukrivljenim rezilom, kot je evropski *falchion*, izviralo z Bližnjega vzhoda, kar je skladno s še danes uveljavljenim predsodkom, da je raven meč tipično krščansko orožje, ukrivljena sablja pa tipično muslimansko. To vsekakor ne drži, saj so tudi muslimanski bojvniki uporabljali ravne, dvorezne meče, različne oblike enoreznih rezil, tako ravnih kot tudi ukrivljenih, pa so bile poznane v zahodnem svetu vse od bronaste dobe. Po sodobnih mnenjih orožja tipa *falchion* muslimani, s katerimi so križarji prišli v stik na območju križarskih držav, niso uporabljali – tako kot germanski *sax* ali pa enorezni vikinški meči je bil *falchion* del tiste tradicije enoreznih rezil za boj, ki je bila lastna

Zahodu. Enako je tudi (*langes*) *messer* s svojimi različicami očitno "domač", evropski tip orožja in ne izvira z Orienta.⁵⁸

Švicarski zgodovinar orožja in direktor Švicarskega deželnega muzeja iz Züricha Hugo Schneider je v okviru obravnave hladnega orožja iz tega muzeja (v sodelovanju s Karlom Stüberjem) kot posebno skupino dokumentiral tudi bojne nože iz obdobja od 15. do zgodnjega 17. st.⁵⁹ Označil jih je kot *hauswehren* oziroma *bauernwehren*, v švicarskih pisnih virih imenovane tudi *Rugger* ali *Rugkner* ter *Schnepf*. Namenjeni so bili za boj ali lov ter za "hišno rabo", torej kot orodje. Schneider je ločil krajše, ok. 30 cm dolgo orožje, razširjeno in tudi izdelano predvsem v zahodnem delu Švice, in daljše orožje, značilno pretežno za vzhodni, nemško govoreči del Švice, ki se od prvega razlikuje po oblikovanosti rezila in ročajnega dela, pogosto pa je tudi opremljeno z znakom.⁶⁰

Westphal je v nedavno objavljene študiji o zgodovinskem razvoju lovskega sečnega in bodnega orožja na začetku prikazal korenine lovskega nožev (Westphal 2015). Po njegovem so v drugi polovici 14. st. na arheoloških najdbah nožev vidni znaki razvoja oziroma tiste značilnosti, po katerih lahko ločimo bojno orožje od orodja za rezanje – pojavi se namreč vrsta nožev z ravnim ali blago ukrivljenim rezilom, z ročajnim jezikom (namesto trna), izjemoma tudi z vsaj delno ohranjenima ročajnima platicama in nožnico iz organskega materiala, prav tako pa s priborom, navadno manjšim nožem; pločevinast okov nožnice ima vdolan žep za pribor. Posamični primerki imajo ohranjene železne kovice za pritrditev ročajnih platic in majhen ščitnik, ki je varoval roko pred zdrsom po rezilu in je bil prikovan neposredno skozi ročajni platici.⁶¹

Iz skupine bojnega orožja (*bauernwehr*) je tako Westphal izločil še eno: to so lovski noži. V katalogu predstavi le tri tako zgodnje najdbe, kakršnim sicer najdemo dobre primerjave tudi med najdbami iz Ljubljane; za najbolj ohranjeni nož datacijo podpirajo spremljajoče najdbe z izkopavanj naselbine, ki so datirane v drugo polovico 14. st.⁶² Takšne nože obravnava tudi Žákovský, a jih ne interpretira izrecno kot lovske.⁶³ Westphal je ta tip nožev

⁵⁴ Seitz 1965, 183–197.

⁵⁵ Seitz 1965, 195–197.

⁵⁶ Seitz 1965, 217, 220.

⁵⁷ Oakeshott 1996², 235–238. Prim. tudi Oakeshott 2012, 152.

⁵⁸ Grotkamp-Schepers et al. 2015, 144. Za primer vikinškega enoreznega meča: o. c. 52–53.

⁵⁹ Schneider, Stüber 1980, 266–284.

⁶⁰ Schneider, Stüber 1980, 266.

⁶¹ Westphal 2015, 21–23, kat. 1.

⁶² Westphal 2015, 21–25.

⁶³ Žákovský 2014a, 58–59 (kat. 83), 183–184 (kat. 266).

datiral v ozek časovni razpon, medtem ko jih je Žákovský postavil v daljše obdobje, to je v 15. in prvo polovico 16. st. (kat. 270) oziroma celo širše v čas od 14. do 16. st. (kat. 83). Problem je, da je ohranjenih razmeroma malo nožev tega tipa in da predvsem večinoma ne izhajajo iz arheološko datiranih kontekstov.⁶⁴

Zelo pomembno delo je katalog razstave o srednjeveških in novoveških mečih ter sorodnem orožju, ki jo je pod naslovom "Meč – oblika in misel" leta 2015 postavil Nemški muzej rezil v Solingenu (Deutsches Klingensmuseum; Grotkamp-Schepers et al. 2015). V tej inovativni publikaciji je švedski kovač mečev, oblikovalec in ilustrator Peter Johnsson predstavil svojo pionirsko teorijo o načrtovanju in izdelavi srednjeveških mečev (in tudi *messerjev*) na podlagi geometrijskih razmerij in modularnega sistema (Johnsson 2015a). Poleg tega je v knjigi objavljena nova tipološka shema enoreznic mečev angleškega avtorja Jamesa G. Elmslieja. V kataloškem delu pa je v skupini enoreznic mečev obravnavanih pet značilnih *messerjev* iz nemških zbirk, tako z opisom sestavnih delov oziroma konstrukcijskih značilnosti na podlagi Elmsliejeve tipologije kot tudi z Johnssonovo interpretacijo teh *messerjev*. Po njej razmerja posameznih delov preučeni *messerjev* kažejo, da so bili načrtovani na podlagi modularnega, ne pa tudi geometrijskega sistema: razmerje med ročajem in rezilom posameznega primerka je 1 : 5 ali 1 : 4 in celo 2 : 9, razmerje med rezilom in branikom 1 : 6 ipd.⁶⁵

Zelo zanimiva je tudi Johnssonova interpretacija dinamičnih lastnosti orožja z omenjene razstave v Solingenu, v prvi vrsti dvoreznic mečev, a tudi *messerjev* in drugih vrst orožja, npr. rapirja, sablje in švicarskega basilarda. V temeljnem članku (Johnsson 2015b) so obravnavane dinamične lastnosti orožja, ki so v primerjavi z metalurškimi lastnostmi (čistost jekla ter ostrnost, trdnost in elastičnost rezila) enako pomembne ali morda še pomembnejše in celo bistvene za mečevalca: kako se "obnaša" orožje v gibanju, kako "odgovarja" na nenadne spremembe v smeri delovanja, kakšna je hitrost akcije in reakcije, kakšna natančnost in kakšno "tempiranje". V celoti gledano je pomembna

lastnost meča njegova uravnoteženost – dober meč je kot nadaljevanje roke oziroma po Johnssonu še točneje: kot nadaljevanje misli. Nekateri pomembnejši vidiki, ki jih je treba upoštevati pri doseganju dinamičnih lastnosti meča, so: masa, dolžina, razmerje med rezilom in ročajem, fleksibilnost in, morda najpomembnejše, kako je masa razporejena po dolžini meča.⁶⁶ Johnsson je dinamične lastnosti skoraj vseh razstavljenih primerkov z razstave v Solingenu, tudi petih *messerjev*, prikazal z diagrami, na katerih so označeni in izračunani točke, linije in razponi, kot so "efektivna masa", okretnost ročaja in rezila, točka ravnotežja, točke vrtenja, "vozlišče vibracij".⁶⁷

Temeljno in najboljširnejše ter doslej najbolj poglobljeno delo o *messerjih* in bojnih nožih je na spletu objavljena disertacija Petra Žákovskega (2014a; 2014 b) iz Brna. Obravnaval je obe vrsti orožja, v češčini označenega s skupnim imenom *tesák*, v okviru problematike enoreznega orožja v srednjem in zgodnjem novem veku. Zelo natančno in z akribijo je obdelal terminologijo v pisnih virih (v latinskem, češkem, poljskem, nemškem in še nekaterih drugih evropskih jezikih), navedel vse temeljne in tudi marsikatero obrobno objavo tega orožja po Evropi (tudi iz Slovenije) ter povzel podrobno izrazje za posamezne dele značilnega srednjeveškega oziroma zgodnjenovoveškega primerka tega orožja.⁶⁸ Na podlagi skoraj 600 najdb iz Češke, predvsem iz zbirk na Moravskem, je Žákovský naredil podrobno tipologijo posameznih delov tega orožja (rezila, ročajnega jezika, glaviča oziroma zaključka ročaja, branika in ščitnika).⁶⁹ Pomembna vidika raziskav sta bila konserviranje orožja, posebno ostankov iz organskih materialov, in naravoslovno-tehnične raziskave. Te je Žákovský prav tako vključil v svojo raziskavo.⁷⁰

Prikazal je tudi razvoj enoreznega orožja od 6. do 11. st. v evropskem okviru in njegove možne vplive na nastanek poznosrednjeveških *tesákov*. Zanj pa Žákovský, enako kot Westphal, ne sprejema prevladujočih, tako starejših kot tudi sodobnih razlag o neposredni razvojni liniji od zgodnjersrednjeveškega *saxa* in nato *falchiona* do *tesáka*, ampak predvideva razvoj iz zgodnjersrednjeveških nožev

⁶⁴ Zanimivo je, da Žákovský izraz *tesák* v več svojih delih prevaja kot nemško *Weidmesser* oziroma angleško *hunting knife*, torej kot lovski nož; npr. Žákovský 2008; enako velja za zelo kratek angleški povzetek njegove disertacije na spletu (Žákovský 2014a).

⁶⁵ Za enorezne meče in posebej *messerje* glej Grotkamp-Schepers et al. 2015, 126–147, zlasti kat. 34–38, 41.

⁶⁶ Johnsson 2015b, 28.

⁶⁷ Johnsson 2015b, 34–40.

⁶⁸ Žákovský 2014a, 13–41, sl. 9, 10.

⁶⁹ Žákovský 2014a, 179–501.

⁷⁰ Žákovský 2014a, npr. 179–186. Na tem orožju so vrsto metalografskih raziskav opravili predvsem češki strokovnjaki; glej npr. Hošek 2003, 85–86, 94–95, 187, 190, 192, 228.

verjetno od druge polovice 13. st. Najzgodnejši nedvomen primer *tesáka*, odkrit pri raziskavah predgradja gradu v kraju Veselí nad Moravou na južnem Moravskem, je bil na podlagi stratigrafskih in dendrokronoloških podatkov ter novčnih najdb namreč datiran v drugo polovico 13. st.⁷¹ Konec 14. st. so se v srednji Evropi razvili različni tipi tega enoročnega orožja, ob koncu 15. st. pa so se pojavile dolge oblike *messerjev* (oziroma po Žákovskem “enoročnih *tesákov*”) in tudi veliki, dvoročni primerki. Od začetka 16. st. se je spreminjal ročajni del, njegov razvoj je dosegel vrh v drugi polovici 16. st. Po Žákovskem so bili *tesáki* na začetku razvoja pozneje standardizirane vojaške sablje.⁷²

Tipološka določitev

Messer je značilno bojno oziroma samoobrambno orožje ob koncu srednjega in v začetku novega veka, namenjeno predvsem za rezanje in sekanje – dovolj učinkovito, da je z njim mogoče nasprotniku odsekati dlan, a hkrati pripravno tudi za zabadanje, kot npr. kažejo upodobitve bojevanja z *messerjem* v Talhofferjevem borilnem priročniku *Fechtbuch* iz leta 1467.⁷³ Držalo se ga je z eno roko, druga roka je bila v osnovni drži za hrbtom, kakor pri modernem sabljanju.⁷⁴ Glede na konstrukcijo z dolgim, razmeroma širokim rezilom, ki je bilo ob braniku navadno dokaj debelo, a se je nato tanjšalo in bilo proti konici dokaj tanko, *messer* ni bil namenjen delovanju proti težko oklepljenemu nasprotniku, bil pa je zelo učinkovit pri sekanju slabo zaščitene ciljev. Prav razporeditev teže rezila in ročajnega dela je bila pomembna za rokovanje z orožjem in vplivala na njegove dinamične lastnosti. V primerjavi z dvoreznim dolgim mečem je bil *messer* lahko celo priročnejši in nevarnejši, posebno če je imel rezilo rahlo ukrivljeno – v tem primeru je bilo rezilo, podobno kot pri moderni sablji, zelo učinkovito tudi za rezanje, ne le za sekanje, kot je to prvenstveno veljalo za meč.⁷⁵ Vsekakor so bili udarci s tem orožjem lahko smrtonosni, kakor izpričujeta pisni vir o smrti zadnjega celjskega

grofa Ulrika II. 9. novembra 1456 v Beogradu in ohranjena lobanja nesrečnega mogočnika: smrtni udarec mu je ogrski plemič Laszlo Hunyadi ali eden od njegovih ljudi zadal prav z *messerjem*.⁷⁶

Messer ima praviloma enorezno železno rezilo trikotnega preseka, skoraj plosko in večinoma ravno, lahko pa tudi rahlo ukrivljeno;⁷⁷ po njem lahko poteka eden ali več žlebov, a to ni pogosto. Rezilo, ki se od branika proti konici tanjša, se na drugi strani razširi v jezik, na katerega sta s polnimi ali votlimi kovicami prikovičeni ročajni platici, izdelani iz organskega materiala (lesa, kosti, roževine) in včasih povezani s tanko žico ali vrstico, lahko pa tudi obdani z usnjem.⁷⁸ Ena od glavnih značilnosti *messerja* je prav konstrukcija ročajnega dela, ki ima jezik in ne trna, nanj pa sta pritrjeni ročajni platici (v nasprotju z nasajenim enodelnim votlim ročajem, običajnim pri klasičnem srednjeveškem dvoreznem meču). *Messer* ima navadno raven branik (ki je lahko esaste oblike) in stranski ščitnik za dlan, v nemških virih imenovan *Nagel* (slov. žebelj), na zunanji strani ročaja ali branika. Tak značilen ščitnik, oblikovan kot rogelj ali obroč, je ščitil zapestje, uporaben pa je bil tudi za različne tehnike mečevanja. Ročajni del je v nasprotju z bodalom ali dvoreznim mečem praviloma nesimetričen in se ne konča z masivnim glavičem, delujočim kot protiutež, ampak z razmeroma majhnim pravokotnim ali rahlo zaobljenim glavičem oziroma zaključkom (“kapo”); ta prekriva zgornji del ročaja in je pogosto v obliki ptičje glave (*sl. 1*).⁷⁹

Tipoloških pregledov *messerjev* in sploh enoreznih mečev je v strokovni literaturi dosti manj kot pa je tipologij za dvorezne meče. Med novejšimi je treba omeniti predvsem dve. Posebno razdelitev za *messerje* je v okviru svoje tipologije enoreznih srednjeveških mečev izdelal James G. Elmslie. Podobna je Oakeshottovi tipologiji za dvorezne meče, dopolnjeni z dodatnimi tipološkimi razdelitvami za glaviče in branike, ki sta jih prispevala Aleksić in Elmslie; sprejeta in uporabljena je bila za določitev eksponatov na pomembni razstavi o srednjeveških mečih v Solingenu leta 2015.⁸⁰ Ta

⁷⁶ Lazar 2017b, 141.

⁷⁷ Primere dvoreznih *messerjev* navaja npr. Marek 2008, 214, sl. 41, in 236, sl. 63 a,b.

⁷⁸ Npr. ročajni del dvoročnega *messerja*, ki ga hrani St. Annen-Museum v Lübecku (Grotkamp-Schepers et al. 2015, 140–141).

⁷⁹ Grotkamp-Schepers et al. 2015, 127.

⁸⁰ Grotkamp-Schepers et al. 2015, zadnji zavihek knjige; glej tudi posamezne kataloške opise enoreznih mečev oziroma *messerjev*.

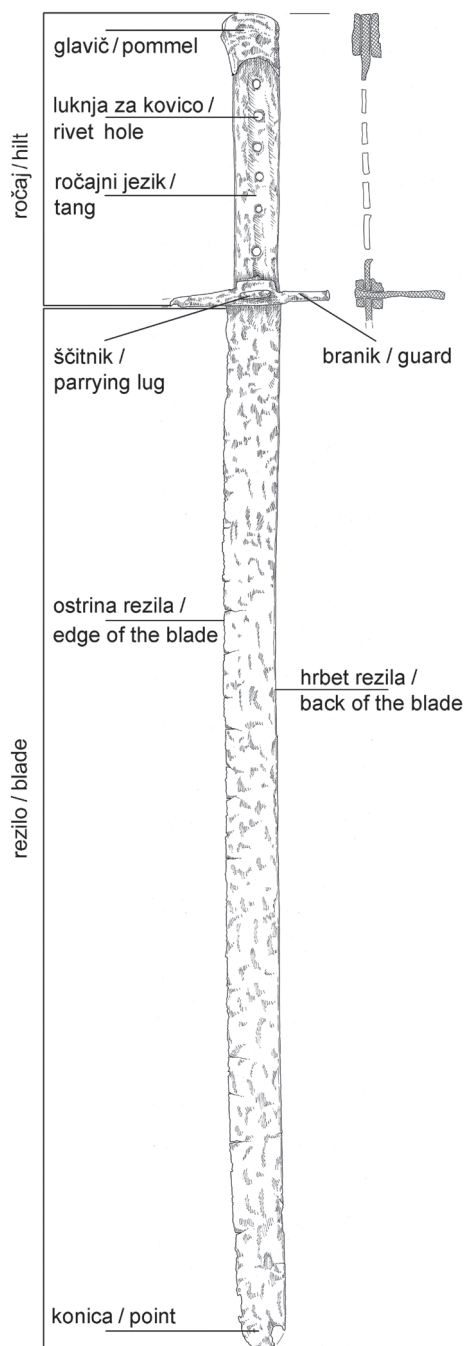
⁷¹ Žákovský 2014a, 99, sl. 70a.

⁷² Žákovský 2014a, 43–139, sl. 104 (za razvoj poznosrednjeveških *tesákov* str. 99–110).

⁷³ Rector 2006, 17; t. 228; 229; 230. Podatki in izvajanja o *messerjih* so povzeti in dopolnjeni iz: Nabergoj 2015, 238–239 in Lazar 2009, 343–344.

⁷⁴ Rector 2006, 17; t. 223; 226; 228.

⁷⁵ Hils 1985, 249.

Sl. 1: Shema enoreznega meča (*messer*) z glavnimi sestavnimi deli.

Fig. 1: Composition of a single-edged sword (*messer*) with the main component parts.

tipologija, ki pokriva tako *messerje* kot tudi enorezne meče s krajšim in širšim rezilom, označene v angleških in drugih virih kot *falchion* (ali tudi *malchus*), ima pet tipov s podtipi (1a-d; 2; 3a-e; 4a-d; 5a-c), določenimi na podlagi oblike in ukrivljenosti rezila ter oblike ročajnega dela.

Zelo natančno tipologijo *messerjev* in njihovih sestavnih delov je v svojem delu o *tesákih* razvil Žákovský.⁸¹ *Tesáke* je razdelil v tri glavne skupine: *nožovité tesáky*, *jednoručni tesáky*, *dlouhe tesáky* ("noževiti" ali nožasti *tesáki*, enoročni *tesáki* in dolgi *tesáki*), ki jim po nemški terminologiji ustrezajo skupine orožja oziroma izrazi *bauernwehr*, enoročni *messer* in dvoročni *messer*. Njegova tipologija *tesákov*, ki torej obravnava tako orožje tipa *messer* kot orožje tipa *bauernwehr*, seveda zajema tudi bojne nože, kot jih sam obravnavam v tem članku (sl. 2). Žákovský je vzporedno predstavil še tipologijo enoreznic mečev tipa *falchion*, ki jih je sicer razdelil v tri tipe s podtipi;⁸² prav tako je obravnaval različno lovsko orožje, sablje in hibridne tipe orožja v poznem srednjem in predvsem zgodnjem novem veku.⁸³ Podrobno je raziskal vprašanja konstrukcije, funkcije, tipologije in kronologije posameznih delov *tesákov*, to je rezila, ročajnega jezika oziroma celotnega ročaja, glaviča, branika in ščitnika.⁸⁴

Samostojni tipologiji za bojne nože sta na podlagi srednjeevropskih najdb, predvsem iz Poljske, izdelala tudi Arkadiusz Michalak in Lech Marek.⁸⁵

Nekatere bojne nože iz Ljubljane je kolega Lazar v katalogu razstave NMS o viteštvu označil kot "bojni nož – bodalo".⁸⁶ V primerjavi z običajnimi bojnimi noži (*bauernwehr*) imajo takšni noži bolj ali manj navzgor ukrivljeno rezilo z močnim hrbtom, ploščat jezik za ročajni platici pa se v sredini zoži in proti koncu precej razširi. Konica je izrazito ostra, lahko tudi poševno prirezana. Ob tem se postavlja vprašanje razlikovanja med (bojnim) nožem in bodalom, zaradi nedoslednosti poimenovanja v srednjeveških virih obravnavano tudi v strokovni literaturi. Raba pojmov nož in bodalo za eno vrsto orožja oziroma za njene različice namreč ni vedno enoznačna.

⁸¹ Pri izdelavi tipologije rezil *tesákov* sta z opravljenimi metalografskimi analizami sodelovala tudi Patrick Bárta in Jiří Hošek (Žákovský 2014a, 179–186).

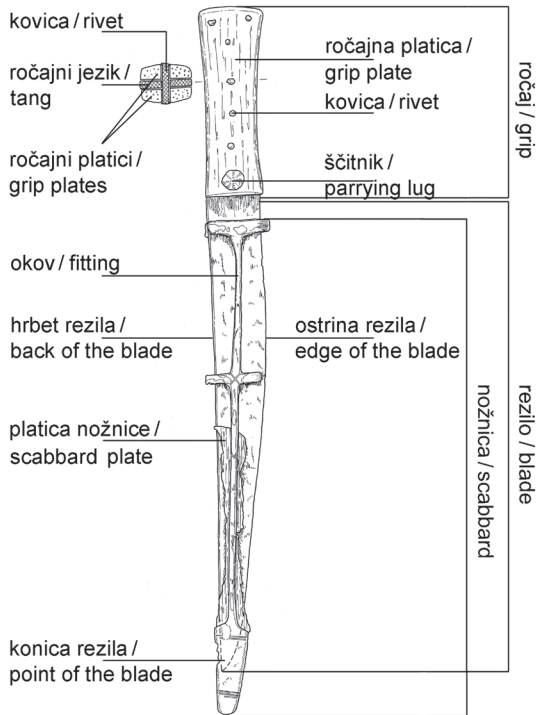
⁸² Žákovský 2014a, 54–98.

⁸³ Žákovský 2014a, 110–139.

⁸⁴ Žákovský 2014a, 179–501.

⁸⁵ Michalak 2004; Marek 2008, 45–67.

⁸⁶ Lazar, Nabergoj, Bitenc 2013, 262–263, kat. 329–331.

Sl. 2: Shema bojnega noža (*bauernwehr*) z glavnimi sestavnimi deli.

Fig. 2: Composition of a combat knife (*bauernwehr*) with the main component parts.

Če sledimo Heribertu Seitzu, se bodalo od noža načeloma razlikuje po obliki rezila, ki je pogosto rombičnega ali trikotnega preseka. Ima rezilo za sunek in za to eno ali več ostrin, nož pa je praviloma enorezen in namenjen prvenstveno za rezanje in sekanje, a večinoma tudi za zabadanje.⁸⁷ Po Seitzu je razlika tudi v obliki ročajnega dela: načeloma je ročaj pri bodalih simetričen, pri nožih pa asimetričen; bodalo ima glavič, nož pa "kapo" ali zaključek, ki pokrije ročajni del.⁸⁸ Po takšnem razmeroma jasnem razlikovanju (kljub raznovrstnosti nožev in njihovih rezil) odpadejo tudi zapleti s tipološko problematičnimi izrazi "(bojni) nož – bodalo" (ang. knife dagger) ali "bodalo – nož" (ang. dagger knife), "(v)bodni nož" (ang. stabbing knife) ipd.⁸⁹ Zato v primeru obravnavanih predmetov iz Ljublanice predlagam uporabo širšega pojma "bojni nož".

⁸⁷ Seitz 1965, 198–199; sl. 128, 129. Prim. Müller, Kölling 1981, 63, 233, 384–385; Schneider, Stüber 1980, 266–284.

⁸⁸ Prim. za trakaste glaviče Žakovský 2008, 463, sl. 4.a.

⁸⁹ Puype, Stevens 2010, 158–161.

Sl. 3: Bodalo iz Ljublanice; obdobje od 14. do začetka 15. stoletja. (NMS, inv. št. V 1759).

Fig. 3: Dagger from the River Ljublanica; 14th – beginning of the 15th century (NMS, Inv. No. V 1759).

Drugačno razlikovanje zagovarja Westphal, po katerem sta določujoči konstrukcijski enoti za bodalo trn z nasajenim ročajnim tulom, za nož pa ročajni jezik z zakovičenima platicama. Tako bodalo kot tudi nož imata načeloma lahko trn ali ročajni jezik ter ravno ali uvito rezilo, lahko sta enorezna ali dvorezna. Za razlikovanje pa je po njegovem bistveno, da je bodalo redno opremljeno z branikom, ki ščiti pred nasprotnikovim rezilom. Nož ima drugačno zaščito: prikovičeni ščitnik na eni strani rezila ga lahko določa kot orožje, a predvsem je bil namenjen za preprečevanje zdrsa roke na rezilo. Tak značilen ščitnik je po Westphalu lasten lovskega orožja – za orodje za rezanje ne bi bil nujen. Ker majhen ščitnik le na eni strani rezila ni bil primeren za pariranje nasprotnikovemu rezilu, je imel očitno drugačno funkcijo: preprečeval je izgubo dodatnega pribora (nožiča, vilic, šila ipd.), spravljenega v žepku na nožnici noža.⁹⁰

Za primerjavo ob bojnih nožih iz Ljubljane predstavljam tudi edino doslej znano srednjeveško bodalo iz Ljubljane, t. i. rondelno bodalo (nem. Scheibendolch) – odlično ohranjen in tipološko značilen primerek orožja za osebno rabo, kakršnega je v 14. ali na začetku 15. st. premožgal marsikateri oboroženec (*sl.* 3).⁹¹ Ta tip bodal iz poznega srednjega veka je bil priljubljen pri plemičih in razširjen po vsej Evropi, pogosto je upodobljen v borilnih priročnikih. Okrogli (kolutasti) branik ali rondelo so uporabljali za zaščito roke pred nasprotnikovimi udarci, hkrati pa je zagotavljal oporo roki za močnejši vbod.⁹²

Datiranje, arheološki in zgodovinski konteksti

Obravnavane predmete, ki so časovno postavljeni v pozni srednji vek oziroma v prehodno obdobje ob koncu srednjega in začetku novega veka, je v večini primerov težko natančneje datirati, saj izhajajo iz neznanih ali pa tudi iz specifičnih kontekstov, npr. z rečnih najdišč, kot je Ljubljana. V srednji Evropi in v slovenskih deželah so jih uporabljali večinoma v drugi polovici 15. st. in v prvi polovici 16. st., nekatere tudi že v 14. st. Tu puščam ob strani arbitrarno vprašanje trajanja (poznega) srednjega veka, ki ga seveda ne moremo zamejiti kar z okroglo letnico ali celo dogodkom. Ker so

se strukture in fenomeni, značilni za evropski srednji vek, v marsičem postopno spreminjali, obravnavano orožje pa moremo glede na načine izdelave, uporabnost in pomen za bojevanje obravnavati kot značilno poznosrednjeveško, je okvirno datiranje predmetov v pozni srednji vek lahko upravičeno. Po drugi strani pa večina raziskovalcev orožje, datirano v 16. st., označuje kot zgodnjenovoveško oziroma ga umešča v obdobje renesanse. Vsekakor je posamezen predmet ali skupino orožja treba upoštevati v okviru konkretnih zgodovinskih dogajanj in razvoja vojaške stroke ter načinov bojevanja.

Za nekatere vrste poznosrednjeveškega oziroma zgodnjenovoveškega orožja, prav tako pa tudi konjeniške opreme in konjske oprave, ne moremo nedvoumno vedeti, kakšen je bil družbeni status njihovih uporabnikov, npr. v primeru mečev, ali je šlo za viteze ali najemnike. Za posamezen predmet tudi ne moremo zagotovo reči, ali je (glede na družbene norme) pripadal (poklicnemu) oborožencu ali neoborožencu, če za to ni nobene ustrežne opore niti v predmetu niti v najdiščnem kontekstu ali ustreznem dokumentu. Enako velja za takšno vrsto orožja, kot so bojni noži, imenovani v virih navadno "kmečki" (nem. *Bauernwehr*) ali "hišni" (nem. *Hauswehr*). So jih uporabljali oboroženci ali kmetje, so bili (priročno) orožje ali orodje (za hišno rabo) ali pač oboje hkrati, glede na potrebo? V strokovni literaturi so bili pripisani ljudem različnih, a nižjih družbenih slojev. Žakovský nasprotno meni, da trditev o ljudeh nižjih slojev kot uporabnikih bojnih nožev ne more biti splošno veljavna in da vrsta bogato okrašenih primerkov nakazuje uporabo tega orožja tudi med pripadniki najvišjih slojev takratne družbe.⁹³ To potrjujejo ikonografski viri, kot je iluminacija v rokopisu kronike Eberharda Windeckeja⁹⁴ iz sredine 15. st.: prikazuje češka poslanca pri kralju Sigismundu Luksemburškem, eden od njiju pa ima opasan *tesák* v nožnici.⁹⁵

Podobno sicer lahko rečemo tudi za *messerje*. Avtorji razstave o meču v Solingenu iz leta 2015 so v kataloški predstavitvi *messerjev* zapisali, da je bilo to orožje popularno v poznem srednjem in zgodnjem novem veku, posebno kot eden glavnih tipov orožja za mečevanje v mestih, ter da so ga nosili pripadniki vseh družbenih razredov kot

⁹⁰ Westphal 2015, 13–15.

⁹¹ Lazar et al. 2013, 14–15, kat. 3.

⁹² Prim. Seitz 1965, 201, kat. 1–3; Müller, Kölling 1981, 174 (sl. 39) in 366 (kat. 39).

⁹³ Žakovský 2013, 333. Podobno Michalak 2004, 339.

⁹⁴ Žakovský 2014a, 12; sl. 2, 38.

⁹⁵ Nasprotno Roth Heege 2003, 92–93, sl. 5.

alternativo meču, tudi plemiči in celo vladarji.⁹⁶ Na poti ali na lovu je enorezni meč, tipološko prepoznaten kot *messer*, uporabljal npr. nemški kralj in cesar Svetega rimskega cesarstva Maksimilijan I. Habsburški; zelo dragocen primerek je zanj leta 1496 izdelal mojster iz Halla na Tirolskem Hanns Summersperger.⁹⁷ V vladarjevi posesti sta bila tudi dva velika *messerja*, datirana ok. 1490; vse tri vrhunske kose danes hrani dvorna zbirka orožja (Leibrüstkammer) dunajskega Umetnostnozgodovinskega muzeja.⁹⁸ Luksuzni Summerspergerjev izdelek, po Seitzu "najlepši izmed vseh *messerjev*", ima delno pozlačeno rezilo bogato okrašeno z religioznimi motivi, na usnjeni nožnici pa (poleg okrasa z lovskimi živalmi) prostor za dva ozka noža in šilo kot značilen lovski pribor. V Thomasovi in Gamberjevi objavi je označen kot "Hirschfänger" – lovski nož, pri Seitzu in drugje tudi kot lovski meč ("Jagdschwert"), na spletni strani dunajskega muzeja pa kar z obema izrazoma.⁹⁹

Po Oakeshottovem mnenju je v tem primeru in pri ostalih štirih podobnih primerkih orožja, ki jih hrani dunajski muzej,¹⁰⁰ oznaka *grosze messer* dosti primernejša kot pa "lovski meči", saj je po njegovem dvomljivo, ali so sploh kdaj bili uporabljeni za lov. Take *messerje* je npr. narisal Hans Burgkmair landsknehtom na eni od upodobitev iz monumentalnega Maksimilijanovega *Zmagoslavnega pohoda* (nem. *Triumphzug*, 1512–1516).¹⁰¹ Zelo nazoren pa je lesorez Leonharda Becka v Maksimilijanovi "avtobiografski" knjigi *Der Weißkunig*, izdani ok. leta 1515: "mladi" kralj stoji v borilnici v preži, tako kot nasprotnik oborožen z vadbenim mečem (*Federschwert*), na tleh pa ležita njuna odložena *messerja*.¹⁰²

⁹⁶ Grotkamp-Schepers 2015, 127, 144.

⁹⁷ Seitz 1965, 195–197. Kataloški opis v Thomas, Gamber 1976, 124–125, D 11; prim. Dolínek, Durdík 1993, 89.

⁹⁸ Thomas, Gamber 1976, 89–90; A 123, sl. 36a; A 145 (označena sta kot "groses Kriegsmesser"). Za A 123 glej še Kunsthistorisches Museum Wien [www.khm.at/de/object/2d3bd8ac5f/], za A 145 pa [www.khm.at/de/object/73d9a7c39b/] (zadnji dostop 12. 11. 2018).

⁹⁹ Seitz 1965, 197; Dolínek, Durdík 1993, 89; Kunsthistorisches Museum Wien [www.khm.at/de/object/2ceee6323d/] (zadnji dostop 12. 11. 2018). "Hirschfänger", v slovenščino prevajan tudi kot "jelenec", je sicer izraz, ki je nastal šele v 17. st. in označuje specifično lovsko orožje, namenjeno le za ubijanje "plemenite" divjačine (Westphal 2015, 7).

¹⁰⁰ Katalog navaja še en "groses Messer", datiran ok. 1490 (Thomas, Gamber 1976, 91, A 173).

¹⁰¹ Oakeshott 2012, 154; upodobitev *messerjev* je na sliki 38 *Zmagoslavnega pohoda*.

¹⁰² Huynh 2011, 52, sl. 53.

Likovni viri s konca srednjega veka, npr. grafike Albrechta Dürerja, ne poznajo več tako strogega ločevanja orožja po družbenem sloju, saj so se družbene prakse in razmerja v srednji Evropi spremenili – ko gre za osebno oborožitev, to velja vsaj glede nošnje hladnega orožja, ki ni bilo omejeno le na poklicne vojake in plemiški sloj. Čeprav večini kmetov ni bilo dovoljeno nositi dolgega orožja, kot je meč, pa so tudi kmetje v vsakdanjem življenju smeli biti oboroženi, posebno za svojo osebno varnost pred divjimi živalmi ali roparji, vsaj s kratkim hladnim orožjem, kot je *bauernwehr*.

Dürer je sicer dobro poznal orožje in celo načine bojevanja: v svojem delu iz leta 1512, ki vsebuje vrsto risarskih študij oziroma skic bojevanja in je znano kot *Fechtbuch*, je npr. precej skic s komentarjem, kar 58, posvetil bojevanju z *messerjem*.¹⁰³ Kmetje z njegovih upodobitev pogosto nosijo bojne nože, v izjemnih primerih pa tudi dvorezne meče in celo ostroge. Takšna neobičajna upodobitev je na znamenitem Dürerjevem bakrorezu "Trije kmetje v pogovoru" iz leta ok. 1497, ki prikazuje enega kmeta, opirajočega desnico na dvorezni meč, enega z ostrogami na škornjih (in z bojnim nožem za pasom), en kmet pa ima nenavadno pokrivalo v obliki turškega turbana.¹⁰⁴ Vendar upodobitev sproža vrsto vprašanj in je že bila predmet razprav, tudi v primerjavi s študijo, ki jo je Dürer naredil v letih 1495/96 in jo označil kot "Trije kmetje na trgu in kmečki par";¹⁰⁵ vsekakor zahteva kritično recepcijo. Nenavadno je namreč, da kmet poseduje tak meč, česar po takratnih družbenih normah ni smel in si tudi finančno ni mogel privoščiti; enako velja za ostroge, ki so jih lahko nosili le pripadniki višjih slojev, pravzaprav so bile stanovski znak vitezov. Prav tako se zdi čudno, da je eden od kmetov oblečen kot osmanski Turek, saj je bil strah pred Turki takrat marsikje prisoten ... Tako ni jasno, ali in v kolikšni meri upodobitev lahko razumemo kot izraz tedanjih (četudi morda posebnih) razmer, v kolikšni meri pa gre za Dürerjevo svobodno interpretacijo motiva z določenimi podtoni in sporočilom. Heinrich Müller meni, da Dürerjeva upodobitev kmeta z mečem kaže na družbene razmere na podeželju svobodnega

¹⁰³ Delo na 35 folijih, ki vsebuje skupaj 200 upodobitev in ga hrani Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju, je prvič objavil Friedrich Dörnhöffer (1907–1909). Glej tudi Hils 1985, 116–119. Prim. Rector 2006, 17.

¹⁰⁴ Müller 2002, 63–64, sl. 60.

¹⁰⁵ "Drei Marktbauern und ein Bauernpaar"; Müller 2002, 63, sl. 59.

Sl. 4: Vojak z *messerjem*; freska v cerkvi sv. Miklavža v Mačah nad Preddvorom, sredina 15. stoletja.

Fig. 4: Soldier wielding a *messer*, fresco in the church of St Nicholas in Mače above Preddvor, mid-15th century. (Fototeka / Photo collection: Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani)

mesta Nürnberga, kjer so kmetje zaradi obrambe ozemlja smeli nositi tudi dolge meče. Glede na upodobitev meča in ostrog pa se sprašuje, ali naj bi Dürer s tem nakazal posebne pravice kmetov na območju nürnberškega gospostva ali pa pojavljajoče se kmečke nemire in naj bi se torej kmečko prebivalstvo pripravljalo na vojaške spopade – na to bi lahko kazali samozavestni in resni obrazi treh kmetov. Vendar nevarnosti za upor v Nürnbergu takrat ni bilo in Dürerju naj bi šlo predvsem za olikano vedenje, zmernost, čast in čistost oblike, skratka za upodobitev kmetov kot na razstavi, za umetniški preskus.¹⁰⁶

Znana upodobitev oboroženega kmeta je tudi bakrorez Martina Schongauerja iz druge polovice 15. st. "Kmetje na poti na trg": kmet, ki vodi z desno roko na povodcu konja, z ženo in otrokom, nosi v levici košaro in vrečo čez rame, hkrati pa pod roko stiska meč. Meč ni pripasan, nožnica, v katero je potisnjen, je spredaj poškodovana, da rezilo gleda

iz nje, kar omogoča hitro reakcijo – očitno je kmet pripravljen, da v sili spusti vse drugo in zgrabi meč za obrambo, kar kaže na nevarnosti potovanja po cestah v tistem času; upodobitev poškodovane nožnice meča v delih umetnikov v 15. oziroma 16. st. sicer ni redka, velja tudi za več Dürerjevih del, saj naj bi večina nožnic tega orožja v rokah kmetov ne imela kovinskih okovov in naj bi bila tako bolj izpostavljena poškodbam.¹⁰⁷

Vsekakor "normalne" likovne upodobitve iz tiste dobe kažejo opazno razliko med hladnim orožjem plemičev na eni strani in kmetov (ali tudi meščanov) na drugi. Prvi praktično nikoli ne nosijo bojnega noža, drugi pa skoraj nikoli niso upodobljeni z dvoreznim mečem kot izrecno vojaškim orožjem, vsaj ne v navadnem civilnem okolju. V virih za slovensko ozemlje pa so natančnejše upodobitve sečnega in bodnega orožja, kot so *messerji* ali bojni noži, prav redke; Lazar kot najboljši primer navaja

¹⁰⁶ Müller 2002, 62–64.

¹⁰⁷ Müller 2002, 65.

upodobitev vojaka v cerkvi sv. Miklavža v Mačah nad Preddvorom iz sredine 15. st. (sl. 4).¹⁰⁸

Evropski priročniki za bojevanje iz poznega srednjega in zgodnjega novega veka obravnavajo bojevanje z *messerjem* kot eno od sedmih disciplin mečevanja – ostale vrste so bojevanje z dolgim mečem, s “kratkim” (preprijetim) mečem (pri katerem je mečevalec z eno roko držal meč, z drugo, oklepljeno roko pa ga prijel za rezilo in uperil proti oklepljenemu nasprotniku), z mečem s konja, z mečem in ščitom, z vrsto sablje (*dusack*) ter z rapirjem in bodalom.¹⁰⁹ Mečevanje z *messerjem* se pojavi najzgodneje v fragmentu priročnika iz 15. st. (datiran najzgodneje leta 1389 oziroma verjetneje pozneje, v 15. st.),¹¹⁰ nato pa v več priročnikih vse do sredine 16. st. Takrat mečevanje z *messerjem* nadomesti mečevanje z *dusackom*, izraz *dusack* (ki sicer pride iz češke besede *tésak* kot oznake za *messer* oziroma enorezni meč) pa je dolgo uporablján kot sinonim za *messer*.¹¹¹

V zelo pomembnem delu Johanna (Hansa) Lecküchnerja *Kunst des Messerfechtens*, ohranjenem v dveh rokopisih iz let 1478 in 1482, je opisanih več kot 400 posamičnih tehnik bojevanja.¹¹² Delo, ki temelji na naukih Johanna Liechtenauerja iz 14. st. o bojevanju z dolgim mečem, je bilo zelo priljubljeno in so ga v svoje rokopise vključili številni mojstri mečevanja. V tem in drugih priročnikih za nemško borilno šolo je *messer* obravnaván kot povsem samostojno orožje, s svojimi pravili za bojevanje; ta sicer lahko izhajajo iz pravil za dolgi meč, kot jih je oblikovala šola mojstra Liechtenauerja.¹¹³ Tako je npr. Lecküchner po vzoru na metodo bojevanja z dolgim mečem z dvema rokama tudi za *messer* učil, kako s “pomožno” roko prijeti za ročaj ali rezilo orožja in s tem tako v napadu kot tudi v obrambi doseči čim boljše učinek.¹¹⁴

¹⁰⁸ Lazar 2009, Katalog likovnih virov, 504, št. L 55; prim. še L 22, L 112, L 125, L 129.

¹⁰⁹ Wanke 2014, 171.

¹¹⁰ Rokopis hrani Nemški nacionalni muzej v Nürnbergu (Codex 3227a, *Hausbuch*).

¹¹¹ Wanke 2014, 176–178, 181.

¹¹² Izvod iz leta 1478 hrani Zgodovinski arhiv v Kölnu (Cod. Pal. Germ. 430); Wanke 2014, 176. Obširno o Lecküchnerju in njegovem delu Hils 1985, 68–70, 183–187. Navedba in prevod ohranjenih verzij rokopisov [http://wiktenauer.com/wiki/Johannes_Leck%C3%BCchner] (zadnji dostop 22. 10. 2017).

¹¹³ Npr. v kodeksu 3712, datiranem v drugo polovico 16. st., iz Bavarske državne knjižnice v Münchnu, upodobitve št. 53r–65r (Wierschin 1965, 30).

¹¹⁴ Hils 1985, 184.

Kot je na podlagi pregleda štirih priročnikov za bojevanje iz 15. st. pokazal Wanke, se oznaka *messer* v teh virih uporablja le za bojevanje na konju in za boj v oklepu, v priročniku za bojevanje (*Fechtbuch*) Hansa Talhofferja iz sredine 15. st. pa tudi za dvoboj peš (sl. 5).¹¹⁵ Prav Talhofferjev priročnik dokazuje raznolikost uporabe *messerja*: eden od rokopisov iz leta 1467 prikazuje mečevanje dveh neoklepljenih nasprotnikov z *messerjem* in majhnim okroglim ščitom (*buckler*), drugi pa mečevanje s takšnim ščitom in dvoreznim (!) *messerjem*. Nenavadna pa je upodobitev v priročniku Jörga Wilhalma iz leta 1522/23: prikazuje boj z *messerjem* med moškim in žensko.¹¹⁶

Takšne upodobitve opozarjajo še na en vidik umetnosti bojevanja, in sicer na njeno dvojnost: igrivo in resno dimenzijo. Po Lecküchnerju so nekatere tehnike bojevanja z bolj scenskim značajem mišljene za uporabo v borilnih šolah (*auff der Schull*), torej za zabavo in prikaz borilnih veščin v okviru javnih tekmovanj. Tak primer je upodobitev iz njegovega priročnika o umetnosti bojevanja z *messerjem* iz leta 1482: prikazuje bojnika z *messerjem*, ki je premagal svojega tekmeča, zdaj pa ga držeč za eno nogo in za eno roko, zvito na hrbtu, potiska v odprto vrečo, ki jo držita opazovalca.

Borilni priročniki bojevanja z *bauernwehrom* ne obravnavajo niti tega orožja eksplicitno ne omenjajo. To je razumljivo glede na namembnost priročnikov in vrednotenje oziroma “družbeni ugled” *bauernwehra* kot večnamenskega “bojnega noža” ali pač le orodja. Vendar pa vsaj en priročnik iz druge polovice 15. st. (verjetno iz leta 1462) navaja tudi tehnike bojevanja s “kratkim nožem” (*mit kurczen messer*) kot nasprotjem “dolgega noža” (*lengi messer*) oziroma *messerja*. Njegov avtor je Švicar Hugues (ali Hugo) Wittenwiller, ki na svoj način obravnava bojevanje z različnimi vrstami orožja, koristnega tako na bojišču kot tudi na poti ali v gostilni; večinoma ne sledi tradiciji mojstra

¹¹⁵ Wanke 2009, 27–28; poleg Nürnbergškega rokopisa 3227a gre še za Codex Danzig (Cod. 44. A. 8) iz leta 1452, shranjen v Rimu, ter kodeksa KK 5013 iz let 1425–1440 in KK 5126 (*Fechtbuch* Paulusa Kala) iz leta ok. 1480, oba hrani Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju. Za objavo Talhofferjevega priročnika po izdaji iz leta 1467 (prva izdaja 1443) glej npr. Rector 2006, 310, sl. 223–230.

¹¹⁶ Priročnike hrani Bavarska državna knjižnica v Münchnu: kodeks 394 (upodobitve št. 221–228), kodeks 394a (št. 117r–122r) in kodeks 3711 (št. 58a); navaja Wierschin 1965, 24–26, 29.

Sl. 6: Znaki na rezilu *messerja* (V 557; kat. 1).
 Fig. 6: Marks on the blade of the *messer* (V 557; Cat. No. 1).

prvo kot tudi v drugo polovico stoletja.¹²⁰ Nekaj podobnosti kaže sablja, ki jo hrani Madžarski nacionalni muzej v Budimpešti, z esastim brankom, uvitim iz kaneliranega železnega traku, in z glavičem z obojestranskim gumbom, osmerokotne oblike, torej z ročajem zahodnega tipa, kakor velja tudi za elemente ročaja *messerja* iz Ljubljane. Drugačno pa je rezilo, ki ima zadnji del razširjen in je značilno vzhodnjaško. Sablja je datirana v prvo polovico 15. st.¹²¹ Vendar pa je za skoraj tretjino krajša od orožja iz Ljubljane. V kateri delavnici oziroma na katerem območju bi bil lahko izdelan ta kapitalni primerek iz Ljubljane, dolg

dobrih 131 cm, ali vsaj njegovo meter dolgo rezilo, bi bilo morda mogoče ugotoviti ob nadaljnjih primerjalnih raziskavah znaka delavnice na rezilu *messerja* (sl. 6).

Skoraj v celoti je ohranjen *messer kat. 2 (t. 1)*, razen posameznih elementov ročajnega dela, predvsem zaključka ročaja oziroma glaviča in ročajnih platic, mu manjka le skrajni vrh konice rezila. Rezilo je podobno tanko kot pri *messerju kat. 1*, vendar še bolj uvito, na koncu pa zgoraj prirezano. Predmet je datiran v konec 15. ali v začetek 16. st.

Skupino tipološko prepoznavnega orožja sestavljajo trije *messerji* z zelo podobnim ročajnim delom in dokaj močnim rezilom, žal v vseh treh primerih odlomljenim (*kat. 3, t. 2; kat. 5, t. 3; kat. 6, t. 3*). Izstopa odlično ohranjen ročajni del *messerja kat. 3 (sl. 7)* z lesenima ročajnima platicama, ovitima z bakreno žico in okrašenima

¹²⁰ Oakeshott 1964, 118 (esast branik: stil 12); Dolínek, Durdík 1993, 54–55 (risba spodaj levo, srednja Evropa, datacija v drugo polovico 15. st.).

¹²¹ Takács 2006, 446, kat. 5.8.

Sl. 7: Ročajni del *messerja* (V 2880; kat. 3).
 Fig. 7: Hilt of the *messer* (V 2880; Cat. No. 3).

z medeninastimi kovicami (te so zaradi boljšega oprijema tudi funkcionalne narave). *Messer* ima na eni strani rezila vtisnjena znaka polmeseca in peterokrake zvezdice, kakršna sta sicer vrezana na neki helebardi iz Augsburga v južni Nemčiji, datirani okoli 1510.¹²² Zelo podoben branik z enakim ščitnikom in zelo podoben, a bolj izrazit (kljunast) zaključek ročaja (brez platic) ima skoraj v celoti ohranjeni *messer* z zelo ostrim, koničastim rezilom, shranjen v Pokrajinskem muzeju v Olomoucu na Moravskem; datiran je v konec 15. st.¹²³ *Messerju kat. 5* tudi najdemo paraleli na Moravskem: prvo, datirano v konec 15. st., predvsem na podlagi enakega branika in ščitnika,¹²⁴ drugo, postavljeno v

15. st., pa na podlagi enakega branika in zaključka ročaja.¹²⁵ Prva paralela velja tudi za *messer kat. 6*. Podobno orožje z izvorom na Poljskem in Madžarskem je bilo datirano na prehod iz 15. v 16. st. oziroma v začetek 16. st.¹²⁶ Vse tri najdbe iz Ljubljane lahko na podlagi teh analogij okvirno postavimo v 15. st. oziroma natančneje v konec 15. ali v začetek 16. st.

Tipološko soroden je v celoti ohranjeni *messer kat. 4 (t. 2)*, ki mu manjkata le platici ročajnega dela. Ima neobičajno kratek branik in dokaj prepoznaven zaključek ročaja, poimenovan tudi kljunast glavič; t. i. lovski noži s podobnimi glaviči, a resda z drugačnimi, lijakastimi ščitniki so bili

¹²² Thomas, Gamber 1976, 199, kat. A 219.

¹²³ Žákovský 2014b, 102–103, kat. 144.

¹²⁴ Žákovský 2014b, 84–85, kat. 119.

¹²⁵ Žákovský 2014b, 154–155, kat. 222.

¹²⁶ Prim. Seitz 1965, 114, 197–199; Marek 2008, 154, 210, sl. 37: a–c.

na Češkem datirani v 15. st.¹²⁷ Odlična paralela našemu *messerju* pa je “eden najlepših moravskih tesákov”, odkrit v Klentnicah na Moravskem in datiran v drugo polovico 15. st., le da mu manjka ščitnik in je rezilo na koncu odlomljeno.¹²⁸

Dva *messerja* (*kat.* 7, 8; *t.* 4) lahko na podlagi ravnega branika s ščitnikom v obliki črke D datiramo v začetek ali prvo polovico 16. st. (morda pa še zgodneje), čeprav se tak tip ščitnika glede na likovne upodobitve pojavlja tudi pozneje v 16. in celo v 17. st.¹²⁹ Prav takšne tipe branika sicer najdemo tudi na sočasnih ali malo zgodnejših mečih; tak primerek z ravnim branikom s kroglastima zaključkoma in s privarjenim ovalnim stranskim obročem – ščitnikom v obliki črke D – je bil odkrit v Ljubljani pri Rakovi jelši.¹³⁰

Bojni noži

Predstavljeni večnamenski noži so tu zbrani primarno kot orožje, glede na oblike, mere in seveda funkcionalnost povsem različni od sočasnih jedilnih, kuhinjskih ali delovnih nožev iz Ljubljane. Dolžina *bauernwehra* oziroma predvsem njegovega rezila kot kriterij za določitev funkcije je v primeru najdb iz Ljubljane zelo različna: od dokaj kratkih rezil v dolžini ok. 20 ali 30 cm (najmanj pa 19 cm) do precej dolgih, ok. 50 ali 60 cm (največ pa 65,5 cm), ki so primerljiva z rezili *messerjev* ali (kratkih) mečev.

Bojni nož *kat.* 11 (*t.* 5; *sl.* 8) z 51 cm dolgim rezilom ni najdaljši med noži iz Ljubljane, saj dobrih 65 cm meri rezilo noža *kat.* 9 (*t.* 5), slabih 65 cm pa rezilo noža *kat.* 12 (*t.* 5); dobrega pol metra dolgo rezilo imata noža *kat.* 10 (*t.* 5) in 26 (*t.* 9). Vsi ti dolgi noži imajo močno, ravno rezilo in ostro konico, bili so torej nevarni kosi. Le malo krajša od pol metra, a ne tako ostra, so rezila nožev *kat.* 16 (*t.* 6), *kat.* 18 (*t.* 7) in *kat.* 20 (*t.* 7). Lepo zbirko iz Ljubljane zaokrožajo še krajši noži, nekateri z ohranjenimi značilnimi ščitniki – vsaj kakšnega izmed njih bi lahko obravnavali tudi kot priročno orodje, ne le orožje, npr. nož *kat.* 35 (*t.* 11) z 19,5 cm dolgim rezilom.

Sl. 8: Zaključek okova nožnice na rezilu bojnega noža (V 2932; *kat.* 11).

Fig. 8: Sheath terminal of the combat knife (V 2932; *Cat.* No. 11).

Glede na dolžino in presek rezila ter uravnoteženost predmetov je očitno, da večino *bauernwehrov* iz Ljubljane, posebej daljše primerke, lahko uvrstimo med orožje, in sicer po oblikovanosti rezila in konice med pretežno bodno orožje. Takšni noži kot pripomoček pri vsakdanjih opravilih ne bi bili zelo praktični niti nujni, posebno glede na splošno razširjenost sekir in vejniov v poznem srednjem in zgodnjem novem veku, kot potrjujejo številne najdbe teh predmetov iz Ljubljane.

Bojni noži iz Ljubljane so datirani, tako kot *messerji*, spet le na podlagi primerjav s podobnim gradivom. Precej nožev lahko primerjamo z najdbami z območja srednje Evrope, posebno Češke in Slovaške, prav tako Poljske.¹³¹

Značilen je bojni nož s širokim rezilom, ki ima na ročajni jezik prikovan trkast zaobljen zaključek ročaja (*kat.* 13, *t.* 6). Enak zaključek ima še en *bauernwehr* iz Ljubljane (*kat.* 16, *t.* 6), podobni bojni noži s takšnim zaključkom pa so bili odkriti na Slovaškem.¹³²

Med kratkimi bojnimi noži izstopa primerek s širokim enoreznim rezilom, z rahlo izbočenim hrbtom in zaobljeno ostrino, ki se enakomerno zoži v konico (*kat.* 15, *t.* 6). Podoben nož, le z malo ožjim rezilom, a tudi s podobnim ročajnim delom, so našli na Moravskem in ga datirali v drugo polovico 15. st.¹³³ Drugačen pa je ščitnik, ki je na nožu iz Ljubljane kijasto oblikovan; tak ščitnik je

¹²⁷ Žákovský 2008, 463, sl. 4.b,c.

¹²⁸ Žákovský 2014b, 43–44, *kat.* 57.

¹²⁹ Norman 1980, 74 (tip ročajnega dela meča 11: datacija 1510–1650); Seitz 1965, 316, sl. 223 (upodobitev na nagrobniku: datacija 1575); Marek 2008, 211, sl. 38: b–d (začetek 16. st.).

¹³⁰ Nabergoj 2015, t. 10, M 28.

¹³¹ Michalak 2004; Marek, Michalak 2008.

¹³² Žákovský 2014b, npr. 67–68 (*kat.* 94); 68–69 (*kat.* 95); 81–82 (*kat.* 116); 117–118 (*kat.* 170); 118–119 (*kat.* 172); 156 (*kat.* 224).

¹³³ Žákovský 2014b, 55–56, *kat.* 78.

Sl. 9: Bojni nož (N 35628; kat. 19).
Fig. 9: The combat knife (N 35628; Cat. No. 19).

prav tako znan z bojnih nožev na Moravskem¹³⁴ oziroma Slovaškem.¹³⁵

Nekaj tipov in primerkov, analognih najdbam iz Ljubljane, najdemo tudi med bojnimi noži v Švici. Npr. cevaste kovice, bodisi železne bodisi medeninaste, za pritrnitev ročajnih platic, kot ju imamo na nožu *kat. 14 (t. 6)*, imajo prav tako nekateri noži iz zbirk muzeja v Zürichu. Izdelani naj bi bili v Švici v drugi polovici 15. ali v prvi polovici 16. st. (oblika rezila je sicer drugačna kot pri našem nožu, ki ima vtisnjen tudi znak izdelovalca).¹³⁶ Prav tako ima tri votle medeninaste kovice iz pločevine za pritrnitev ročajnih platic lovski nož iz druge polovice 15. st. iz Nizozemskega vojnega muzeja,¹³⁷ podobne zaključke ročajev in votle cevčice oziroma kovice kot primerki iz Ljubljane ima tudi več bojnih nožev na stalni razstavi Nemškega muzeja rezil v Solingenu.

Po obliki rezila, številu in razporeditvi lukenj za kovice ter značilnem stranskem ščitniku za roko je več švicarskim nožem iz druge polovice 15. st. zelo podoben primerek iz Ljubljane *kat. 11 (t. 5)*.¹³⁸ Ta nož ima na konici rezila ohranjen zaključek nožnice, ki je okrašen z vtolčenimi nitmi iz srebrne kovine, enako kot ščitnik v obliki školjke (*sl. 8*). Spet v Švici, le da v Bernskem zgodovinskem muzeju, najdemo jasno paralelo iz 15. st. dobro prepoznavnemu nožu iz Ljubljane *kat. 19 (t. 7)*;

sl. 9), ki ima ročajni del z zaobljenim trakastim zaključkom, ob rezilu pa še prečni ščitnik rombičnega preseka.¹³⁹ Naš nož ima na rezilu tudi znak izdelovalca, ki pa še ni identificiran.¹⁴⁰

Lovski noži

Katere od bojnih nožev, kot sem jih predstavil, je mogoče po njihovi obliki in funkcionalnih lastnostih določiti bolj ali manj zanesljivo kot lovske? Lovski noži so nasploh namenjeni za odiranje kože ulovljenih živali, odstranjevanje njihovih mehkih notranjih organov ali celo rezanje oziroma razkosanje velike divjadi.

Glede na Westphalovo študijo bi med lovske nože lahko uvrstili skupno 15 muzealij iz Ljubljane. Po oblikovanosti rezila in ročajnega dela bi jim, če sledimo Westphalu, našli analogije že iz 14. st., npr. nožu iz Ljubljane *kat. 44 (t. 12)*. Ta ima tako kot še nekaj sorodnih primerkov (*kat. 43 in 45, t. 12; kat. 46–57, t. 12–13*) zelo izrazito konico in ročajni nastavek, ki se proti koncu razširi, le da ima namesto treh do šestih kar 12 lukenj za kovice za pritrnitev ročajnih platic.¹⁴¹ Vendar pred verjetno določitvijo preverimo še nekatere sestavne elemente teh nožev, kar zadeva obliko, "opremo" in okras.

¹³⁴ Žákovsky 2014b, 169–170, kat. 243 (datiran v 15. st.).

¹³⁵ Žákovsky 2014b, 68–69, kat. 95 (datiran v drugo polovico 15. st.).

¹³⁶ Schneider, Stüber 1980, 269 (kat. 561); 270 (kat. 564); 271 (kat. 566); 277 (kat. 586); 279 (kat. 591, 592).

¹³⁷ Puype, Stevens 2010, 136–139.

¹³⁸ Schneider, Stüber 1980, 269–270 (kat. 561, 562, 563); 272 (kat. 568, 569).

¹³⁹ Precej podoben, a slabše ohranjen bojni nož s podobno oblikovanim ščitnikom rombičnega preseka, vendar brez ohranjenega trakastega zaključka ročaja, je bil odkrit na Moravskem; Žákovsky 2014b, 127–128 (kat. 243).

¹⁴⁰ Prim. Michalak 2004, 345, sl. 4: 9.

¹⁴¹ Prim. Schneider, Stüber 1980, 268 (kat. 554–556).

Sl. 10: Bojni nož (V 4723; kat. 53).
Fig. 10: The combat knife (V 4723; Cat. No. 53).

Nekateri od teh bojnih nožev imajo precej navzgor usločen hrbet. V zbirki iz NMS izstopata dobro ohranjena noža (kat. 53 [sl. 10], 54; t. 13), okrašena s po dvema nizoma vtisnjenih vdolbinic. Močno usločena sta še dva noža: kat. 50 in 52 (t.

Sl. 11: Bojni nož z ostanki ogrodja nožnice in vrezanimi znaki; detajl (V 1931; kat. 57).

Fig. 11: The combat knife with surviving sheath fittings and incised marks; detail (V 1931; Cat. No. 57).

12). Vdolbinice v obliki dveh nizov (vzorca) pa so vtisnjene tudi na več drugih rezilih (kat. 45, t. 12; kat. 47–51, t. 12; kat. 55–57, t. 13; sl. 11), na enem je vrezan motiv smrekove vejice (kat. 43, t. 12).

Železni okov nožnice z dvema rebroma in zaključkom je povsem ohranjen na rezilih bojnih nožev kat. 31–33 (t. 10) in kat. 53 (t. 13; sl. 10). Na nožu kat. 33 (t. 10; sl. 12) sta poleg tega v celoti ohranjeni verjetno roženi ročajni platici z vrezanim okrasom po vsej površini; ponekod so vidni še ostanki lesene platice nožnice.

Kovinski ostanki nožnic in še posebno organski ostanki lesenih platic ali usnjenih oblog nožnic, prav tako pa tudi takšni ostanki platic z ročajnih delov nožev, so dragocen vir za rekonstruiranje podobe in sestave tega orožja, pomembni so lahko tudi za interpretacijo okoliščin ali celo vzrokov za potopitev orožja.¹⁴² Med sodobnimi konservatorskimi metodami naj navedem liofilizacijo, s katero so bili konservirani organski ostanki nožnice bojnega noža iz Ljubljani (kat. 31), to je les in morebiti usnje (t. 10; sl. 13).¹⁴³ Gre za metodo sušenja z zamrzovanjem snovi iz občutljivih, celo najzahtevnejših bioloških in organskih materialov, pri kateri iz njih odstranimo vodo, ne da bi pri tem izgubili njihovo strukturo, sestavo in bistvene lastnosti snovi. Natančna določitev vrste organske snovi, iz katere so bile izdelane platice ročajev ali nožnic, ostane naloga za prihodnje naravoslovno-tehnične raziskave.

Preverimo še en element, ki bi lahko govoril v prid določitvi teh nožev za lovske nože. To so

¹⁴² Prim. izvajanja A. Gasparija o nožnicah srednjeveških mečev: Gaspari 2017, 410–412.

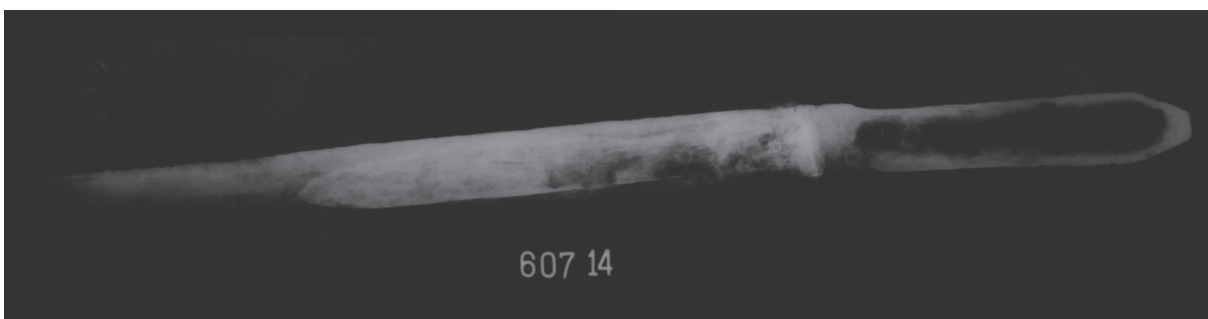
¹⁴³ Liofilizacijo je leta 2013 opravil Gorazd Kambič iz podjetja Kambič. Laboratorijska oprema, d. o. o.

Sl. 12: Bojni nož z ostanki ogrodja nožnice in ročajnima platicama (V 588; kat. 33).
 Fig. 12: The combat knife with surviving sheath fittings and grip plates (V 588; Cat. No. 33).

Sl. 13: Bojni nož z ohranjenimi kovinskimi in lesenimi deli nožnice po liofilizaciji (V 4797; kat. 31).
 Fig. 13: The combat knife with surviving metal and wooden parts of the sheath after lyophilisation (V 4797; Cat. No. 31).

Sl. 14: Bojni nož s prirjavenim manjšim nožem kot delom lovskega kompleta; rentgenski posnetek (V 4722; kat. 38).
 Fig. 14: The combat knife with a small knife rusted onto it as part of a hunting set; X-ray image (V 4722; Cat. No. 38).

ostanki posebej oblikovanih kovinskih okovov nožnice, kot v primeru noža *kat. 53 (t. 13)*. Rebno nožnice na začetku rezila je namreč na levi strani rezila razširjeno oziroma oblikovano tako, da je očitno obdajalo prostor za šilo kot dodatni predmet k nožu oziroma kot del kompleta. Tak razširjeni del nožnice se je ohranil še na dveh (bojnih) nožih: *kat. 14 (t. 6)* in *kat. 38 (t. 11)* – a na tem zadnjem je na rezilu noža ohranjen (prirjaven) še manjši nož, ki prav tako govori, da je šlo za komplet (*sl. 14*). Tak pribor, bodisi šilo bodisi nožiček, lahko interpretiramo kot del lovskega kompleta.

Količinska zastopanost in prostorska razporejenost najdb

Količinsko zastopanost in prostorsko razporejenost *messerjev* in bojnih nožev je smiselno obravnavati glede na podatke o lokaciji odkritja in primerjalno z drugimi vrstami najdb iz struge Ljubljane, predvsem orožja.¹⁴⁴ Analiza visokoin poznosrednjeveškega orožja ter bojne, konjske in konjeniške opreme iz Ljubljane, ki sem jo na primeru 234 enot gradiva opravil v okviru doktorskega študija, je pokazala, da je bilo orožja ok. 60 %. Od tega je bilo največ, kar polovica, sečnega in bodnega orožja za boj iz bližine, to je 35 mečev, 9 *messerjev* in 29 bojnih nožev (pa še eno bodalo). Gaspari (2017) je število mečev precej zvišal: po njegovih podatkih je iz struge Ljubljane med Vrhniko in Ljubljano ter iz okoliškega barja znanih več kot 56 mečev iz obdobja od 11. do 15. st. Poleg dveh doslej neobjavljenih mečev iz zbirke Potočnik, ki je nedavno prešla v hrambo Mestnega muzeja Ljubljana, in trinajstih mečev v zasebni hrambi je Gaspari evidentiral še sedem nadaljnjih sporočenih najdb, ki pa so bile prodane na dražbah v Nemčiji ali so neznanu kje.¹⁴⁵

Seveda je treba glede na zgodovino in okoliščine pridobivanja vodnih najdb iz Ljubljane utemeljeno pričakovati, da poleg mečev tudi število drugega hladnega orožja, kakor ga poznamo danes, nikakor ni končno. Gaspari opozarja, da vzrok za to ni le zamegljenost podatkov o dejansko odkritih in odtujenih predmetih, ampak tudi neraziskanost trajno zasedimentiranih in zaraslih delov dna in podvodnih brežin. Prav tako so po njegovem za okoli dve tretjini najdb, pridobljenih s potapljanjem po

letu 1979, podatki o lokaciji odkritja le okvirni in nenatančni, uporabne dokumentacije o najdiščinih okoliščinah posameznih mečev na rečnem dnu pa ni. Zato toliko bolj poudarja “notranje pokazatelje najdb”, to je stanje ob odkritju, sledove poškodb in posegov v predmet ter obstoj ali neobstoj ostankov nožnice.¹⁴⁶

V tem članku obravnavam le najdbe iz zbirke NMS in upoštevam dosedanje objave javnih zbirk, brez vpogleda v zasebne zbirke. Kar zadeva orožje in bojno opremo iz obdobja od 14. do 16. st., je bilo po Gasparijevih navedbah v javnih zbirkah in zasebni hrambi poleg mečev in drugega orožja ter opreme dokumentiranih tudi “najmanj dober ducat enoreznih mečev – *messerjev*” in “več deset bojnih nožev (*Bauernwehr*)”.¹⁴⁷ Podatki o teh predmetih (razen seveda tistih iz NMS) niso bili objavljeni in mi niso bili dostopni (z izjemo seznama najdb iz Mestnega muzeja Ljubljana), zato jih ne morem upoštevati za primerjavo in interpretacijo tu obravnavanega gradiva.

Messerjev iz zbirke NMS z znano lokacijo odkritja (*sl. 15*) je zelo malo, od osmih najdb le dve: ena pri Ljubljani ob ledini Livada in ena pri Podpeči (*kat. 1, t. 1; kat. 3, t. 2*). Vsi *messerji* so datirani v 15. ali v začetek oziroma v prvo polovico 16. st. Od 49 najdb bojnih nožev, obravnavanih v tem članku, jih ima 36 znano vsaj približno najdiščno lokacijo, enako velja za bodalo, najdeno v Ljubljani pri Ljubljani (*sl. 3*). Za dva bojna noža (*kat. 54, 55; t. 13*) najdišče ni bilo zabeleženo; ali gre za vodno najdbo iz Ljubljane, ni mogoče dokazati, je pa to glede na zgodovino muzejske zbirke v NMS verjetna razlaga. Noži so bili odkriti večinoma na treh območjih: blizu Ljubljane in Rakove Jelše devet nožev, pri Črni vasi trije, šest pa med Ljubljano in Črno vasjo (kar je sicer zelo nenatančna lokalizacija); pri Podpeči trinajst primerkov; v strugi Ljubljane med Ljubijo in Borovnišičo štirje primerki. Pri bojnih nožih ne gre za tako zgoščene skupine kot pri mečih, vendar so bili najdeni bolj ali manj na istih območjih kot meči.

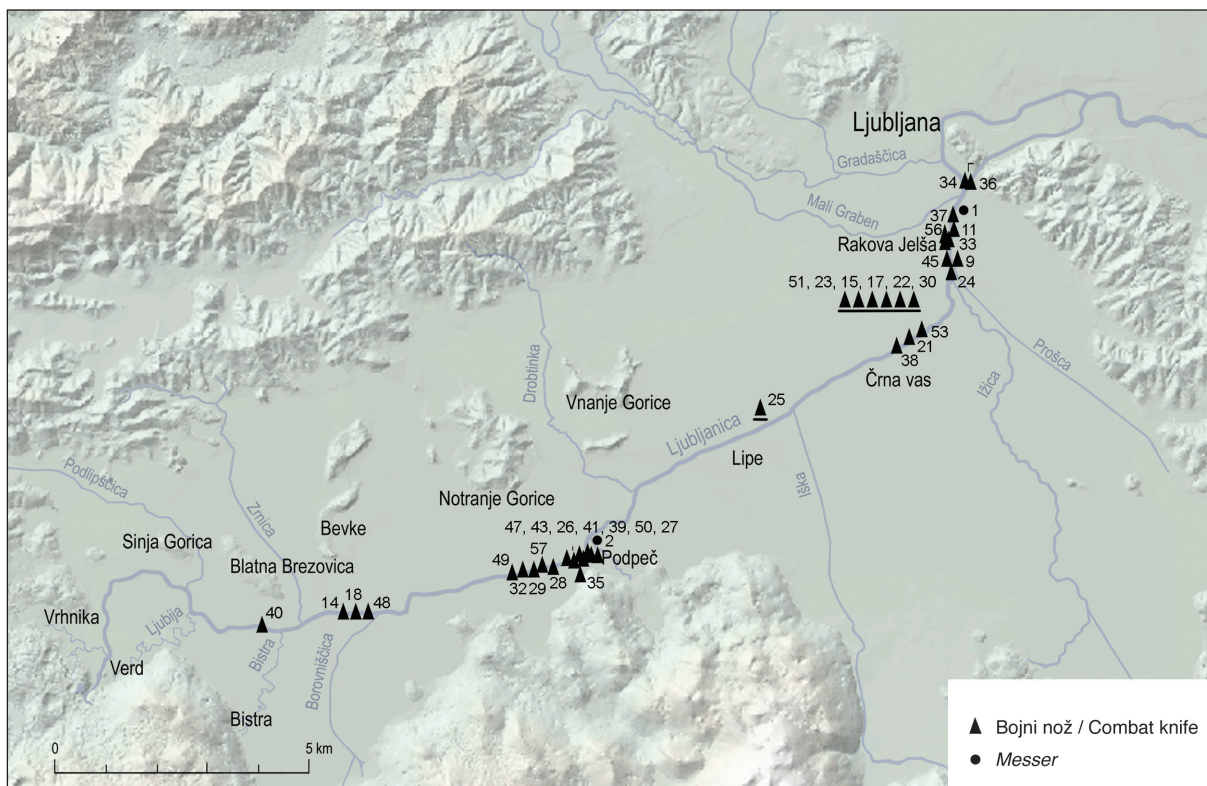
Med območji, kjer je bilo odkritega več srednjeveškega orožja, izstopata dve lokaciji z najdenimi dvoreznimi meči predvsem iz 11.–12. in 13. st., Podpeč in Črna vas. Za podpeško skupino mečev je značilno, da so bili predmeti odkriti na razmeroma sklenjenem oziroma majhnem območju malo zahodneje od kraja Podpeči, kjer je bilo sicer v strugi najdenih še veliko drugih oziroma

¹⁴⁴ Podatki in izvajanja o tem so povzeti in dopolnjeni po Nabergoj 2015, 254–259.

¹⁴⁵ Gaspari 2017, 388, 392.

¹⁴⁶ Gaspari 2017, 392.

¹⁴⁷ Gaspari 2017, 394–395.

Sl. 15: Najdišča enoreznic mečev (*messer*) in bojnih nožev iz Ljubljane (podčrtano: nenatančne lokacije).

Fig. 15: Findspots of single-edged swords and combat/hunting knives in the River Ljubljanica (underlined: imprecise findspots).

drugačnih predmetov. Meči so bili po navedbah najditeljev odkriti 300 ali od 300 do 500 metrov ali pač vzhodno od današnjega železniškega mostu pri Podpeči in tudi zato izstopajo kot dokaj enovita skupina (posebno če jim dodamo še sedem mečev v zasebni lasti). Drugo orožje, najdeno prav v Podpeči, zlasti bojni noži, en *messer* in še dve bojni osti, je bilo v nasprotju z zgodnejšimi podpeškimi meči datirano predvsem v pozni srednji vek ali zgodnji novi vek, to je v 14.–16. st.

Če upoštevamo še najdbe konjske in konjeniške opreme, se pokažejo tri večje skupine najdb: pri Podpeči, Rakovi Jelši in Bevkah oziroma Blatni Brezovici ter še četrta pri Lipah. Takšna razporeditev se v celoti prekriva z razporeditvijo najdenih primerkov orožja in bojne opreme, kot sem za posamične skupine že pokazal in kot to pokaže skupna karta s podatki za vse skupine predmetov, obravnavanih do leta 2015 (Nabergoj 2015). Večje koncentracije najdb iz Ljubljane so tri, pri čemer je orožja in bojne opreme na območju od izliva Ljubije ali vsaj Bistre do izliva Borovniščice pravzaprav zelo malo. Če odmislimo sulični osti, datirani v 15. ali 16. st., in bojne nože, ki so prav tako iz 15. ali z začetka 16. st. (*kat.* 14, 18 in

48), nam od orožja ostanejo zgolj puščične osti in samostrelno streme. Osamljeni meč iz 12. ali zgodnjega 13. st., najden “50 metrov nad izlivom Ljubije”, in bojni nož iz 15. ali začetka 16. st. (*kat.* 40), odkrit “pri Blatni Brezovici”, ne “kvarita” podobne, ki jo pokažejo karte. Glavni koncentraciji najdb orožja sta torej pri Podpeči in Rakovi Jelši, pomembna manjša skupina zgodnjih mečev pa je dokumentirana pri Črni vasi.¹⁴⁸

Pregled srednjeveških najdb iz Ljubljane pokaže, da med njimi izstopajo orožje ter konjeniška in konjska oprema. To velja tako za slovenski prostor kot tudi v primerjavi z drugimi, večjimi deželami in večjimi rekami. Teh najdb je na razmeroma zelo kratkem odseku Ljubljane na poti čez Ljubljansko barje nadpovprečno veliko (kar pa je spet relativna ocena, velja pač v odnosu do drugih najdišč in zbirk). Poleg mečev in ostrog, ki kot skupini najbolj izstopata, so pomembne tudi manjše, a redko zastopane skupine gradiva, od konjeniške opreme tri stremena, od konjske zbirka brzd in podkev,

¹⁴⁸ Prim. karto prostorske porazdelitve srednjeveških mečev iz Ljubljane iz obdobja od 11. do 15. st. (Gaspari 2017, 395, sl. 5).

od hladnega strelnega orožja raznovrstne pušične osti in deli samostrela; enako velja za orožje na drogu, ki ga zastopajo bojne in sulične osti. Obe poznosrednjeveški čeladi, ki predstavljata bojno opremo, to je kotlasta avba in železni klobuk, sta edini takšni v slovenskih javnih zbirkah. *Messerji* in bojni noži se kot značilno orožje poznega srednjega veka in začetka novega veka tudi v slovenskih deželah izkažejo šele z najdbami iz Ljubljane.

Arheološki in zgodovinski konteksti najdb iz Ljubljane

Zgodovinski konteksti so v primeru najdb iz Ljubljane zaradi pomanjkanja ustreznih pisnih in tudi likovnih virov manj prijemljivi, o njih lahko delno sklepamo na podlagi analogij oziroma raziskav gradiva iz drugih dežel, npr. Švice, Nemčije, Češke, Slovaške in Poljske, vsaj posredno tudi na podlagi zgodovinskih podatkov za območje Ljubljane in Ljubljanskega barja v poznem srednjem veku. Arheološki konteksti, kolikor jih glede na ohranjene podatke o najdbah in najdiščnih okoliščinah zmoremo ugotoviti, pa so specifični in povedni predvsem v primerjavi z drugimi najdbami poznosrednjeveškega in zgodnjenovoveškega orožja iz Ljubljane. Opozarjajo nas na nujnost nadaljnjih raziskav ne le orožja, ampak tudi drugih vrst najdb iz Ljubljane, prav tako pa na raziskovanje Ljubljane kot izjemnega arheološkega najdišča v kontekstu Ljubljanskega barja oziroma celotne pokrajine, v kateri so rečne najdbe tu predstavljenega sečnega in bodnega orožja le en njen sklop.

Na tem mestu se ne morem podrobneje spustiti v zelo kompleksno in daljnosežno problematiko interpretiranja okoliščin in vzrokov za potopitev srednjeveškega orožja v Ljubljano, v prvi vrsti dvoreznih mečev iz obdobja od 12. do sredine 14. st., kot jo je nedavno predstavil kolega Gaspari (2017). Po njegovem mnenju potopitev "pomembnega dela" mečev ni bila rezultat naključnih izgub ali ponavljajočih se namernih dejanj iz trenutnih vzgibov, ampak zavestnih oziroma namernih nepovratnih deponiranj ali onesposobitev orožja v funkcionalnem in/ali simbolnem pomenu. Temu v prid naj bi govorili kronološka strukturiranost mečev, zlasti iz časa med sredino 11. in sredino 14. st., relativna maloštevilnost najdb sočasnega orožja na drogu ter konjske in konjeniške opreme, nadalje zgoščeno pojavljanje mečev na določenih odsekih reke in hkrati njihova odsotnost na drugih delih ter

– glede na naravo Ljubljane kot vodne poti in (ne) prehodnost barjanskega ozemlja – omejena tveganja za naključno izgubo predmetov. Prav tako naj bi bila pomenljiva "poseben, visoko individualiziran pomen meča in njegova povezanost z nosilcem" ter "večplastna simbolna povezava med meči in nožnicami, ki v primeru najdb neizdrtih mečev nakazuje nebojne okoliščine njihove potopitve".¹⁴⁹

V arheologiji o pojavu odmetavanja oziroma deponiranja orožja v vode tako v prazgodovini in antiki kot tudi v srednjem veku obstaja več hipotez.¹⁵⁰ Preprostega in enoznačnega odgovora na vprašanje o naključnosti ali namernosti potopitve mečev in drugega orožja v reko ni, prav tako ne o posvetni ali verski naravnosti nekega preteklega dejanja, pa tudi ne o tem, kaj je enopomensko zaznavno in kaj simbolno. Sam sem doslej zagovarjal drugačno interpretacijo potopitve srednjeveških mečev iz Ljubljane kot Gaspari. Pri tem sem poleg arheoloških podatkov o najdbah in njihovih kontekstih upošteval tudi prevladujočo miselnost dobe, ideale, vrednote in duhovno naravnost nosilcev mečev, bodisi vitezov bodisi drugih oborožencev, kot jih razkrivajo dokumentirani obredi povitezitve in blagoslovitve orožja, zagovori orožja ter ne nazadnje znaki in napisi na mečih, ki so vsi bolj ali manj krščansko naravnani in nasprotni poganstvu. Res pa je, da odnos do orožja in posebej mečev kot simbolno izjemnih predmetov v srednjem veku gotovo ni bil enoznačen in da so se pod površino sakralnega oziroma ideali krščanskega dojemanja orožja, bojevanja, reke in pokrajine lahko skrivale tudi bolj posvetne, nekrščanske ali kar poganske vsebine, na kar je opozoril tudi Gaspari.¹⁵¹ Po drugi strani se mi zdi zelo pomenljiva odsotnost sočasnih pisnih virov, bodisi normativnih bodisi narativnih, ki bi eksplicitno potrjevali ali vsaj nakazovali fenomen votivnega odmetavanja mečev v reke in druge vode. Glede na opravljene analize vrste, količine in prostorske razporeditve najdb orožja in bojne opreme iz Ljubljane, posebej mečev, potopitev po mojem mnenju načeloma ni bila votivne oziroma simbolne narave, ampak je veliko verjetneje izhajala predvsem iz vsakdanjih dejavnosti ob reki kot komunikaciji in na okoliškem ozemlju ter iz logike uporabe tega prostora vključno s pristani in prehodi čez reko, zlasti pri Podpeči.¹⁵² Mislim,

¹⁴⁹ Gaspari 2017, 420.

¹⁵⁰ Prim. Testart 2012.

¹⁵¹ Gaspari 2017, 409–410.

¹⁵² Knific, Nabergoj 2016, 131; prim. Nabergoj 2015.

da takšna razlaga – če pustimo problem interpretiranja potopitve srednjeveških dvoreznih mečev v reko za kakšno drugo priložnost – vsekakor lahko velja za *messerje* in bojne nože, obravnavane v tem članku.¹⁵³

Za interpretacijo potopitve poznosrednjeveškega in zgodnjenovoveškega orožja in bojne opreme, kamor sodijo tudi tu obravnavani predmeti, sta po Gasparijevem mnenju pomenljiva bolj uravnotežena zastopanost različnih vrst orožja in opreme ter dokaj enakomerna prostorska razporeditev najdiščnih lokacij vzdolž toka Ljubljane. Takšna, v primerjavi z visokosrednjeveškim obdobjem drugačna funkcionalna in prostorska strukturiranost najdb naj bi kazala zmanjšanje simbolne vloge meča kot posledico sprememb v vojaški organizaciji, vzpona najemništva in zatona viteških idealov. V tem smislu naj bi tudi vzroki za potopitev orožja v tistem času ne bili več (zgolj?) simbolne narave, čeprav se Gaspari o tem eksplicitno ne izrazi oziroma je po njegovem v tej fazi raziskav težko reči, “[v] kakšni meri predlagana ozadja potopitve zadevajo tudi poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško orožje in vojaško opremo iz Ljubljane”. Ta “ozadja potopitve”, kot jih razume Gaspari, naj bi se sicer v poznem srednjem veku oziroma v zgodnjem novem veku spremenila, saj naj bi se postopoma opuščali tudi nekateri vzorci vedenja, značilni za visoki srednji vek.¹⁵⁴

Najdbe orožja ter bojne, konjske in konjeniške opreme so, enako kot druge vrste najdb iz Ljubljane, v poznem srednjem veku številčnejše kot v zgodnejših stoletjih srednjega veka. Iz 15. in delno še 16. st. imamo največ orožja, poleg nekaj značilnih dvoreznih mečev predvsem *messerje* in bojne nože ter orožje na drogu. Najdbe kažejo zgodovinski razvoj, posebno z vidika pojavljanja novih vrst oborožitve v poznem srednjem veku, kar je bila v veliki meri posledica husitskih vojn.

T. i. husitske vojne v prvi polovici 15. st. (1418–1437), ki so pomenile dolgotrajne oborožene spopade tako na Češkem kot tudi v sosednjih deželah med privrženci husitskega gibanja in njihovimi nasprotniki, so imele izjemen družbeni, politični in predvsem vojaški pomen za srednjo Evropo. Vojaške inovacije, ki so jih uveljavili husiti, zlasti uporaba vozov kot improviziranih utrd (*Wagenburg*), orožja na drogu ter lažjega in težjega topništva, so

namreč pomembno vplivale na avstrijsko-ogrski in s tem tudi na današnji slovenski prostor, čeprav so plemiške rodbine z današnjega slovenskega ozemlja v teh dogajanjih igrale le zelo obrobno vlogo. To velja posebej za grofe Celjske kot podpornike in zaveznike ogrskega kralja Sigismunda Luksemburškega, s katerim so bili po njegovi poroki z Barbaro Celjsko tudi sorodstveno povezani. Vendar se do tridesetih let 15. st. Celjski niso dejavno vključili v vojaško dogajanje na Češkem, kjer je Sigismund kot češki kralj vse od leta 1420 skušal uničiti husitsko heretično gibanje. Ob tem pa je posnemal husitski način bojevanja, ki je močno vplival na opremljenost in organiziranost vojsk v vsej srednji Evropi. Po odločilnem porazu husitov leta 1434 in miru, sklenjenem dve leti pozneje, se je vpliv husitskih vojn kazal tudi v vlogi čeških husitskih veteranov, tedaj zelo cenjenih in iskanih v srednji Evropi.¹⁵⁵ Tako so npr. Čehi v 15. st. zelo pogosto delovali kot najemniki v službi mesta Dunaja, kar pojasnjuje, zakaj je tam zelo hitro prišlo v uporabo husitsko orožje.¹⁵⁶ Eden takšnih veteranov je bil tudi Jan Vitovec, celjski vojskovodja grofa Ulrika II., ki je imel vodilno vlogo tudi v bojih za celjsko dediščino po Ulrikovi smrti leta 1456.¹⁵⁷

V kolikšni meri lahko vpliv husitskih vojn in sprememb, ki so jih prinesle, vidimo v pojavu orožja, kot so *messerji* in bojni noži z dna Ljubljane, ni povsem jasno. Vsekakor je bil ta vpliv vsaj posreden, če sklepamo po tipih orožja, ki so zastopani v zbirkah NMS in so v veliki meri podobni ali enaki tipom orožja s češkega prostora. Žákovský je pojav in nato precejšen vpliv tega orožja povezal z zgodovinskim dogajanjem na začetku 15. st., predvsem s potrebo oborožiti večje število vojakov ob začetku husitske revolucije. Zaradi svojih bojnih lastnosti, v primeru bojnih nožev tudi univerzalne uporabe, in zaradi nizke cene proizvodnje tega razmeroma preprostega orožja so bili *tesáki* vseh vrst zelo primerni za množično produkcijo in priljubljeni med nižjimi sloji takratne družbe. Prav zaradi uspehov husitskih bojevnikov naj bi se poznavanje in uporaba tega orožja razširila tudi na območja, kjer prej orožja takšne popularnosti niso poznali. Po Žákovskem temu v prid govori tudi dejstvo, da največji del doslej najdenih primerkov z ozemlja Nemčije in Švice izhaja iz druge polovice 15. in z začetka 16. st. Množična produkcija tega orožja v začetku 16. st. v nemških deželah pa naj bi bila,

¹⁵³ Interpretacija teh in drugih najdb orožja in bojne opreme iz Ljubljane je povzeta in dopolnjena po Nabergoj 2015, 276–286.

¹⁵⁴ Gaspari 2017, 420.

¹⁵⁵ Prim. Tresp 2004.

¹⁵⁶ Waissenberger 1977, 22.

¹⁵⁷ Lazar 2009, 227–232; Tresp 2004, 109–111.

podobno dogajanju na češkem ozemlju v začetku 15. st., povezana z izbruhom nemških kmečkih vojn, kar potrjujejo tudi ikonografski viri tiste dobe, predvsem tiskani pamfleti in grafični listi.¹⁵⁸ Treba je poudariti, da razvoj tovrstnega orožja, posebno enoreznih mečev in sablje, v srednji in tudi zahodni Evropi še ni zadovoljivo pojasnjen in da bodo tudi izvajanja Žákovskega še morala dobiti svoj kritični odmev.¹⁵⁹

Hkrati pa večje število najdb iz Ljubljane iz obravnavanega obdobja posredno odseva tudi gospodarski napredek Ljubljane, ki je kot upravni sedež deželnoknežje posesti na Kranjskem od sredine 14. st. krepila svojo prometno pomembnost in vlogo v nadregionalni trgovini, posebno med Italijo in Ogrsko. Podatki o srednjeveškem prometu po Ljubljani potrjujejo izjemen pomen vodnega prometa, ki je bil precej cenejši, zmogljivejši, hitrejši in nasploh gospodarnejši od transporta po kopnem.¹⁶⁰ Ljubljana od izvirov do Zaloga oziroma sotočja s Savo meri le 41 km, "vendar je bila že v najstarejših časih najjemenitnejša vodna cesta na Kranjskem".¹⁶¹ V poznem srednjem veku so zaradi številnih jezov in mlinov od mesta do Zaloga morali tovor pretovoriti po kopnem. Omembe vodne pravice (*Wasserrecht*) v letih 1293 in 1294 (oziroma vodne mitnine, *wassermaut*, po drugih virih) kažejo na dohodek, ki je bil posledica blagovnega prometa po reki. V letih 1391–1392 je imel deželni knez od vodne mitnine na "mitnici na Bregu" (*mautt am Rayn*) skoraj 340 mark dohodka, kar je bilo triinpolkrat več od hkratnega prihodka ljubljanske kopne mitnine (*statmautt und zol*). Trideset let pozneje je bilo razmerje med vodno in kopno mitnino 4 : 1, ob koncu 15. st. pa že okrog 10 : 1. Miha Kosi iz teh podatkov sklepa, da je bil vodni promet zelo intenziven in da je večina blaga med Ljubljano in Vrhniko potovala po vodi; veliko prometnost prav tako dokazujejo letne zakupne vsote za vodno mitnico (leta 1452 za 800 funtov pfenigov, leta 1475 za 1000 goldinarjev).¹⁶²

Po reki so potovali ljubljanski rokodelci, trgovci, ki so z ladjami (*scheff*) vozili blago v mesto in ga raztovarjali, ter seveda čolnarji. Ti so bili ena najstarejših znanih poklicno organiziranih skupin v mestu; verjetno že leta 1351, zagotovo pa leta 1513 so imeli svojo bratovščino (*bruedersch der*

schefflewt). V dokumentu, s katerim jim je cesar Friderik III. leta 1489 znova potrdil privilegije, so omenjeni čolnarji (*Schefflewt zu Laybach*), hlapci (*Scheffknecht*) in plovila (*Scheff*). Drugih podatkov o ladjah in čolnih žal ni, vendar kak preostanek iz srednjega veka še vedno leži na rečnem dnu. Pri izlivu Šivčevega grabna v Ljubljano so našli hrastov deblak, ki je bil z radiokarbonsko metodo C 14 datiran v 15./16. st.¹⁶³ Šele za 16. st. in nato za Valvasorjev čas je več arhivskih zapisov o živahnem prometu po Ljubljani.¹⁶⁴

Žal nam pisni viri ne sporočajo, kje so bili v srednjem veku pristani ali brodovi, za pristan (z mitnico vsaj v poznem srednjem veku) vsaj za Vrhniko in Ljubljano seveda vemo, prav tako je logično, da je bil že v srednjem veku pomemben pristan v Podpeči. Transport po reki je bil, kot je pokazal Miha Kosi, raznovrsten, obsežen in zelo pomemben, posebno v poznem srednjem veku. O tem pričajo tudi pravice velikim čolnarjem na Ljubljani, ki jim jih je prvi zagotovil cesar Friderik III. leta 1489, pozneje pa so jih potrdili Maksimilijan I. (1506), Ferdinand I. (1535) in Marija Terezija (1756). Saj je po reki vendarle potovalo tudi cesarsko blago in Friderik III. je čolnarjem naložil, da morajo najprej poskrbeti za to blago, če ga ni za prevoz, pa lahko prevažajo tudi za druge. Koliko oboroženih mož je varovalo takšne prevoze blaga, ki je npr. prišlo iz Italije in bilo namenjeno v deželnoknežjo Ljubljano ter naprej, bolj ali manj imenitnim in bogatim naročnikom?

Najdbe orožja so razporejene v veliki meri na določenih predelih reke, ponekod zelo izrazito, in večinoma niso razpršene kar vseprek. Njihova razporeditev se pretežno ujema z drugimi vrstami in skupinami predmetov iz obdobja visokega in poznega srednjega veka. Glede na koncentriranje najdb na izbranih predelih reke lahko njihovo razporeditev povežemo z logiko izrabe prostora oziroma potovanja po reki in okoliškem ozemlju. To predvsem pomeni lego na lokacijah, ki jih povezuje s pristanom na reki ali prehodom čeznjo, kot je brod. Razen tako prostorsko povezanih najdb in posamičnih razpršenih predmetov v celotnem toku Ljubljane nisem prepoznal najdb, ki bi po svojem tipu in predvsem najdiščni lokaciji kakor koli drugače izstopale oziroma bi predstavljale jasno strukturirano skupino. To pomeni, da iz razporeditve, količine in specifičnosti predmetov na rečnem dnu nisem mogel ugotoviti obstoja več

¹⁵⁸ Žákovský 2014a, 503–504.

¹⁵⁹ Prim. Grotkamp-Schepers et al. 2015, 144–146.

¹⁶⁰ Kosi 1998, 149–158.

¹⁶¹ Vrhovec 1895, 97.

¹⁶² Kosi 1998, 151, 209, op. 19.

¹⁶³ Gaspari 2012a, 45, op. k sl. 59.

¹⁶⁴ Kosi 1998, 151, 152; Pivk 2009; Žargi 2009.

medsebojno povezanih najdb, ki bi kazale na konkretne dogodke, npr. brodolom ali vojaški spopad.

Strateški in vojaški pomen Ljubljane na izrazito prehodnem mestu v Ljubljanski kotlini sta bila v različnih obdobjih, tudi v srednjem veku, nedvomna, to potrjuje tudi lokacija ljubljanskega gradu in vseh utrdb iz predhodnih obdobj. Vprašanje pa je, v kolikšni meri lahko z njima povežemo najdbe orožja in bojne opreme iz Ljubljane. Kljub razmeroma velikemu številu najdb, posebno v primerjavi z drugimi srednjeveškimi najdišči v Sloveniji, sta njihova koncentriranost na določeno območje oziroma lokacijo in dokaj ohlapna datacija v določeno obdobje z vojaškozgodovinskega vidika razmeroma nepomembni, sploh v navezavi na zelo redke zabeležene zgodovinske dogodke vojaške narave. Niti enega dogodka ni, na katerega bi lahko vsaj posredno navezali te najdbe, niti enega prizorišča historično sporočenega vojaškega spopada in niti ene lokacije, na kateri bi glede na količino in vrsto najdb ter poznane najdiščne okoliščine lahko sklepali na vojaško dogajanje. Nekaj zabeleženih zgodovinskih dogodkov vojaške narave iz 15. st. povzemam takole:

1412: vojska Sigismunda Luksemburškega na poti v Furlanijo vdre v predmestje Ljubljane, nato gre ob Ljubljani v Italijo.

1415: Turki oblegajo Ljubljano.

1421–1422: vojaki Jurija Turjaškega napadajo Ig.

1442: Ljubljana med celjsko-habsburško fajdo odbije enote Ulrika II. Celjskega in Albrehta Habsburškega.

1446: deželni stanovci morajo tudi na Kranjskem deželnemu knezu dati konjenike z vso opremo in vozovi za boj proti Ogrom. Bistrški opat mora pripraviti šest konjenikov.

1471: 3. junija Turki požgejo nekaj hiš v predmestju Ljubljane.

1472: Ljubljana zdrži obleganje Turkov.

V teh omembah, ki tudi v ohranjenih virih niso podkrepjene z natančnimi navedbami, nikakor ne moremo najti zgodovinsko utemeljene opore za kakršno koli povezovanje poročil z najdbami iz reke. Prav tako ni podlage, da bi sklepali o izgubi orožja v Ljubljani ob kakšnem od teh ali drugih vojaških pohodov. Npr. vojvoda Rudolf IV. Habsburški se je poleti 1361 zapletel v vojno z oglejskim patriarhom, in ko je avgusta z vojsko prodril v Furlanijo, je pred seboj na pot poslal celo vojsko. Njegovih 4000 jezdecev je šlo prek Ljubljane v Gorico, a seveda ne s plovili po Ljubljani in še manj ob njej, ampak gotovo po t. i. Ljubljanski cesti ob severnem robu Barja kot ustaljeni in vzdrževani

komunikaciji nadregionalnega pomena. Enako pot je moral imeti ogrski kralj Sigismund Luksemburški, ki je šel novembra 1412 mimo Ljubljane in Gorice proti Furlaniji. Kot pravi vir, je sicer imel 40.000 mož, a čeprav so izpred Ljubljane odšli praznih rok (v habsburško mesto jih niso spustili) "mimo reke, ki se imenuje Ljubljana", seveda niso mogli iti ob reki po Ljubljanskem barju. Še ena zanimiva ocena na podlagi ohranjenih podatkov s seznama najemnikov za obrambo Kranjske v že omenjeni celjsko-habsburški fajdi pa navaja število najemnikov za obrambo Ljubljane junija 1442. Takrat je Jurij Apfalter pred napadom enot grofa Ulrika II. Celjskega in vojvode Albrehta VI., nezadovoljnega brata kralja Friderika III., zbral okrog 300 poklicnih pešakov za uspešno obrambo.¹⁶⁵ Tudi v tem primeru ni nobene opore za neposredno povezavo teh spopadov z najdbami iz Ljubljane.

Kako so bili oboroženi in organizirani poklicni pešaki sredi 15. st., pokaže reverz skupine 14 najemnikov, ki jih je novembra 1446 na željo kralja Friderika v pričakovanju novega ogrskega vdora najel opat benediktinskega samostana sv. Pavla na Koroškem. Najemniki so v dokumentu o pogodbi z opatom in mesečni plači dali popisati tudi vrsto in vrednost svoje oborožitve, ki je bila sicer razmeroma skromna in ne prav visoko ocenjena. Pisar je zabeležil orožje desetih vojakov in dodal vrednosti, za štiri domnevno enako opremljene vojake je zapisal le vrednost orožja; zaščitna oprema z izjemo železnega klobuka (*Eisenhut*) za dva najemnika ni omenjena. Kot sklepa Lazar, so bili trije možje te skupine oboroženi z ročnim topom oziroma zgodnjo različico kavljaste puške, ostalih enajst pa s samostrelom (in ob njem še s "strelsko opremo", to je najverjetneje s tulom s puščicami, pasom z napenjalom in morda z dodatnim priborom). Vsi vojaki so imeli tudi *messer*, orožje, ki "bi dobro dopolnjevalo ročni top ali samostrel in bi ga tudi pričakovali v skladu s tedaj običajnimi konfiguracijami vojaške opreme".¹⁶⁶

Tako ali drugače oboroženi so lahko bili v srednjem in v zgodnjem novem veku tudi kmetje, npr. kot udeleženci kmečkih uporov, kakršen je bil slovenski kmečki upor leta 1515.¹⁶⁷ Takrat so se uprli tudi vrhniški kmetje, in sicer zaradi mlina na Ljubljani nad Ljubljano, ki ga je cesar Maksimilijan dovolil postaviti mestu, zaradi nizkega padca reke pa je jez povzročil na Barju še večje poplave

¹⁶⁵ Lazar 2009, 258–262.

¹⁶⁶ Dokument navaja in komentira Lazar 2012, 140–142.

¹⁶⁷ Prim. Kordiš et al. 2015.

kot običajno. "V eni od poplav je prišlo pod vodo okrog 700 kmetij, pridelki na poplavljenih poljih pa so bili uničeni. Pritožbi kmetov se je pridružil tudi oster protest bistriške kartuzije, ki je na svojih posestvih utrpela veliko škodo."¹⁶⁸

Gospodje so v določenih okoliščinah, predvsem za obrambo ozemlja, kmete sami oborožili, npr. ponekod v vzhodnoalpskem prostoru kot člane organizacije "strelcev" in "strelskih dvorov", na slovenskem ozemlju zlasti v Pomurju in Podravju. Tam se je na ogrski strani obmejnega pasu med nemškim cesarstvom in ogrskim kraljestvom že od druge polovice 11. st. oblikoval sistem stražarskih naselbin (t. i. strelskih dvorov), na nemški strani, to je na območju salzburške nadškofije kot najpomembnejšega dejavnika, pa je utrjen obmejni pas nastajal od 12. st. ter imel svoj pomen vse do 15. st. T. i. strelci, v virih označeni kot *sagitarii* oziroma *schütze*, so v zameno za svojo vojaško-obrambno službo prejeli v fevd eno ali več kmetij, oboroženi pa naj bi bili predvsem z lokom in pozneje samostrelom (po katerem so dobili ime). Domnevno so bili kmečkega stanu, morda so bili med njimi tudi pripadniki najnižje plasti plemstva. Pojav strelcev sicer ni dokumentiran le ob državni meji, ampak tudi ob mejah posameznih gospostev oziroma na njihovih ključnih gradovih ali strateških točkah.¹⁶⁹ Domnevati smemo, da so strelci v poznem srednjem veku uporabljali tudi *messerje* in bojne nože.

Takšno orožje pa je gotovo bilo sestavni del oborožitve kmečkih podložnikov, ki so v poznem srednjem veku predvsem zaradi stalne grožnje turških vpadov morali sodelovati v t. i. črni vojski (*Landsturm*). To podložniško vojsko pešakov kot pomoč fevdalni (viteški) konjenici za obrambo pred notranjimi in zunanji sovražniki je v avstrijskih deželah začel organizirati vojvoda Albreht V. Zaradi husitskih vojn in turške nevarnosti je leta 1421 dal narediti sezname vsega moškega plemiškega in neplemiškega prebivalstva med sedemnajstim in sedemdesetim (?) letom starosti ter seznam orožja. Leta 1423 sta skupaj z vojvodo Ernestom izdala pozivni red, ki je urejal deželni poziv vojaškim obveznikom: za podložno kmečko prebivalstvo je bilo določeno, naj dajo na pet hiš enega pešaka. Na podlagi sklepov državnega zbora v Nürnbergu leta 1431, ki so določali vojaške ukrepe proti "češkim krivovercem" in zavezali stanove k udeležbi v vojaškem pohodu skupaj z določenim deležem

njihovih podložnikov, je vojvoda Friderik IV. istega leta izdal načrt deželnega poziva, veljaven tudi za slovenske dežele. Po njem naj bi pehoto sestavljal vsak petindvajseti mož "v naših deželah, mestih, gradovih, trgih in vaseh", vzdrževalo in opremilo pa bi ga doma ostalih 24 mož. Iz vsega za vojsko sposobnega moškega prebivalstva (črne vojske) se je tako oblikoval mobilni kmečki poziv pešakov, ki je postal sestavni del sklica deželne vojske. Tak sistem vključevanja kmečkih podložnikov po letu 1431 se v slovenskih deželah v osnovi ni več spreminjal, s spremembami, ki sta jih uvedla vojaška reda iz let 1445 in 1462, se je obdržal do 16. st.¹⁷⁰

V 15. st. je bila črna vojska, ki so jo vojaško vodili plemiči, organizirana v okviru deželskih sodnih okrajev, prebivalstvo in imetje naj bi ščitila pred roparji in manjšimi oddelki tujih vojsk. "V primeru nevarnosti je veljala splošna vojaška obveznost, zato je bil običaj, da so imeli podložniki orožje doma. Ponekod je dobila orožje tudi vdova, čeprav ni imela v hiši moškega, sposobnega za vojsko. Za razdeljeno orožje je veljalo, da je sestavni del gospodinjstva, ki ga ni bilo mogoče prodati ali kako drugače odtujiti."¹⁷¹ Obrambni red iz leta 1431 je predvideval, da morajo biti podložniki oboroženi z mečem in sulico ali mečem in samostrelom. Po podatkih Martina Wutteja naj bi bil del pehote oborožen s puškami, samostreli, helebardami, sulicami in cepci, vsi pa naj bi bili oboroženi oziroma opremljeni z meči, *messerji*, železnimi klobuki, verižnimi jopami in oklepnimi rokavicami. Že leta 1432 naj bi se te zahteve omejile le na samostrele, sulice in cepce.¹⁷² Pozneje so se zahteve dopolnjevale, tudi z nošnjo oziroma uporabo helebard, okleпов in strelnega orožja, kar seveda ni pomenilo, da so bili podložniki dejansko tako oboroženi, posebno ne s strelnim orožjem in oklepi; o tem pričajo stanovska poročila iz 16. st. Po drugi strani pa je plemstvo v času kmečkih uporov skušalo kmetom orožje zapleniti in jim prepovedati hrambo orožja, a takšne prepovedi, povezane tudi s kmečkim krivolovom, in hkrati zapovedi o obvezni nošnji so se razlikovale po območjih in skozi čas vse do druge polovice 16. st., ko so oskrbo in nadzor nad orožjem prevzeli v svoje roke zemljiški gospodje.¹⁷³

¹⁷⁰ Simoniti 1991, 28–30, 93–94; prim. Bizjak 2011, 61–64.

¹⁷¹ Simoniti 1991, 92–93.

¹⁷² Wutte 1916, 29. Navaja tudi Simoniti 1991, 109. Podatkov po viru iz leta 1431 nisem mogel preveriti.

¹⁷³ Simoniti 1991, 109–111.

¹⁶⁸ Rode 1997, 30 (navaja po Grafenauer 1974, 40).

¹⁶⁹ Bizjak 2011, 58–61.

Primer spopadov lokalne narave na območju Iga oziroma verjetno širšega južnega dela Ljubljanske kotline je spor med Jurijem Turjaškim in izžanskimi kmeti glede izkoriščanja gozdov pri Igu v dvajsetih letih 15. stoletja. Nesoglasja med ljubljanskimi meščani in kmeti z Iga o pravicah do izkoriščanja teh gozdov so se nevarno zaostri in izbruhnili v spopade po imenovanju Jurija Turjaškega za kranjskega deželnega glavarja. V letih 1421 in 1422 so vojaki Turjaških v maščevalnem pohodu plenili po deželi, požigali posest, napadali, zajemali in celo pobijali podložnike takratnega vojvode Ernesta Železnega, zato je kranjski vicedom za boj z njimi dal oborožiti in opremiti oddelek desetih konjenikov. Jurij Turjaški je bil poražen in se je moral ukloniti vojvodi ter se hkrati zavezati, da bo izpustil vse ujetnike.¹⁷⁴

Ob primerjavi najdb *messerjev* in bojnih nožev z dna Ljubljane, njihovih najdiščnih kontekstov ter pisnih virov z bolj ali manj posrednimi omembami tega orožja je njihova interpretacija precej težavna in pušča odprte različne možnosti. Vendarle se zdi, da so obravnavani predmeti v dosti manjši meri izraz bojnih kontekstov, najsi že te povezujemo z vitezi, najemniki ali z oboroženimi kmeti, v precej večji meri pa izraz vsakdanjega življenja na tem območju, to je prisotnosti oborožencev, ki so tod delovali v službi oziroma zaradi potreb in interesov svojih gospodov, naj je šlo za zagotavljanje varnosti, lov ali preprosto izkazovanje družbenega statusa. Ti interesi pa so bili prej ali slej povezani z obvladovanjem in izkoriščanjem specifičnega ozemlja Ljubljanskega barja kot dela zemljiškega gospostva in hkrati z reko Ljubljano kot pomembno komunikacijo, na kateri je bilo treba zagotoviti varnost ljudem in blagu. Pri tem ni mogoče z gotovostjo določiti, ali so bili predmeti v reko odvrženi namenoma, npr. ker so bili poškodovani, neuporabni, nepotrebni ali v določenih okoliščinah celo v fizično breme oziroma škodljivi za imetnika (npr. ob begu ali utapljanju), ali pa so bili preprosto izgubljeni, morda tudi naplavljeni (npr. ob eroziji obrežnega najdišča, kot je pristan ali brod).

Pomembno je, da so obravnavane najdbe iz 14.-oz. 15. in 16. st., podobno kot iz prejšnjih stoletij visokega in poznega srednjega veka, pogostejše predvsem na nekaj lokacijah in da skupaj z drugimi sočasnimi najdbami iz reke kažejo na vlogo, ki jo je Ljubljana imela kot pomembna komunikacija čez težko prehodno barje, od Vrhnike do Ljubljane (in

nazaj). Hkrati pa je iz razporeditve najdb, zgodovinskih virov in pokrajine oziroma njenih naravnih elementov razvidno, da je reka imela svojo vlogo tudi v povezovanju poti, ki so šle prečno na smer njenega toka, torej od severnega roba Ljubljanskega barja proti južnemu in obratno, posebno prek osamelcev na Barju. To doslej ni bilo očitno in o tem pisni viri iz srednjega veka ne govorijo, vendar prav količina in koncentracija najdb ter vrste in skupine predmetov opozarjajo na vlogo prehodov kot bistvenih točk na Ljubljani kot komunikaciji. To bodo lahko potrdile le nadaljnje usmerjene arheološke, zgodovinske in druge raziskave.

Zahvale

Za sodelovanje se najlepše zahvaljujem kolegom iz NMS: kustosoma Poloni Bitenc in Tomažu Lazarju kot pristojnima za obravnavane predmete ter Idi Murgelj za risbe in pripravo tabel; fotografije gradiva so delo Tomaža Lauka oziroma so iz fotodokumentacije NMS, karto je naredila Vesna Turk Svetličič, dopolnila jo je Ida Murgelj. Prav tako se lepo zahvaljujem Evi Menart, konservatoriki iz NMS, in Janku Vodišku z Inštituta za metalne konstrukcije iz Ljubljane za rentgenske posnetke bojnih nožev, ter Sonji Perovšek, konservatoriki iz NMS, za komentarje teh posnetkov. Meritve z rentgensko fluorescenčno spektroskopijo (XRF-EDS) na nekaterih predmetih je že pred leti opravil Zoran Milić iz NMS. Za nasvete in koristne pripombe ter posredovano literaturo sem zelo hvaležen kolegu Lazarju, pa tudi Draganu Božiču z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, Romanu Vučajniku, doma in v tujini priznanemu poučevalcu evropskih zgodovinskih borilnih veščin, Arkadiuszu Michalaku, kustosu v Muzeum Archeologiczne Srodkowego Nadodrza w Zielonej Górze v Świdnici na Poljskem, ter Timoteju Knificu, ki me je kot kustos NMS opozoril na najdbi z Gradišča nad Bašljem. Za vpogled v muzejsko dokumentacijo in posredovane podatke o bojnih nožih v zbirki Mestnega muzeja Ljubljana se najlepše zahvaljujem kustosoma Ireni Šinkovec in Martinu Horvatu, za podatke o bojnem nožu z Obrežja pa Philu Masonu, ZVKDS, Center za preventivno arheologijo, Novo mesto. Posebna zahvala gre recenzentom.

KATALOG

Pojasnila h katalogu:

Seznam kratic: st. = stoletje, pol. = polovica, ok. = okrog, d. = dolžina (rezila, branika, ročaja, ščitnika, žleba, cevastih kovic, objemke nožnice, ročajnih platic, kovice), š. = širina (rezila, ščitnika, ročaja), t. = teža, sl. = slika, kat. = kataloška številka.

Zvezdica * označuje nepopolno mero.

Kataloške številke predmetov ustrezajo številkam na tablah.

¹⁷⁴ Prim. Bizjak, Preinfalk 2009, 23.

1. Enorezni meč – messer (t. 1)

Najdišče: Ljubljana; pri Ljubljani, ob ledini Livada.

Hramba: NMS; V 557.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; nakup 1994.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 131,3 cm, d. rezila 102 cm, š. rezila 3,9 cm, d. branika 16 cm*, t. 1314 g*.

Opis: Železen enorezni meč – *messer* ima zelo dolgo, rahlo navzgor ukrivljeno in precej tanko rezilo, ki je ob ročaju enorezno, potem preide v dvoreznega lečastega preseka in je na koncu zaobljeno. Branik pravokotnega preseka je uvit v obliki črke S, poškodovan in na enem koncu odlomljen. Dolg ročajni trn oziroma jezičasto pritrđišče za ročajni platici je brez lukenj za kovice, na obeh straneh pa so ostanki lesenih platic. Na koncu trna je ploščat osmerokotni glavič. Na levi strani rezila je vložen znak iz medeninaste žičke – štirje križci v dveh vrstah, med njimi je na sredini vtisnjen žig; na desni strani so vidni trije križci iz medenine, postavljeni v vrsto. Podoben žig kot na rezilu je ohranjen na levi strani ročajnega dela.

Objava: Turk et al. 2009, 318–319, kat. 102 (četrti z leve); Lazar et al. 2013, 204–205, kat. 247; Knific, Nabergoj 2016, 134, sl. 163 (zgornji), 229, sl. 163.

Primerjave: Seitz 1965, 195, sl. 125; Müller, Kölling 1981, 171, kat. 33; Dolínek, Durdík 1993, 54–55 (risba spodaj levo); Haban 2005, 58; Takács 2006, 446, kat. 5.8.

2. Enorezni meč – messer (t. 1)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči.

Hramba: NMS; V 662.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; pridobitev leta 1996.

Datacija: konec 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 106,5 cm*, d. rezila 86 cm*, š. rezila 3,8 cm, d. branika 27,2 cm, t. 910 g*.

Opis: Železen enorezni meč – *messer* ima rahlo navzgor ukrivljeno in precej tanko rezilo, ki se proti konici tanjša in na koncu prirezano zaključí; vrh konice manjka. Na ročajnem jeziku, ki se proti vrhu rahlo oži, so tri luknje za pritrđitev ročajnih platic; glavič manjka. Raven branik okroglega preseka, ki se proti koncem debeli, ima na koncih vrezane po tri poševne črte, ki se nadaljujejo na ploščati stranski rob branika in tam oblikujejo trikotnik. Na branik je prikovan kratek, proti ročaju zavihan jezičast ščitnik, ki ima na spodnji strani štiri žlebove in je rahlo vbočen, na koncu pa rahlo razširjen.

Objava: -.

3. Enorezni meč – messer (t. 2)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 2880.

Okoliščine pridobitve: datum in okoliščine najdbe neznani; pridobitev iz antikvariata leta 2003.

Datacija: konec 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 67 cm*, d. rezila 48,8 cm*, š. rezila 3,3 cm, d. branika 19,8 cm, d. ščitnika 4,9 cm, š. ščitnika 3,1 cm, t. 920 g*.

Opis: Železen enorezni meč – *messer* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki pa je odlomljeno, in raven branik okroglega preseka, ki se proti koncem rahlo

razširi. Jezičast ščitnik, zavihan proti ročaju, ima na zunanji strani dva žleba in je prikovan pravokotno na branik. Ročajni jezik, ki se proti koncu rahlo razširi, se konča s trnom in pravokotnim glavičem. Ohranjeni sta leseni ročajni platici, pritrjeni na železen ročajni jezik z medeninastimi kovicami in oviti z bakreno žico. Nekatere kovice so tanke in z okroglo glavico, druge večje in z okroglo ali zvezdasto glavico; dosti več jih je na zunanji, desni strani orožja. Na levi strani rezila je tik pod branikom ohranjen ostanek pokositrene nožnice z delci lesene platice, ok. 17 cm od branika pa sta vrezana znaka (peterokraka zvezdica in "lunin krajec"). Pokositrenje je vidno tudi na braniku in ščitniku.

Objava: Turk et al. 2009a, 310–311, kat. 95; Knific, Nabergoj 2016, 134, sl. 163 (drugi od zgoraj), 229, sl. 163. *Primerjave:* Seitz 1965, 114, 197–199; Marek 2008, 154, 210, sl. 37: a,b, sl. 37: c,d.

4. Enorezni meč – messer (t. 2)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 1911.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; pridobitev 1981. *Datacija:* druga pol. 15. st.

Dimenzije: d. 93,2 cm, d. rezila 72,7 cm, š. rezila 3,8 cm, d. branika 11 cm, š. branika 6,2 cm, d. ščitnika 4,4 cm, t. 922 g.

Opis: Železen enorezni meč – *messer* ima rezilo trikotnega preseka, ki je nekoliko ukrivljeno navzgor in na koncu zaobljeno. Ostrina rezila je tako kot konec rezila poškodovana, samo rezilo pa razpokano. Raven branik z neenakomerno debelima krakoma približno okroglega preseka ima na desni strani ploščat ščitnik trapezaste oblike. Ročajni jezik, ki se od branika proti koncu blago razširi in se konča s trnom, je na desni strani vbočen; predrt je s šestimi luknjami za kovice za pritrđitev ročajnih platic. Na koncu jezika je pritrjen nesimetrično oblikovan glavič pravokotnega preseka, ki je na daljših stranicah rahlo izbočen; trn je zakovan.

Objava: PAS I, 1982, 15, št. 30, t. 3; Turk et al. 2009a, 320–321, kat. 103 (drugi z leve); Knific, Nabergoj 2016, 134, sl. 163 (spodnji), 229, sl. 163.

Primerjave: Žákovský 2008, 463, sl. 4.c; Žákovský 2014b, 43–44, kat. 57.

5. Enorezni meč – messer (t. 3)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 1910.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; verjetno darilo 1991.

Datacija: konec 15.– začetek 16. st.

Dimenzije: d. 86,4 cm*, d. rezila 66,7 cm*, š. rezila 3,6 cm, d. žleba 66,7 cm*, d. branika 23,4 cm, t. 846 g*.

Opis: Železen enorezni meč – *messer* ima rahlo ukrivljeno rezilo s tremi ozkimi žlebovi, ki pa proti koncu rezila niso več izraziti oziroma sta razpoznavna dva; konica je odlomljena. Na ročajnem jeziku, ki je na desni strani vbočen, sta dve luknji za pritrđitev ročajnih platic. 0,5 cm pod luknjo, ki je bližje glaviču, je vrezan slabo viden znak približno ovalne oblike. Pravokoten glavič je na zgornji strani rahlo izbočen, na spodnji pa polkrožno oblikovan. Branik je raven, rombičnega preseka. Na

sredini branika je prikovan kratek, proti ročaju zavihan jezičast ščitnik, ki je na spodnji strani rahlo vbočen, na koncu pa trikotno oblikovan. Na koncu ohranjenega rezila je prirjaven ostanek organske snovi (verjetno ostanek lesene nožnice).

Objava: Turk et al. 2009a, 320–321, kat. 103 (četrti z leve); Lazar et al. 2013, 196–197, kat. 236; Knific, Nabergoj 2016, 134, sl. 163 (tretji od zgoraj), 229, sl. 163.

Primerjave: Seitz 1965, 114, 197–199; Marek 2008, 154, 210, sl. 37: a,b, sl. 37 c,d; Žákovský 2014b, 84–85, kat. 119.

6. Enorezni meč – *messer* (t. 3)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 1899.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; drugi podatki niso znani.

Datacija: konec 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 88 cm*, d. rezila 68 cm*, š. rezila 4,4 cm, d. branika 22,7 cm, d. ščitnika 4,8 cm, t. 1060 g*.

Opis: Železen enorezni meč – *messer* ima rezilo trikotnega preseka, ki je nekoliko ukrivljeno navzgor in na koncu odlomljeno. Ostrina rezila je precej najedena; pod hrbotom rezila teče plitev žleb skoraj do konca ohranjenega dela rezila. Ročajni jezik, ki je na desni strani vbočen, ima tri luknje za pritrditev ročajnih platic. Glavič, ki je na zgornji strani raven in ovalne oblike, je ob straneh izbočen, spodaj pa rahlo polkrožno oblikovan. Branik je raven, rombičnega preseka, proti koncema se rahlo razširi. Na sredini branika je prikovan kratek, proti ročaju zavihan jezičast ščitnik, ki je na spodnji strani rahlo vbočen in ima neizrazita žlebova, na koncu pa se zoži in je odlomljen.

Objava: Turk et al. 2009a, 320–321, kat. 103 (tretji z leve).

Primerjave: Seitz 1965, 114, 197–199; Marek 2008, 154, 210, sl. 37: a,b, sl. 37: c,d.

7. Enorezni meč – *messer* (t. 4)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 2423.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; nakup 2003.

Datacija: prva pol. 16. st.

Dimenzije: d. 87,7 cm*, d. rezila 76,5 cm, š. rezila 3,7 cm, d. žleba 30 cm, d. branika 16,4 cm, t. 730 g*.

Opis: Železen enorezni meč – *messer* ima nekoliko ukrivljeno rezilo, ki je na levi strani na začetku blago dvojno žlebljeno in ima na obeh straneh ostanke lesenih platic nožnice; ostrina je najedena. Konica je izrazita in na koncu priostrena na obeh straneh. Na kratkem ročajnem jeziku, ki se od branika proti koncu precej zoži, so ostanki lesenih ročajnih platic in luknji za njihovo pritrditev, v eni je še ohranjena kovica. Glavič manjka. Raven branik ovalnega preseka ima na koncih polkroglasta zaključka, na sredini je ščitnik za prste v obliki črke D. Kraka branika in ščitnik so okrašeni z vrezji. Na levi strani rezila, 13 cm od branika, so vrezane tri peterokrake zvezdice. Na koncu ročajnega jezika je bila pravokotna pločevinasta ploščica s tremi nepravilno oblikovanimi luknjami (zdaj je priložena).

Objava: Turk et al. 2009a, 318–319, kat. 102 (drugi z desne); Lazar et al. 2013, 196–197, kat. 237.

Primerjave: Norman 1980, 74 (tip ročajnega dela meča 11: datacija 1510–1650); Seitz 1965, 316, sl. 223 (upodobitev na nagrobniku: datacija 1575); Marek 2008, 211, sl. 38: b,c,d.

8. Enorezni meč – *messer* (t. 4)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 2422.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; pridobitev leta 1981.

Datacija: prva pol. 16. st.

Dimenzije: d. 54,6 cm*, d. rezila 43,5 cm*, š. rezila 4,7 cm, d. branika 19,3 cm, t. 652 g*.

Opis: Železen enorezni meč – *messer* ima nekoliko navzgor ukrivljeno rezilo, ki je odlomljeno. Na kratkem ročajnem jeziku, ki je na koncu odlomljen, sta luknji za pritrditev platic, luknja pa je tudi na prehodu rezila v ročajni del (vendar jo sicer snemljivi branik skoraj v celoti prekriva). Glavič manjka. Raven branik okroglega preseka z odebeljenima zaključkoma ima prikovan ščitnik polkrožnega preseka v obliki črke D. Branik je na obeh koncih in na sredini ščitnika za prste okrašen s po tremi prečnimi vrezanimi črtami, na zaključkih pa s po eno črto. Na levi strani rezila, 10 cm od branika, je vrezan polkrožni znak (in morda levo ob njem še križ?), zraven so v poševni vrsti tri vdolbine.

Objava: PAS I, 1982, 15, št. 29, t. 3; Turk et al. 2009a, 320–321, kat. 103 (prvi z leve).

Primerjave: Norman 1980, 74; Seitz 1965, 316, sl. 223.

9. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 5)

Najdišče: Ljubljana; pri Rakovi jelši.

Hramba: NMS; V 575.

Okoliščine pridobitve: podvodna arheološka topografija 1992.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 77,8 cm*, d. rezila 65,5 cm, š. rezila 3,8 cm, t. 624 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno rezilo trikotnega prereza, ki se od sredine enakomerno oži in konča z ostro konico. Ročajni jezik, ki je na desni strani rahlo vbočen, na koncu pa odlomljen, ima tri luknje; v njih so vsaj delno ohranjene kovice: dve za pritrditev lesenih ročajnih platic, katerih ostanki so še vidni, in ena (na prehodu rezila v ročajni del) za pritrditev ščitnika, ki manjka.

Objava: -.

Primerjave: Marek 2008, 215, sl. 42: c.

10. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 5)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 4779.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; pridobitev 1981.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 65,2 cm, d. rezila 52,3 cm, š. rezila 2,7 cm, t. 394 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzgor usločeno rezilo trikotnega preseka, ki se v zadnji tretjini rezila enakomerno oži v konico, v zadnjih 20 cm pa je dvorezno; obe ostrini sta precej najedeni. Ročajni jezik, ki je na desni strani močno vbočen, se proti koncu rahlo razširi ter na spodnji strani polkrožno zaključki.

Prvotno je bil predrt s šestimi luknjami, od tega petimi za kovice, od katerih pa se nobena ni ohranila, in z eno luknjo ob začetku rezila za kratek ščitnik.

Objava: PAS I, 1982, 14, t. 2: 26.

11. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 5)

Najdišče: Ljubljana; pri Ljubljani, lokacija med Livado in avtocestnim mostom.

Hramba: NMS; V 2932.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1997.

Datacija: druga pol. 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 66,1 cm, d. rezila ok. 51 cm, š. rezila 2,6 cm, d. ščitnika 4,8 cm, t. 456 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno in precej ozko enorezno rezilo trikotnega preseka, ki je na desni strani rahlo izbočeno in se proti vrhu konice rahlo usloči navzdol. Ročajni jezik se proti rezilu rahlo oži. Predrt je s štirimi luknjami za kovice, od katerih sta dve še ohranjeni (ena v celoti), in z luknjo ob začetku rezila za kratek ploščat ščitnik v obliki školjke, okrašen z vtolčenimi nitmi iz srebrne kovine. Na konici rezila je ohranjen ostanek nožnice, okrašene z vtolčenimi nitmi iz srebrne kovine.

Objava: Turk et al. 2009a, 346–347, kat. 127 (drugi od zgoraj); Knific, Nabergoj 2016, 143, sl. 174 (drugi od zgoraj), 230, sl. 174.

Primerjave: Schneider, Stüber 1980, 269–270 (kat. 561, 562, 563) in 272 (kat. 568, 569); Žákovský 2008, 463, sl. 4.a.

12. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 5)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; N 35625.

Okoliščine pridobitve: okoliščine najdbe neznane; pridobitev v 19. st.

Datacija: druga pol. 15. st.

Dimenzije: d. 76,8 cm, d. rezila 64,9 cm, š. rezila 5,3 cm, t. 710 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima zelo dolgo, ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v izrazito konico in je na koncu rahlo usločeno navzdol. Vrh konice je rahlo zvit, rezilo pa poškodovano na sredini (zvito in počeno), ostrina je precej najedena. Rezilo je bilo očitno skovano dvodelno, saj je bila na hrbet iz slabšega materiala kovaško privarjena razmeroma ozka jeklena ostrina (za mnenje se lepo zahvaljujem kolegu Tomažu Lazarju). Ročajni jezik, ki je na desni strani vbočen, je predrt s štirimi luknjami, tremi za kovice in eno za ščitnik; konča se z zelo kratkim trnom, na katerega je bil nekoč nasajen zaključek ročaja. Na levi strani rezila, ok. 13 cm od ročajnega dela, sta vtisnjena znaka v obliki cveta (štiriperesne deteljice).

Objava: -.

Primerjave: Marek 2008, 216 (sl. 43), 219 (sl. 46); Žákovský 2011, 529, sl. 4r; Žákovský 2014b, 35–36 (kat. 49), 86 (kat. 123).

13. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 6)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 3046.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; okoliščine najdbe neznane.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 64,2 cm*, d. rezila 50,7 cm*, š. rezila 6 cm, d. ročaja 13,5 cm; t. 626 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima precej široko ravno enorezno rezilo, ki je proti koncu odlomljeno, ostrina pa je precej najedena. Ročajni jezik, ki se proti rezilu rahlo oži, je obdan z lesenima ročajnima platicama in ima prikovan trakast zaobljen zaključek ročaja. Ročajni platici sta pritrjeni s šestimi kovicami, od katerih je pet okroglih, tista ob rezilu pa je večja in pravokotne oblike (verjetno ostanek odlomljenega ščitnika). Na začetku rezila so ohranjeni tudi ostanki lesene platice nožnice.

Objava: -.

Primerjave: Marek 2008, 228, sl. 55: b; Žákovský 2014b, 6–7 (kat. 5), 33–35 (kat. 48), 67–68 (kat. 94), 81–82 (kat. 116).

14. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 6)

Najdišče: Ljubljana; pri Bevkah, ob ledini Krajna / Pri Ahčanu.

Hramba: NMS; V 2416.

Okoliščine pridobitve: podvodna arheološka topografija 2001; pridobitev leta 2005.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 51,3 cm, d. rezila 37,1 cm, š. rezila 4,8 cm, d. cevastih kovic 2,5 cm, d. objemke nožnice 6 cm, t. 486 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki je rahlo zvito v levo in se konča s poševno prirezano konico. Ročajni jezik, ki se proti rezilu rahlo oži, je na koncu zaobljen, se konča s kratkim trnom in ima prikovan trakast zaobljen zaključek ročaja. Predrt je s tremi luknjami, dvema za kovici za pritržitev platic in eno luknjo ob začetku rezila za ščitnik, ki manjka. V luknjah za kovici, sprednjo manjšo in zadnjo večjo, sta vloženi pločevinasti cevasti kovici. Ohranjena sta tudi del pločevinastega okova ustja nožnice, zdaj pritrjen na začetek rezila, in pločevinasta trakasta objemka nožnice, zdaj snemljiva, z izbočenim ožjim delom oziroma zanko za obešanje. Na levi strani rezila, 7,5 cm od ročajnega dela, je vrezan znak v obliki smrekove vejice. Ob odkritju je bil ohranjen še precejšen del tankih lesenih platic in usnjene prevleke nožnice.

Objava: Turk et al. 2009a, 320–321, kat. 103 (spodnji); Gaspari 2012b, 205, kat. 113, t. 13.

Primerjave: Marek 2008, 221, sl. 48: a; Sijarić 2014, 158.

15. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 6)

Najdišče: Ljubljana; med Črno vasjo in Ljubljano.

Hramba: NMS; V 4730.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1993.

Datacija: druga pol. 15. st.

Dimenzije: d. 34 cm, d. rezila 22 cm, š. rezila 4,55 cm, t. 178 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima široko enorezno rezilo trikotnega preseka, z rahlo izbočenim hrbtom in zaobljeno ostrino, ki se enakomerno zoži v konico. Ročajni jezik, ki prehaja v širše rezilo, se proti koncu rahlo, na koncu pa precej razširi in je približno ravno zaključen. Predrt je s petimi luknjami, v dveh sta ohra-

njeni kovci za pritrditev platic, v eni, ob začetku rezila, pa je kijasto oblikovan ščitnik.

Objava: -.

Primerjave: Schneider, Stüber 1980, 269, kat. 558; Žákovský 2014b, 55–56, kat. 78.

16. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 6)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; N 35349.

Okoliščine pridobitve: okoliščine najdbe neznane; pridobitev v 19. st.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 62,1 cm, d. rezila 49,5 cm, š. rezila 5,5 cm, t. 698 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima dokaj dolgo, široko in tanko rezilo trikotnega preseka, ki je pred konico deloma počeno in zapognjeno v levo. Konica je rahlo prirezana in naostrena tudi na zgornjem delu. Ročajni jezik, ki se proti koncu rahlo razširi in konča s trakastim zaobljenim zaključkom ročaja, je na desni strani rahlo vbočen. Ima tri luknje za kovice za pritrditev ročajnih platic in ščitnika, ki pa se niso ohranili. Na rezilu je žig v obliki podolgovate šesterokrake zvezde.

Objava: -.

Primerjave: Marek 2008, 222, sl. 49: a, 228, sl. 55: b; Žákovský 2008, 463, sl. 4.a; Žákovský 2011, 526–527.

17. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 7)

Najdišče: Ljubljana; med Črno vasjo in Ljubljano.

Hramba: NMS; V 919.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1996.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 39,5 cm, d. rezila 28,5 cm, š. rezila 2,7 cm, d. ščitnika 3,2 cm, t. 198 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno rezilo, ki je do sredine ravno, nato se usloči nekoliko navzdol in se konča s poševno prirezano konico. Ročajni jezik je na desni strani vbočen, od ščitnika proti koncu ročaja se razširi in je trapezasto zaključen. Predrt je s štirimi luknjami, tremi za kovice in eno, ob začetku rezila, za ščitnik. Ta je (po postopku konzervacije) ohranjen posebej, je ploščat in okrašen z zarezi. Ohranili sta se dve kovici z velikima ploščatima okroglima glavicama in dvojnima trnoma (a pri eni se zdi, da je bil drugi trn dodan za zapolnitev prevelike luknje).

Objava: -.

Primerjave: Žákovský 2014b, 63–64, kat. 89.

18. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 7)

Najdišče: Ljubljana; pri Bevkah.

Hramba: NMS; V 480.

Okoliščine pridobitve: podvodna arheološka topografija 1982.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 59,9 cm, d. rezila 47,5 cm, š. rezila 4,8 cm, d. ščitnika 5,5 cm, t. 510 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se od sredine enakomerno oži v konico; ta je čisto na vrhu odlomljena. Ročajni jezik, ki je na desni strani vbočen, se proti rezilu rahlo oži in je na koncu zaobljen; konča se s kratkim trnom in ima prikovan trakast zaobljen zaključek ročaja, ki je

na spodnji strani uvihan navznoter. Predrt je s tremi luknjami za kovice za pritrditev platic in eno luknjo ob začetku rezila za ščitnik. V dveh luknjah za kovico sta ohranjena pločevinasta cevasta okova in v njiju kovici, ena cela, druga močno poškodovana. Ploščat ščitnik srčaste oblike je rahlo zvit.

Objava: Turk et al. 2009a, 346–347, kat. 127 (zgornji); Knific, Nabergoj 2016, 143, sl. 174 (zgornji), in 230, sl. 174.

Primerjave: Schneider, Stüber 1980, 270 (kat. 562, 564, 565); Müller 1986, 49, kat. 38; Žákovský 2008, 463, sl. 4.a; Žákovský 2011, 526–527, 529; Žákovský 2014b, 46–47 (kat. 62), 53 (kat. 74); Sijarić 2014, 158.

19. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 7)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; N 35628.

Okoliščine pridobitve: verjetno naključna najdba leta 1899.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 33,4 cm, d. rezila 22,4 cm, š. rezila 3,1 cm, t. 160 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno rezilo trikotnega preseka, katerega hrbet in ostrina se enakomerno zožita v konico. Ročajni jezik, ki je na levi strani rahlo vbočen, ima tri luknje za kovice, od katerih je ena še ohranjena. Na desni strani ročaja je prečno prikovičen ščitnik s podolgovato glavico rombičnega preseka. Na koncu ročajnega jezika je trn, na katerega je pritrjen trakast zaobljen zaključek ročaja. Na levi strani rezila je pod hrbtom vrezan znak v obliki gotske črke M.

Objava: Lazar et al. 2013, 262–263, kat. 327.

Primerjave: Seitz 1965, 192–197, 217–220; Müller 2002, 62–67; Michalak 2004, 345, sl. 4: 9; Žákovský 2014b, 9–10, kat. 10 (ščitnik).

20. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 7)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 429.

Dimenzije: d. 57 cm, d. rezila 44,6 cm, š. rezila 4 cm, t. 514 g.

Datacija: druga pol. 15.–prva pol. 16. st.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se od sredine enakomerno zoži v konico. Ročajni jezik, ki je na desni strani rahlo vbočen, ima štiri luknje za pritrditev ročajnih platic; v treh so ohranjene kovice, tista ob prehodu rezila v ročajni del je odlomljena in je morebiti bila trn ščitnika, ki ni ohranjen. Ročajni jezik je na koncu pravokotno oblikovan in rahlo zaobljen kot nekakšen zaključek ročaja.

Objava: -.

Primerjave: Schneider, Stüber 1980, 270 (kat. 562, 564, 565); Müller 1986, 49, kat. 38; Žákovský 2008, 463, sl. 4.a; Žákovský 2011, 526–527, 529.

21. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 8)

Najdišče: Ljubljana; pri Črni vasi, ob ledini Tarene.

Hramba: NMS; V 4690.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1991.

Datacija: druga pol. 15.–prva pol. 16. st.

Dimenzije: d. 50,5 cm, d. rezila 39,5 cm, š. rezila 3,3 cm, t. 376 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima razmeroma dolgo, ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se

rahlo zoži in konča s poševno prirezano konico. Ročajni jezik, ki je na levi strani rahlo, na desni pa izrazito vbočen, se konča rahlo poševno in z zaobljenima robovoma. Na njem so štiri luknje za kovice, od katerih sta dve ohranjeni. V luknji na prehodu rezila v ročaj pa je delno ohranjen ščitnik v obliki školjke. Ročajni platici manjkata, ohranili pa so se ostanki organske snovi (lesa?), tako na ročajnem delu kot tudi na rezilu.

Objava: -.

22. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 8)

Najdišče: Ljubljana; med Črno vasjo in Ljubljano.

Hramba: NMS; V 1019.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1996.

Datacija: druga pol. 15.–prva pol. 16. st.

Dimenzije: d. 49,3 cm, d. rezila 37,8 cm, š. rezila 3,8 cm, t. 384 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se konča s poševno prirezano konico. Ročajni jezik, ki je na desni strani rahlo vbočen, ima štiri luknje za pritrditev ročajnih platic; v treh so ohranjene kovice, tista ob prehodu rezila v ročajni del je odlomljena in je morebiti bila trn ščitnika, ki ni ohranjen. Ročajni jezik je na koncu pravokotno oblikovan in rahlo zaobljen kot nekakšen zaključek ročaja.

Objava: Knific, Nabergoj 2016, 143, sl. 174 (srednji), 230, sl. 174.

23. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 8)

Najdišče: Ljubljana; med Črno vasjo in Ljubljano.

Hramba: NMS; V 4785.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1992.

Datacija: druga pol. 15.–prva pol. 16. st.

Dimenzije: d. 41,3 cm, d. rezila 30,3 cm, š. rezila 3,2 cm, t. 239 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, ravno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v prirezano konico. Ročajni jezik, ki je na desni strani rahlo vbočen, se proti koncu razširi in ravno zaključí. Ima tri luknje za kovice, od katerih sta se dve ohranili, ter luknjo za ščitnik, ki pa manjka (v luknji je le njegov ostanek).

Objava: -.

24. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 8)

Najdišče: Ljubljana; med Črno vasjo in Ljubljano, v okolici vodovoda.

Hramba: NMS; V 4693.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1992.

Datacija: druga pol. 15.–prva pol. 16. st.

Dimenzije: d. 39,8 cm, d. rezila 27 cm, š. rezila 2,8 cm, t. 310 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se od sredine rahlo oži in konča s poševno prirezano, poškodovano konico. Ročajni jezik, ki je na levi strani precej vbočen, se ravno zaključí. Na njem so ohranjeni ostanki platic iz organske snovi (lesa?), tri kovice, s katerimi sta bili platici pritrjeni na jezik, in na levi strani ščitnik v obliki školjke, na katerem so vidne žarkasto vrezane črte.

Objava: -.

25. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 9)

Najdišče: Ljubljana; med Podpečjo in Črno vasjo.

Hramba: NMS; V 4695.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; verjetno darilo 1993.

Datacija: druga pol. 15.–prva pol. 16. st.

Dimenzije: d. 52,1 cm, d. rezila 39,5 cm, š. rezila 3,2 cm, d. ščitnika 4,4 cm, t. 414 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se od sredine rahlo oži in konča s poševno prirezano, rahlo poškodovano konico. Ročajni jezik je na desni strani izrazito vbočen in ima šest lukenj za pritrditev platic; v štirih so ohranjene kovice, za tisto ob prehodu rezila v ročajni del se je ohranil ščitnik, ki pa ni pritrjen. Ščitnik v obliki školjke ima v spodnjem delu dve simetrično postavljeni luknji in na njunem robu kratka "izrastka", med luknjama so žarkasto vrezane štiri črte. (Ščitnik ni narisano.)

Objava: -.

26. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 9)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči.

Hramba: NMS; V 531.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje.

Datacija: 15. st.?

Dimenzije: d. 65,7 cm*, d. rezila 53 cm, š. rezila 3,6 cm, t. 514 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno rezilo trikotnega preseka, ki se konča z zgoraj prirezano, rahlo poškodovano konico, ostrina pa je precej najedena. Ročajni jezik, ki je na levi strani rahlo vbočen, na koncu pa odlomljen, ima štiri luknje za pritrditev ročajnih platic. V dveh luknjah sta vsaj delno ohranjeni kovici, prav tako so vidni ostanki lesa. Na prehodu rezila v ročajni del je vidna še ena luknja za kovico, in sicer za pritrditev ščitnika, ki manjka.

Objava: -.

27. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 9)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, ob ledini Šivc.

Hramba: NMS; V 52.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 41,5 cm*, d. rezila 29,8 cm*, š. rezila 2,7 cm, t. 342 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki je od ročaja proti sredini klinasto, nato pa na levi strani rezila ravno in na desni blago zalomljeno; na koncu je rezilo dvorezno, konica je odlomljena. Ročajni jezik, ki je na desni strani vbočen, je predrt s sedmimi luknjami. Od teh je bila ena ob rezilu namenjena za pritrditev ščitnika, ki pa ni več pritrjen. Ščitnik je ploščat, v obliki školjke in z rahlo ukrivljenim trnom, ob spodnjem robu sta luknji. Na levi strani rezila je vrezan znak nedoločene oblike. Objava: Turk et al. 2009a, 318–319, kat. 102 (drugi od spodaj).

28. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 9)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, na območju med železniškim mostom in približno 500 m pod Podpečjo.

Hramba: NMS; V 2699.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; pred letom 1991; darilo 1993.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 43,4 cm*, d. rezila 32,5 cm, š. rezila 4,4 cm, d. žleba 6,5 cm, t. 340 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno, rahlo navzgor usločeno enorezno rezilo trikotnega preseka in se konča s poševno prirezano konico. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, je na desni strani vbočen in se proti rezilu rahlo oži; na koncu je odlomljen in uvit. Predrt je s petimi luknjami, štirimi za kovice za pritržitev platic in eno ob začetku rezila za ščitnik, ki manjka. Na desni strani rezila je tik pod hrbtom žleb.

Objava: -.

29. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 9)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, med mostovoma.

Hramba: NMS; V 4786.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; nakup 1994.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 40,5 cm, d. rezila 29,5 cm, š. rezila 3,2 cm, t. 216 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, ravno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v konico; ta je čisto na vrhu poškodovana, enako tudi rezilo. Ročajni jezik se proti koncu rahlo razširi, a je odlomljen in precej poškodovan. V eni od dveh vidnih lukenj se je ohranila kovica. Na obeh straneh ročajnega dela so vidni ostanki lesenih platic.

Objava: -.

30. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 10)

Najdišče: Ljubljana; med Črno vasjo in Ljubljano.

Hramba: NMS; V 920.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1996.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 34,2 cm, d. rezila 23 cm, š. rezila 3,7 cm, t. 274 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, nekoliko navzgor ukrivljeno rezilo z močnim hrbtom in dvojnimi ozkim žlebom, ki poteka pod hrbtom od ščitnika skoraj do polovice rezila. Nož se konča s poševno prirezano konico. Deloma poškodovan ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, je na desni strani vbočen, od ščitnika proti koncu ročaja se razširi in je trikotno zaključen. Prvotno je bil predrt s petimi luknjami za kovice, od katerih se je ohranila le tista na koncu, in z luknjo za ščitnik. Ta je ploščat in trikotne oblike ter usločen naprej.

Objava: Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119 (spodnji).

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36.

31. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 10)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 4797.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo ok. leta 2000.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 35 cm, d. rezila 25 cm, š. rezila 2,8 cm, t. 310 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzgor usločeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v konico, in povsem ohranjen ročaj. Ročajni jezik se v sredini rahlo zoži in proti koncu razširi ter ravno zaključi. Koščeni ročajni platici sta pritrjeni s štirimi železnimi kovicami po sredini in z dvema ob koncu platic ter s kratkim, stožčasto oblikovanim ščitnikom tik ob začetku rezila (na njegovi levi strani). Na začetku rezila in na konici sta prirjavena ostanka lesene platice nožnice. Bojni nož ima ohranjen železen okov nožnice z dvema rebroma in zaključkom, ponekod so vidni ostanki lesene platice nožnice ter morebiti usnjene obloge, na okovu pa tudi ostanki pokositrenja. Sredi rebra na sredini okova je vrezan okras v obliki Andrejevega križa, na zaključku okova pa sta vrezani skupini prečnih vzporednih črt.

Objava: -.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Westphal 2015, 22, kat. 1.

32. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 10)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, ob ledini Dolenje senožeti.

Hramba: NMS; V 4724.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1991.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 36 cm, d. rezila 24,5 cm, š. rezila 3,2 cm, t. 228 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v konico. Rezilo je tako na hrbtu kot na ostrini precej najedeno. Ročajni jezik, ki se proti sredini rahlo zoži, nato pa rahlo razširi in ravno konča, ima luknje za pritržitev platic; v večini so ohranjene kovice, ki jih je bilo verjetno 10. Bojni nož ima ohranjen železen okov nožnice z dvema rebroma in zaključkom, ponekod so dobro vidni ostanki lesene platice nožnice, posebej na levi strani rezila.

Objava: -.

33. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 10)

Najdišče: Ljubljana; pri Rakovi Jelši.

Hramba: NMS; V 588.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; nakup 1994.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 42,5 cm, d. rezila 32 cm, š. 2,8 cm, d. ročajnih platic 10,5 cm, š. okova nožnice 4,2 cm, t. 284 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzdol usločeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno zoži v konico. Na spodnji strani rezila je ok. 2 cm od ročaja polkrožna zajeda. Ročajni jezik v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom. Roženi (ali koščeni?) platici sta nanj pritrjeni s tremi kovicami; po vsej površini in po stranskih robovih sta okrašeni z vrezanimi krožci s piko na sredini. Bojni nož ima ohranjen železen okov nožnice z dvema rebroma in zaključkom, ponekod so vidni ostanki lesene platice nožnice.

Objava: Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119 (zgornji); Knific, Nabergoj 2016, 143, sl. 174 (spodnji), 230, sl. 174.

34. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana; pri Ljubljani, ob ledini Špica.

Hramba: NMS; V 53.

Okoliščine pridobitve: podvodna arheološka topografija 1982.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 41,5 cm, d. rezila 30,5 cm, š. rezila 3,3 cm, d. ščitnika 3,4 cm, t. 308 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzdol usločeno rezilo trikotnega preseka. Enakomerno se zoži v konico, ki je zgoraj poševno prirezana. Ročajni jezik se konča ravno, s prirezanima robovoma, in se proti rezilu zelo rahlo oži. Prvotno je bil predrt s štirimi luknjami, tremi za kovice, od katerih je ena ohranjena v celoti, dve pa delno, in eno luknjo ob začetku rezila za kratek ploščat ščitnik, ki je srčaste oblike in z eno zarezo.

Objava: Turk et al. 2009a, 346–347, kat. 127 (srednji); Knific, Nabergoj 2016, 143, sl. 174 (četrti od zgoraj), 230, sl. 174.

35. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči (v okolici Podpeči, proti Ljubljani – ob ledinah Velike senožeti in Deli).

Hramba: NMS; V 4687.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1992.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 31 cm, d. rezila 19,5 cm, š. rezila 2,8 cm, t. 194 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno, proti konici rahlo navzdol usločeno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno zoži v konico. Ročajni del se v sredini rahlo zoži in proti ravno odrezanemu koncu s trakastim zaključkom rahlo razširi. Na njem so ohranjeni ostanki koščenenih platic in tri kovice, s katerimi sta bili platici pritrjeni na ročajni jezik.

Objava: -.

36. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana; pri Ljubljani, ob ledini Špica.

Hramba: NMS; V 361.

Okoliščine pridobitve: podvodna arheološka topografija 1984.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 35,9 cm*, d. rezila 28 cm, š. rezila 3,2 cm, d. ščitnika 3,9 cm, d. kovice 1,2 cm, t. 216 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se od sredine enakomerno oži in konča z zgoraj poševno prirezano konico. Ročajni jezik je deloma odlomljen in se proti rezilu rahlo zoži. Prvotno je bil predrt z vsaj štirimi luknjami, tremi za kovice, od katerih je ena še ohranjena, in eno luknjo ob začetku rezila za kratek ploščat ščitnik v obliki školjke in z dvema zarezama, ki pa ni več pritrjen.

Objava: Turk et al. 2009a, 346–347, kat. 127 (četrti od zgoraj).

37. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana; pri Livadi.

Hramba: NMS; V 360.

Okoliščine pridobitve: podvodna arheološka topografija 1984.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 37,5 cm, d. rezila 26 cm, š. rezila 2,8 cm, t. 156 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži proti poševno prirezani konici. Hrbet rezila je od ročajnega dela proti sredini noža raven, proti konici se rahlo usloči navzdol. Ročajni jezik je ohranjen v celoti, a najeden in se proti rezilu rahlo oži, na koncu pa je na obeh straneh prirezan. Prvotno je bil predrt verjetno s petimi luknjami, štirimi za kovice, od katerih je ena še jasno vidna, in eno luknjo ob začetku rezila za ščitnik, ki pa se ni ohranil.

Objava: -.

Primerjave: Žákovský 2014b, 63–64, kat. 89.

38. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana; pri Črni vasi, ob ledini Tarene.

Hramba: NMS; V 4722.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1991.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 45 cm, d. rezila 32,2 cm, š. rezila 3,1 cm, t. 370 g. Mere manjšega noža: d. ok. 19 cm, d. rezila 9,5 cm, š. rezila 2 cm.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se konča s poševno prirezano konico. Ročajni jezik se proti rezilu rahlo oži, na koncu pa je na obeh straneh prirezan. Na njem je pet lukenj, od teh štiri za kovice za pritrditev ročajnih platic; ostanka dveh kovic sta še jasno vidna. Ena luknja ob začetku rezila je bila namenjena za ščitnik, ki je ohranjen posebej. Ta je v obliki školjke, rahlo uvit in na zunanji strani pokositren, trn je skoraj v celoti odlomljen. Na začetku rezila je ohranjena pokositrena pločevinasta trakasta objemka kot del okova nožnice, z izbočenim ožjim delom in ostankom lesene platice nožnice ob ostrini rezila. Na rezilo pa je na levi strani prirjaven tudi manjši nož z ravnim enoreznim rezilom, ki se proti konici z obeh strani zoži. Ta nož ima ohranjene ostanke lesenih ročajnih platic, ki sta bili glede na rentgenski posnetek pritrjeni s tremi kovicami, od katerih je ena vidna.

Objava: -.

Primerjave: Žákovský 2014b, 63–64, kat. 89.

39. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, ob ledini Šivc.

Hramba: NMS; V 178.

Okoliščine pridobitve: okoliščine najdbe neznane; darilo 1982.

Datacija: 15. st.

Dimenzije: d. 45 cm*, d. rezila 34,5 cm*, š. rezila 3,1 cm, t. 214 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se na koncu zoži. Konica je odlomljena, očitno je bila poševno prirezana. Ročajni jezik je deloma odlomljen in se proti rezilu rahlo oži. Prvotno je bil predrt z več luknjami, od katerih so tri ohranjene: dve za kovici in ena ob začetku rezila za ščitnik, ki pa manjka.

Objava: -.

40. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana; pri Blatni Brezovici.

Hramba: NMS; V 42.

Okoliščine pridobitve: podvodna arheološka topografija 1984.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 31,6 cm*, d. rezila 20,5 cm*, š. rezila 3 cm, d. ščitnika 3,1 cm, t. 158 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, precej poškodovano rezilo trikotnega preseka, ki se rahlo usloči navzdol in je od sredine proti konici nabrušeno tudi na zgornjem delu. Konča se s konico, ki je zgoraj in spodaj poševno prerezana, njen vrh pa je odlomljen. Ročajni jezik, ki se proti rezilu rahlo oži, je na desni strani vbočen ter na koncu blago zaobljen in razširjen navzdol. Predrt je bil s šestimi luknjami, petimi za kovice za pritrditev platic in eno luknjo ob začetku rezila za ploščat ščitnik, ki je v obliki školjke in okrašen s paroma vrezov. Delno je ohranjena ena sama kovica.

Objava: Turk et al. 2009a, 346–347, kat. 127 (spodnji).

41. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, ob ledini Šivc.

Hramba: NMS; V 51.

Okoliščine pridobitve: okoliščine najdbe in pridobitve neznane.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 31,8 cm*, d. rezila 23,5 cm*, š. rezila 3,1 cm, t. 158 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se od sredine proti konici zoži. Hrbet rezila, ki je precej najedeno, je od ročajnega dela proti sredini noža raven, proti konici se rahlo usloči navzdol. Konica je odlomljena, očitno je bila poševno prerezana. Ročajni jezik je deloma odlomljen in se proti rezilu rahlo oži. Prvotno je bil predrt z vsaj tremi luknjami, dvema za kovice, od katerih je ena še ohranjena, in eno luknjo ob začetku rezila za ščitnik, ki pa ni ohranjen.

Objava: -.

Primerjave: Müller, Kölling 1981, 80, kat. 186–190; Müller 1986, 49 (kat. 38, 39); Marek 2008, 220, sl. 47: a–c.

42. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 11)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; V 43.

Okoliščine pridobitve: okoliščine najdbe in pridobitve neznane.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 29,4 cm*, d. rezila 29,4 cm*, š. rezila 3,2 cm, t. 126 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ohranjeno le enorezno, rahlo navzgor usločeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v konico, sicer pa je bilo odlomljeno verjetno prav ob prehodu v ročajni del. Kljub razmeroma slabi ohranjenosti je na koncu rezila viden ostanek železnega okova nožnice, prirjaveni ostanke (lesene platic?) nožnice so morebiti vidni tudi drugod na rezilu. Na levi strani rezila je ob ostrini vidna bela sled prvotnega zapisa številke predmeta.

Objava: -.

43. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči.

Hramba: NMS; V 4680.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1992.

Datacija: 15.–začetek 16. st.

Dimenzije: d. 34 cm, d. rezila 22,5 cm, š. rezila 2,8 cm, d. kovic do 2,1 cm, t. 157 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno zoži v ostro konico; ta je čisto na koncu poševno prerezana. Rezilo je ob hrbtu od ročajnega dela približno do polovice okrašeno z vrezanim motivom smrekove vejice. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod izrazitim kotom, se v sredini rahlo zoži in proti ravno odrezanemu koncu rahlo razširi. Na njem so ohranjeni ostanke lesenih platic in tri kovice, s katerimi sta bili platici pritrjeni na ročajni jezik.

Objava: -.

Primerjave: Lazar et al. 2013, 262–263, kat. 330; Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Westphal 2015, 24, kat. 2.

44. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; N 35630.

Okoliščine pridobitve: verjetno naključna najdba leta 1899.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 32 cm, d. rezila 21,7 cm, š. rezila 2,7 cm, t. 134 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno zoži v ostro konico; po njem na obeh straneh potekajo trije ozki žlebovi. Rezilo je najedeno. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod izrazitim kotom, se v sredini zoži, proti koncu pa precej razširi in zaobljeno konča. Ročajni platici, ki se nista ohranili, sta bili pritrjeni z dvanajstimi kovicami, od katerih pa so ostale le luknje.

Objava: Lazar et al. 2013, 262–263, kat. 329.

45. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana; pri Rakovi Jelši, ob ledini Za terenom.

Hramba: NMS; V 4718.

Okoliščine pridobitve: podvodna arheološka topografija 1996.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 33,5 cm, d. rezila 23 cm, š. rezila 2,7 cm, t. 152 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se od sredine enakomerno zoži v ostro konico. Pod hrbtom je na obeh straneh do sredine rezila vrezan žleb. Rezilo je najedeno. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod izrazitim kotom, se v sredini zoži, proti koncu pa precej razširi in ravno konča. Platici, ki se nista ohranili, sta bili pritrjeni z desetimi kovicami, od katerih se jih je ohranilo šest.

Objava: -.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Schneider, Stüber 1980, 268, kat. 554–556; Turk et al. 2009a, 346–347, kat. 127; Lazar et al. 2013, 262–263, kat. 329.

46. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; N 35631.

Okoliščine pridobitve: okoliščine najdbe neznane; pridobitev v 19. st.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 34,1 cm, d. rezila 23,2 cm, š. rezila 3,1 cm, t. 170 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzgor ukrivljeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno zoži v konico. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, je na desni strani rahlo vbočen; v sredini se zoži in proti koncu razširi ter ravno zaključí. Predrt je z verjetno enajstimi luknjami za kovice, od katerih se je ena ob koncu ročajnega dela še ohranila. Tako ročajni jezik kot rezilo sta precej najedena.

Objava: -.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Westphal 2015, 24, kat. 2.

47. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči.

Hramba: NMS; V 4686.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1992.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 35,3 cm, d. rezila 25 cm, š. rezila 2,9 cm, š. ročaja 3,5 cm, d. ščitnika 2,7 cm, d. kovic do 2,2 cm, t. 199 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* – *bauernwehr* ima enorezno in ravno, le na koncu rahlo navzgor ukrivljeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v ostro, na vrhu poševno prirezano konico. Na obeh straneh rezila sta vidna plitva žlebova. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, se v sredini rahlo zoži in proti koncu razširi ter ravno zaključí. Predrt je s šestimi luknjami, od tega petimi za kovice (štiri so se ohranile), v eni ob začetku ročajnega dela pa je ohranjen ščitnik s kroglasto glavico. Na ročajnem jeziku so ostanki lesenih platic.

Objava: -.

48. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana; pri Kaminu.

Hramba: NMS; V 4787.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1996.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 38,2 cm, d. rezila 28 cm, š. rezila 2,5 cm, t. 141 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v ostro konico in je na koncu blago usločeno navzgor; ostrina je poškodovana. Ročajni jezik, ki je na koncu poškodovan, se v sredini rahlo zoži in proti koncu razširi ter na spodnjem delu polkrožno zaključí. Na njem je sedem lukenj, v šestih so ohranjene kovice, v sedmi ob rezilu pa rahlo uvit ščitnik trikotne oblike.

Objava: -.

49. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, v bližini železniškega mostu pri Podpeči.

Hramba: NMS; V 4166.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje v letih 1990–1993; darilo 1993.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 35,2 cm, d. rezila 25 cm, š. rezila 3,5 cm, d. ščitnika 3,9 cm, t. 220 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima ravno enorezno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno zoži v ostro konico. Ob hrbtu rezila poteka obojestranski žleb. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, je na desni strani rahlo vbočen, v sredini se zoži in proti ravno odrezanemu koncu precej razširi. Na njem je šest lukenj za pritrditev ročajnih platic s kovicami, od teh so štiri ohranjene. Šesto luknjo, najbližjo rezilu, pa na levi strani rezila zapolnjuje kratek ščitnik z masivno okroglo glavico.

Objava: -.

Primerjave: Lazar et al. 2013, 262–263, kat. 330; Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Westphal 2015, 24, kat. 2.

50. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, ob ledini Šivc.

Hramba: NMS; V 50.

Okoliščine pridobitve: okoliščine najdbe in pridobitve neznane; verjetno darilo.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 30,9 cm*, d. rezila 23 cm, š. rezila 2,2 cm, t. 86 g*.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, izrazito navzgor ukrivljeno rezilo trikotnega preseka z dvojnimi ozkim žlebov in ostro konico. Na levi strani rezila sta na začetku pod dvema dolgima žlebovoma vidna še dva kratka. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, je le delno ohranjen, v sredini se zoži in proti koncu razširi. Prvotno je bil predrt z več luknjami, od katerih sta dve še ohranjeni, manjša za kovico, večja, na prehodu rezila v ročajni del, pa verjetno za ščitnik.

Objava: -.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Žákovský 2014b, 58–59, kat. 83; Westphal 2015, 24, kat. 2.

51. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana; med Črno vasjo in Ljubljano.

Hramba: NMS; V 4784.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1992.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 34 cm*, d. rezila 24,5 cm*, š. rezila 3,2 cm, t. 154 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzgor usločeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v konico; ta je poškodovana in na vrhu odlomljena, ostrina rezila je slabo ohranjena. Pod hrbtom je na obeh straneh žleb, ki sega približno do ene tretjine rezila. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, se v sredini rahlo zoži in proti koncu razširi, a je odlomljen. Ima štiri luknje, v treh so se kovice ohranile, za četrto luknjo, ob začetku rezila, je posebej ohranjen kratek ščitnik v obliki školjke z rahlo uvitim zgornjim delom, ki je okrašen z žarkasto razporejenimi vrezanimi črtami.

Objava: -.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Žákovský 2014b, 58–59, kat. 83; Westphal 2015, 24, kat. 2.

52. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 12)

Najdišče: Ljubljana.

Hramba: NMS; N 35634.

Okoliščine pridobitve: pridobitev v 19. st.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 28,2 cm, d. rezila 19 cm, š. rezila 2,5 cm, t. 74 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, izrazito navzgor ukrivljeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v konico. Na desni strani rezila pod hrbtom je kratak ozek žleb. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, se v sredini zoži in nato razširi, a je v zadnjem delu odlomljen. Predrt je bil z več luknjami za kovice, ohranili sta se dve in še ena za ščitnik (ob prehodu rezila v ročajni del).

Objava: -.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Žákovský 2014b, 58–59, kat. 83; Westphal 2015, 24, kat. 2.

53. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 13)

Najdišče: Ljubljana; pri Črni vasi, ob ledini Tarene.

Hramba: NMS; V 4723.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; 1991.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 36 cm, d. rezila 25 cm, š. rezila 3,6 cm, t. 252 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, izrazito navzgor ukrivljeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v ostro konico. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod izrazitim kotom, se v sredini zoži in nato razširi ter ravno zaključí. Predrt je s šestimi okroglimi luknjami, v petih so se ohranile kovice, v šesti, ob prehodu rezila v ročajni del, pa je bil na levi strani rezila pritrjen rahlo uvit ščitnik polkrožne oblike. Na okovo nožnice z dvema rebroma in zaključkom so vidni ostanki kositrenja, ohranjen je tudi ostanek lesene platice. Rebro nožnice na začetku rezila je na levi strani rezila razširjeno.

Objava: -.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Žákovský 2014b, 58–59, kat. 83; Westphal 2015, 24, kat. 2.

54. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 13)

Najdišče: Ljubljana (?).

Hramba: NMS; N 35633.

Okoliščine pridobitve: najdišče ni zabeleženo; ali gre za vodno najdbo, ni mogoče dokazati, je pa verjetna razlaga.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 36,9 cm, š. 3,3 cm, d. rezila 26 cm, t. 186 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, izrazito navzgor ukrivljeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v ostro konico. Na obeh straneh rezila pod hrbtom poteka ozek žleb. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod izrazitim kotom, se v sredini zoži in nato razširi ter ravno zaključí. Predrt je s šestimi luknjami za kovice, dve sta še ohranjeni. Ob prehodu rezila v ročajni del je na desni strani pritrjen ploščat ščitnik polkrožne oblike.

Objava: Lazar et al. 2013, 262–263, kat. 331.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Žákovský 2014b, 58–59, kat. 83; Westphal 2015, 24, kat. 2.

55. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 13)

Najdišče: Ljubljana (?).

Hramba: NMS; N 35632.

Okoliščine pridobitve: najdišče ni zabeleženo; ali gre za vodno najdbo, ni mogoče dokazati, je pa verjetna razlaga.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 40,9 cm, d. rezila 29,8 cm, š. rezila 3,1 cm, t. 220 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzgor ukrivljeno rezilo trikotnega preseka z ostro, poševno prirezano konico. Na obeh straneh rezila pod hrbtom potekata ozka žlebova, okrašena z vtisnjenimi vdolbinicami. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, se v sredini zoži in proti koncu razširi ter ravno zaključí. Prvotno je bil predrt z enajstimi luknjami, verjetno desetimi za kovice (dve sta ob zadnjem robu) in eno za ščitnik, ki pa se ni ohranil.

Objava: Lazar et al. 2013, 262–263, kat. 330.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Westphal 2015, 24, kat. 2.

56. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 13)

Najdišče: Ljubljana; pri Rakovi Jelši, ob ledini Za terenom.

Hramba: NMS; V 4709.

Okoliščine pridobitve: podvodna topografija; 1992.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 25,5 cm*, d. rezila 21,5 cm*, š. rezila 3,4 cm, t. 176 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzgor ukrivljeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži proti konici, katere vrh pa je odlomljen. Na obeh straneh rezila pod hrbtom poteka žleb, katerega robova sta na levi strani rezila okrašena z vtisnjenimi vdolbinicami. Ročajni jezik, ki v rezilo na zgornji strani prehaja pod izrazitim kotom, je odlomljen; na njem so vidni ostanki treh lukenj, dveh za kovice (ena je ohranjena) in ene za ščitnik. Ohranil se je tudi ostanek lesenih ročajnih platic.

Objava: -.

Primerjave: Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Westphal 2015, 24, kat. 2.

57. Bojni nož – *bauernwehr* (t. 13)

Najdišče: Ljubljana; pri Podpeči, ob ledini Velike senožeti.

Hramba: NMS; V 1931.

Okoliščine pridobitve: športno potapljanje; darilo 1991.

Datacija: 14.–15. st.

Dimenzije: d. 45,5 cm, d. rezila ok. 29 cm, š. rezila 3,4 cm, t. 258 g.

Opis: Železen bojni nož – *bauernwehr* ima enorezno, rahlo navzgor usločeno rezilo trikotnega preseka, ki se enakomerno oži v ostro konico. Na obeh straneh rezila sta pod hrbtom po dva žlebova, ki sta na eni strani okrašena z vtisnjenimi okroglimi vdolbinicami, pod njima pa je še niz trikotnih vdolbinic. Ročajni jezik, ki

- v rezilo na zgornji strani prehaja pod blagim kotom, se v sredini rahlo zoži in proti koncu razširi ter ravno zaključí. Predrt je bil s petimi luknjami za kovice, od katerih sta se dve ohranili, in z eno luknjo ob začetku rezila za kratek ščitnik. Bojni nož ima delno ohranjen železen okov nožnice z dvema rebroma in zaključkom, ponekod so vidni ostanki lesene platice nožnice, na okovu pa tudi ostanki pokositrenja.
- Objava:* -
- Primerjave:* Seitz 1965, 198–220; Švajncer 2007, 124, kat. 36; Turk et al. 2009a, 340–341, kat. 119; Westphal 2015, 24, kat. 2.
- ALEKSIĆ, M. 2007, *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century*. – Belgrade.
- BALAŽIČ, J., B. KERMAN (ur. / eds.) 1997, *Pokrajinski Muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave*. – Murska Sobota.
- BAS, P.-H. 2013, The true edge: a comparison between self-defense fighting from German “fight-books” (*Fechtbücher*) and the reality of judicial sources (1400–1550). – *Acta Periodica Duellatorum* 1, 179–195.
- BIZJAK, M. 2011, Udeležba kmečkega oziroma podložniškega sloja v vojaških formacijah v srednjem veku in vprašanje pripadnosti le-tega na bojiščih v tujini (Participation of peasantry, or serfdom, in medieval military formations and the question of their presence in foreign battlefields). – V / In: D. Mihelič, M. Bizjak (ur. / eds.), *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*, 57–66, Ljubljana.
- BIZJAK, M., M. PREINFALK 2009, *Turjaška knjiga listin II. Dokumenti 15. stoletja*. – Thesaurus memoriae, Fontes 8.
- CHANDLER, J. H. 2013, A brief examination of warfare by medieval urban militias in Central and Northern Europe. – *Acta Periodica Duellatorum* 1, 106–150.
- DEJAK, V. 1995, *Orožje iz Posavskega muzeja*. – Posavski muzej Brežice 10.
- DWB 1884, *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, zv. / vol. 12, Leipzig 1884. ([http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GM04284#XGM04284] zadnji dostop / last access 12. 11. 2018).
- DOLÍNEK, V., J. DURDÍK 1993, *The Encyclopedia of European Historical Weapons*. – Prague.
- DÖRNHÖFFER, F. 1907–1909, *Albrecht Dürers Fechtbuch*. – Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses 27/II, I–LXXXI ([http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/jbksak1907_1909/0311/image?sid=82d294992ee06dfe1941aefe2b8d97a2] zadnji dostop / last access 12. 11. 2018).
- FAJFAR, P. et al. 2013, Characterization of a Messer – The late-Medieval single-edged sword of Central Europe. – *Materials Characterization* 12, 232–241.
- GASPARI, A. 2012a, Zgodovinski pregled in perspektiva podvodnega arheološkega raziskovanja v Sloveniji (Underwater archaeological investigation in Slovenia. Historical overview and perspectives). – V / In: A. Gaspari, M. Erič (ur. / eds.), *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji. Zbornik ob 128–letnici Dežmanovih raziskav Ljubljane na Vrhniki (1884–2012)*, 13–72, Radovljica.
- GASPARI, A. 2012b, Arheološki pregledi Ljubljane 1998–2005. Konceptno-metodološki razvoj, raziskovalna problematika in katalog izbora najdb (Archaeological surveys of the River Ljubljana in the 1998–2005 period. Development of concepts and methodologies, problems in research and catalogue of select finds). – V / In: A. Gaspari, M. Erič (ur. / eds.), *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji. Zbornik ob 128–letnici Dežmanovih raziskav Ljubljane na Vrhniki (1884–2012)*, 177–224, Radovljica.
- GASPARI, A. 2017, Reka Ljubljana in fenomen vodnih najdb srednjeveških mečev iz obdobja od 11. do 15. stoletja / The River Ljubljana and the phenomenon of medieval swords from the 11th to the 15th century in watery contexts. – *Arheološki vestnik* 68, 387–438.
- GASPARI, A., M. ERIČ 2012, Začetne raziskave arheološkega najdišča v strugi Lahinje pri Flekovem mlinu v Črnomlju (Archaeological site in the riverbed of the Lahinja at Flekov mlin in Črnomelj). – V / In: A. Gaspari, M. Erič (ur. / eds.), *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji. Zbornik ob 128–letnici Dežmanovih raziskav Ljubljane na Vrhniki (1884–2012)*, 369–378, Radovljica.
- GRAFENAUER, B. 1974, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*. – Ljubljana.
- GROTKAMP-SCHEPERS, B., I. IMMEL, P. JOHNSON, S. WETZLER 2015, *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*. – Solingen.
- GUŠTIN, M. (ur. / ed.) 2001, *Srednjeveško Celje (Medieval Celje)*. – *Archaeologia historica Slovenica* 3.
- HABÁŇ, P. 2005, Uhorská šabl’a z 15. storočia. – *Pamiatky a múzeá* 4, 58.
- HILS, H.-P. 1985, *Meister Johann Liechtenauers Kunst des langen Schwertes*. – Europäische Hochschulschriften, ser. III, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, zv. 257. – Frankfurt am Main, Bern, New York.
- HOFMANN, R. (ur. / ed.) 1997, *Ritter, Burgen und Dörfer. Mittelalterliches Leben in Stadt und Land. Sonderausstellung zum 650. Todestag Konrads II. von Schlüsselberg*. – Tüchersfeld.
- HOŠEK, J. 2003, *Metalografie ve službách archeologie. Stav metalografického výzkumu artefaktů staré kovářské výroby na severu a severovýchodě Čech (Metallography in the service of archaeology. The state of metallographic research into artefacts from old blacksmith’s production in North- and Northeast- Bohemia)*. – Praha.
- HULL, J. 2005, The Fight-Book of Hugues Wittenwiller from Late 15th Century AD (komentar in ur. / commented and ed. by J. Hull) (Arma®, The Association for Renaissance Martial Arts [<http://www.thearma.org/Manuals/HW-Web.htm>] zadnji dostop / last access 15. 11. 2018).
- HUMMELBERGER, W. 1980, Die Bewaffnung der Bürgerschaft im Spätmittelalter am Beispiel Wiens. – V / In: Das

- Leben in der Stadt des Spätmittelalters. Internationaler Kongress Krems an der Donau 20. bis 23. September 1976*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 325, Sitzungsberichte, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 2, 191–206.
- HUYNH, M. et al. 2011, *L'épée. Usages, mythes et symboles. Exposition du 28 avril au 26 septembre 2011*. – Paris.
- JAQUET, D. 2013, Fighting in the Fightschools late XVth, early XVIth century. – *Acta Periodica Duellatorum* 1, 47–66.
- JAVOR BRIŠKI, M. 1995, *Poznosrednjeveški osebni molitvenik. Raziskava in opis rokopisa NUKLj Ms 224 / Ein spätmittelalterliches Privatgebetbuch. Untersuchung und Beschreibung der Handschrift Ljubljana, National- und Universitätsbibliothek, Ms 224*. – Magistrsko delo / M. A. thesis, Oddelek za germanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- JOHNSON, P. 2015a, Die Geometrie und das mittelalterliche Schwert / Geometry and the Medieval Sword. – V / In: B. Grotkamp-Schepers, I. Immel, P. Johnson, S. Wetzler, *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*. Ausstellung / Exhibition. 26. Sep. 2015 – 28. Feb. 2016, 16–26, Solingen.
- JOHNSON, P. 2015b, Das Schwert in Bewegung / The Sword in Motion. – V / In: B. Grotkamp-Schepers, I. Immel, P. Johnson, S. Wetzler 2015, *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*. Ausstellung / Exhibition, 26. Sep. 2015 – 28. Feb. 2016, 28–40, Solingen.
- KLUGE, F., E. SEEBOLD 1989, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. – Berlin.
- KNIFIC, T., T. NABERGOJ 2016, *Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov*. – Ljubljana.
- KNIFIC, T., T. NABERGOJ 2017, *Medieval Stories from the Crossroads*. – Ljubljana.
- KORDIŠ, I. et al. 2015, *Leukhup leuhkup woga gmaina. 500 let slovenskega kmečkega upora 1515*. – Kočevje.
- KOSI, M. 1998, *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. – Zbirka ZRC 20.
- KOVAČ, M. 2003, *Ubojite ostrice. Hladno orožje na področju Hrvaške od IX. do kraja XVIII. stoljeća*. – Zagreb.
- LAZAR, T. 2009, *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja (Military history of the Slovenian territory from the 13th to 15th c.)*. – Doktorska disertacija / Dissertation, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana (neobjavljeno / unpublished).
- LAZAR, T. 2012, *Vitezi, najemniki in smodnik. Vojskovanje na Slovenskem v poznem srednjem veku*. – Ljubljana.
- LAZAR et al. 2015 = LAZAR, T., V. BUČIČ, M. LOZAR ŠTAMCAR, L. BOKAL 2015, *Terminološki slovar uporabne umetnosti – pahištvo, ure, orožje*, Zbirka Terminološki slovar. Fran (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU [http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/umetnost#v] zadnji dostop / last access 12. 11. 2018).
- LAZAR, T. 2017a, Poznosrednjeveški messer – meč "malega človeka". – V / In: A. Miškec (ur. / ed.), *Preteklost pod mikroskopom. Naravoslovne raziskave v muzeju*, 97–102, Ljubljana.
- LAZAR, T. 2017b, Pravi obraz zadnjega grofa Celjskega. – V / In: A. Miškec (ur. / ed.), *Preteklost pod mikroskopom. Naravoslovne raziskave v muzeju*, 139–144, Ljubljana.
- LAZAR, T., T. NABERGOJ, P. BITENC (ur. / eds.) 2013, *Vitez, dama in zmaj. Dediščina srednjeveških bojevnikov na Slovenskem 2, Katalog*. – Ljubljana.
- LAZAR, T., T. NABERGOJ, P. BITENC (ur. / eds.) 2018, *The Knight, the Lady and the Dragon. The Heritage of Medieval Warriors 2, Catalogue*. – Ljubljana.
- MAREK, L. 2006, Średniowieczne i nowożytnie kordy ze Śląska. – *Acta Militaria Mediaevalia* 2, 189–206.
- MAREK, L. 2008, *Broń biała na Śląsku XIV–XVI wiek*. – Wrocław.
- MAREK, L., A. MICHALAK 2008, Głowica kordu z wieży rycerskiej w Witkowie. – V / In: B. Gruszka (ur. / ed.), *Ad Oderam fluvium, Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, 449–467, Zielona Góra.
- MEINECKE, E. 2001, s.v. Messer. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 19, 607–608, Berlin, New York.
- MICHALAK, A. 2004, Kord czy nóż bojowy? Uwagi o recepcji pewnej kategorii uzbrojenia plebejskiego na ziemiach polskich na marginesie znaleziska z Żar. – V / In: *Odra – przeszkoda czy pomost w ekspansji kulturowej? II Polsko-Niemieckie Spotkania Archeologiczne, Dychów 29 kwietnia-1 maja 2004 r.*, Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza 2, 332–346, Zielona Góra.
- MÜLLER, H. 1986, *Alte Hieb-Stichwaffen*. – Berlin.
- MÜLLER, H. 2002, *Albrecht Dürer. Waffen und Rüstungen*. – Mainz.
- MÜLLER, H., H. KÖLLING 1981, *Europäische Hieb- und Stichwaffen aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte*. – Berlin.
- NABERGOJ, T. 2015, *Srednjeveško orožje in bojna oprema iz reke Ljubljance*. – Doktorska disertacija / Dissertation, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana (neobjavljeno / unpublished).
- NORMAN, A. V. B. 1980, *The Rapier and Small-sword: 1460–1820*. – London, New York.
- OAKESHOTT, E. R. 1964, *The Sword in the Age of chivalry*. – Woodbridge.
- OAKESHOTT, E. R. 1996², *The Archaeology of Weapons*. – Mineola.
- OAKESHOTT, E. 2012, *European Weapons and Armour. From the Renaissance to the Industrial Revolution*. – Woodbridge.
- PASI = P. Petru, D. Vuga, A. Dolenc, T. Knific, A. Jeločnik, N. Logar, H. Štular, E. Boltin-Tome, *Podvodna pričevanja preteklosti. Najdbe v Ljubljani (pridobitve l. 1981)*, Podvodna arheologija v Sloveniji I. – Ljubljana, 1982.
- PIVK, O. 2009, Arhivski viri o Ljubljani od 16. do 18. stoletja. – V / In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur. / eds.), *Ljubljana – kulturna dediščina reke*, 151–153, Ljubljana.
- PRASSOLOW, J. A. 2009, Ein einzigartig verziertes Kampfmesser aus der Prussia-Sammlung. – *Acta Praehistorica et Archaeologica* 41, 263–274.
- PREDOVNIK, K. 2003, *Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem (The fortress of Kostanjevica (Veste Landestrost) at Stari grad above the village of Podbočje)*. – *Archaeologia historica Slovenica* 4.

- PURDEA, C. 2018, Arme sau unelte? Analiza unor artefacte din colecția Muzeului Municipal Mediaș. – *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești* 24, 175–206.
- PUYPE, J. P., P. DE GRUYSE 2006, *Viersprachiges Lexikon der Gefäßwaffen. Deutsch – Niederländisch – Französisch – Englisch.* – Monografische Reihe der Gesellschaft für Historische Waffen- und Kostümkunde, Sonnefeld.
- PUYPE, J. P., H. STEVENS 2010, *Arms and Armour of Knights and Landsknechts in the Netherlands Army Museum / Wapens van ridders en landsknechten in het nederlands Legermuseum.* – Delft.
- RECTOR, M. (prev. in ur. / transl. and ed.) 2006, *Hans Talhoffer: Medieval Combat. A Fifteenth-Century Manual of Swordfighting and Close-Quarter Combat.* – London.
- RODE, J. 1997, *Vrhnika skozi stoletja.* – Ljubljana.
- ROTH HEEGE, E. 2003, Drei spätmittelalterliche Waffenfunde aus dem Zugersee. – *Tugium* 19, 89–94.
- SCHNEIDER, H., K. STÜBER 1980, *Waffen im Schweizerischen Landesmuseum. Griffwaffen 1.* – Zürich.
- SEITZ, H. 1965, *Blankwaffen 1. Geschichte und Typentwicklung im europäischen Kulturbereich von der prähistorischen Zeit bis zum Ende des 16. Jahrhunderts.* – Braunschweig.
- SIJARIĆ, M. 2004, *Mačevi 10.–15. stoljeća iz Bosne i Hercegovine.* – Sarajevo.
- SIJARIĆ, M. 2014, *Hladno oružje iz Bosne i Hercegovine u arheologiji razvijenog i kasnog srednjeg vijeka.* – Sarajevo.
- SIMONITI, V. 1991, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju.* – Ljubljana.
- ŠVAJNCER, J. J. 2007, *Meči, bodala, noži.* – Logatec.
- TAKÁCS, I. (ur. / ed.) 2006, *Sigismundus. Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Ausstellungskatalog.* – Luxemburg.
- TANCIK, F. 1971, *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do 17. stoletja.* – Ljubljana.
- TANCIK, F. 1973, *Vojna stroka v obdobju od leta 1500 do 1650.* – V / In: *Kmečki punti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov*, Situla 13, 69–92.
- TESTART, A. (ur. / ed.) 2012, *Les armes dans les eaux. Questions d'interprétation en archéologie.* – Paris.
- THOMAS, B., O. GAMBER 1976, *Katalog der Leibrückkammer 1. Der Zeitraum von 500 bis 1530.* – Führer durch das Kunsthistorische Museum 13.
- TRESP, U. 2004, *Söldner aus Böhmen im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert.* – Krieg in der Geschichte 19. – Paderborn, München, Wien, Zürich ([soeldner aus boehmen 1525704520bsb00045259.pdf] zadnji dostop / last access 13. 11. 2018).
- TURK, P., J. ISTENIČ, T. KNIFIC, T. NABERGOJ (ur.) 2009a, *Ljubljana – kulturna dediščina reke.* – Ljubljana.
- TURK, P., J. ISTENIČ, T. KNIFIC, T. NABERGOJ (eds.) 2009b, *The Ljubljana – a River and its Past.* – Ljubljana.
- VRHOVEC, I. 1895, *Čolnarji in brodniki na Ljubljani in Savi.* – Zabavna knjižica 9, Ljubljana.
- WAISSENBERGER, R. 1977, Die wehrhaften Bürger Wiens. – V / In: G. Dürriegl, R. Mikula, M. Sostek (ur. / eds.), *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus. Rüstungen und Waffen aus fünf Jahrhunderten*, 20–38, Wien.
- WANKE, T. 2009, *Anderthalbhänder – Zweihänder – Langes Schwert. Zu Klassifikation, Nutzung und Bezeichnung der großen Schwerter des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit.* – Bamberg ([https://d-nb.info/994645821/34] zadnji dostop / last access 21. 11. 2018).
- WANKE, T. 2014, *Das Schwert im Spiegel der Fechtbücher.* – V / In: L. Deutscher, M. Kaiser, S. Wetzler (ur. / eds.), *Das Schwert – Symbol und Waffe*, 171–185, Rahden/Westf.
- WEGELI, R. 1929, *Inventar der Waffensammlung des Bernischen historischen Museums in Bern II. Schwerter und Dolche.* – Bern.
- WESTPHAL, H. H. 2015, *Hirschfänger. Zur historischen Entwicklung jagdlicher Seitenwaffen.* – Berlin.
- WIERSCHIN, M. 1965, *Meister Johann Liechtenauers Kunst des Fechtens.* – München.
- WUTTE, M. 1916, *Vom alten Landsturm.* – *Carinthia* I, 19–57.
- ŽÁKOVSKÝ, P. 2008, *Tesáky ze sbírek Státního hradu Zvíkova.* – *Castelloologica bohémica* 11, 461–472.
- ŽÁKOVSKÝ, P. 2011, *Tesák z holešické tvrže na Příbramsku.* – V / In: O. Ławrynowicz, J. Maik, P. A. Nowakowski (ur. / eds.), *Non sensistis gladios. Studia ofiarowane Marianowi Głowski w 70. rocznicę urodzin*, 515–530, Łódź.
- ŽÁKOVSKÝ, P. 2013, *„...s tesákem aby žádný v městečku do krčmy nechodil, pakli bude choditi, jdi na své právo”, aneb nález tesáku v pochvě z Opavy.* – *Časopis Slezského zemského muzea*, Série B, 62, 319–338.
- ŽÁKOVSKÝ, P. 2014a, *Tesáky a problematika jednosečných zbraní středověku a raného novověku (Dussacks and issue of single-edged weapons of Medieval and Early Modern-Age).* – Doktorska disertacija / Dissertation, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav archeologie a muzeologie, Brno (neobjavljeno / unpublished).
- ŽÁKOVSKÝ, P. 2014b, *Tesáky a problematika jednosečných zbraní středověku a raného novověku. Katalog.* – Doktorska disertacija / Dissertation, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav archeologie a muzeologie, Brno (neobjavljeno / unpublished).
- ŽARGI, M. 1993, *Bitka pri Sisku 1593–1993.* – Ljubljana.
- ŽARGI, M. 2009, *Valvasorjeva Ljubljana.* – V / In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *Ljubljana – kulturna dediščina reke*, 154–158, Ljubljana.

Late medieval and early post-medieval single-edged swords (*messers*) and combat knives (*bauernwehren*) from the River Ljubljana

Summary

The National Museum of Slovenia (hereinafter NMS) keeps more than 6000 artefacts from the River Ljubljana, spanning from prehistory to the modern era. These include 57 cut and thrust weapons from the late medieval and early post-medieval periods, of those eight single-edged swords of the *Messer* type and 49 combat knives known as *Bauernwehr* or *Hauswehr*. They are published here together for the first time and evaluated in terms of their function, type and date, as well as archaeological context and historical background. They form an important assemblage of such weapons not only for the NMS, but also stand out on the national and international levels because of their good condition, typological diversity and vast quantity.

The weapons analysed in this contribution have been displayed in several exhibitions (Turk et al. 2009b; Knific, Nabergoj 2017; Lazar, Nabergoj, Bitenc 2018) and discussed in several scholarly publications (Lazar 2009; 2012; Nabergoj 2015), particularly the double-edged swords (Gaspari 2017). The published double-edged swords from the Ljubljana were also analysed in more detail by Marko Aleksić (2007), while other cut and thrust weapons from the late medieval and early post-medieval times (14th–16th century), such as *messers* and combat knives, have as yet not been systematically analysed.

The Slovenian museum collections hold a total of fourteen *messers* and 141 combat knives, of those eight *messers* and 126 combat knives from the Ljubljana.¹ Six *messers* came to light at other sites in Slovenia,² including one from Spodnje Bitnje near

Kranj and held in the NMS; it is the only one to be analysed using a variety of scientific and technical methods that also studied its mechanical properties and material microstructure (Fajfar et al. 2013).³

Terminology and function

Naming, identifying and distinguishing between different cut and thrust weapons based on their form, construction and function is a task neither simple nor clear-cut as it involves questions such as are we dealing with a sword or a knife, a tool or a weapon, intended for combat or hunting. They may even have been multi-purpose artefacts without clear typological distinctions, the development of which has not yet been established in detail and functionally different types of weapons may have developed in parallel to one another. Moreover, these cut and thrust weapons (or also tools) may be locally or regionally specific; they appear to have been used most commonly in central Europe, but also in other areas, most frequently in south-eastern Europe. This diversity is reflected in their names recorded in written documents, which are not clear and often used as synonyms (cf. *Fns.* 24–26).

Written evidence reveals that the term *messer* was used in certain contexts specifically to signify a combat weapon, in some cases even as a synonym for sword, sabre or a similar cut and thrust weapon (cf. *Fn.* 28). The National and University Library in Ljubljana holds a personal prayer book from the 15th century that is written in Middle High German

¹ Apart from those in the NMS, 76 combat knives from the Ljubljana are also kept in the City Museum of Ljubljana (MMLj). From other sites, six combat knives are held in the NMS (cf. *Fns.* 8–11), one in the Posavje Museum in Brežice, one in the Gorenjska Museum in Kranj (cf. *Fns.* 13 and 14), while two combat knives (cf. *Fns.* 15 and 16) are temporarily kept at the Institute for the Protection of Cultural Heritage (ZVKDS), Centre for Preventive Archaeology in Novo mesto. Five of the six pieces in the privately owned War Museum in Logatec were found in Slovenia (one in the Ljubljana), the sixth one comes from the River Kolpa/Kupa in Croatia (cf. *Fns.* 17–23).

² Four of these are held in the NMS (Inv. Nos. N 32525, N 7985, N 32527 and N 32526; cf. Lazar, Nabergoj, Bitenc

2018, 206–207, Cat. No. 248), one in the Celje Regional Museum (Guštin 2001, 241 and 251, Cat. No. 173; Lazar 2009, 343 and 428, Cat. No. M 37; cf. Sijarić 2004, 90 and Sijarić 2014, 153, who parallels the find from Celje with a ‘short sword’ from Visoko in Bosnia) and one in the Murska Sobota Regional Museum (Balažic, Kerman 1997, 95 and 357, Cat. No. 318; this item is very similar to the *messer* from the Ljubljana under *Cat. No.* 7 (*Pl.* 4) in the shape of the blade and even more so the shape of the guard, but is erroneously described in the exhibition catalogue as a sabre and dated to the 15th–16th centuries).

³ Also cf. Lazar 2017a, 100–102.

and includes three incantations for weapons, one of which reads, '*Stahel, eysen, spies, messer vnd swert / In meines veintes hand / Die schüllen mich hewt vermeiden / Das sy mich nicht mugen stechen weder schneiden!*'⁴ (Cf. *Fn.* 29).

Messers come with blades and hilts of different lengths and forms. The short single-handed *messers*, measuring around a metre in length, were most common in civilian contexts as a weapon of self-defence (*langes Messer* or *großes Messer*). Longer pieces, even as much as a metre and a half long, were usually called *Kriegsmesser*; they were long single-edged and two-handed *messers* (*Zweihänder-Messer* or *grosses Kriegsmesser*), sometimes curved like sabres (hence also known in German as *Zweihändersäbel*). In German lands of the first half of the 16th century, they were weapons typically carried by mercenaries or *landsknechts* (cf. *Fns.* 30 and 31).

Combat knives are another form of hilted cut and thrust weapons. Written documents usually refer to them as *Bauernwehr* or *Hauswehr*. They are interpreted as multi-purpose weapons or tools suitable for everyday use and forming part of personal attire, mainly of the lower ranks, who used them in combat, for protection during travelling and for hunting. Puype and De Gryse (2006) use the term to refer to weapons with a short, fairly broad and either straight or curved blade, such as townsmen and farmers in western and central Europe used for self-defence in the 15th and 16th centuries. Compared with swords and *messers* from the same period, they are shorter, usually single-edged and sometimes double-edged weapons with a tapering blade (cf. *Fns.* 34–37). Those forming part of the permanent exhibition of the Deutsches Klingmuseum in Solingen have different terms, i.e. as *Hauswehr*, *Leibwehr* or *Bauernwaffe*.

In spite of its origin in the medieval (German) name of *Bauernwehr*, it is not appropriate to term them farmer's knives, as they cannot be ascribed to peasants only. Written sources provide other terms as well, particularly frequently *Hauswehr*. The term combat knife may be problematic in that these objects were not necessarily intended exclusively for combat (or hunting), but possibly also served as tools. However, if we wish to emphasise the combat characteristics of the objects and distinguish them from the ordinary and predominantly much shorter knives for daily use, it makes sense to term them

combat knives, which is moreover neutral as to the identity or social position of the user.

The different uses of these weapons and the different words used in the written documents to refer to them are the reason for a great diversity of terms in the scholarly literature on the subject. It is often very difficult to identify the primary function of these artefacts, though it is also true that certain constructional and formal properties do offer clues to that effect (cf. *Fn.* 44). The length of the *bauernwehr*, particularly its blade, the form (width and thickness) of the blade and its section, the shape of the point and the balance of the object as a whole, for example, are important criteria for identifying its function.

Czech scholar Žákovský uses the term *tesák* (dussack in English) for all, borrowed from Czech medieval written documents, while its three variants (*nožovité tesáky*, *jednoruční tesáky*, *dlouhé tesáky*) cover the wide variety of these single-edged weapons including the two groups discussed here, *messers* and *bauernwehren* (cf. *Fn.* 45). Similarly, Polish scholars use the medieval term *kord* for single-edged weapons with an asymmetric handle.⁵ *Messers* and *bauernwehren* are frequently considered as related categories of arms, however, there are important typological and functional differences between the two. What they share is the social aspect and a relatively short period of use, both being weapons typically worn by members of the lower classes during the late medieval and early post-medieval periods.

Research outside Slovenia

The terminology and typology of single-edged cut and thrust weapons, their origin and development from the early medieval to the beginning of the post-medieval period, the distribution of the different types in Europe and their role in the history of weapons and warfare are popular topics not only in Slovenia, but across Europe (on combat manuals see Wanke 2009; cf. *Fn.* 47). They are topics of some complexity, both with regards to the development of the double-edged swords and daggers, as well as sabres and other single-edged weapons, particularly hunting weapons. With rare exceptions, the single-edged cut and thrust weapons have only been analysed partially, within individual

⁴ Steel, iron, spear, *messer* and sword / In my enemy's hand / May they now avoid me / May they neither stab nor cut me!

⁵ In Poland, scholars differentiate between *kord*, *tasak* and 'Hungarian-type sabre'. See e.g. Marek 2008, 38–67.

fields of research and for individual collections from European states whose territories yielded substantial numbers of such weapons, mainly the Czech Republic (e.g. Žákovský 2008; 2011; 2013; 2014a,b) and Poland (e.g. Michalak 2004; Marek 2006; Marek 2008; Marek, Michalak 2008), but also Switzerland (e.g. Wegeli 1929; Schneider, Stüber 1980; Roth Heege 2003).

Relatively little has been published on these weapons from Austria, Germany and Hungary, which does not necessarily reflect their distribution (e.g. Müller 1986; Müller, Kölling 1981). Fairly few *messers* and *bauernwehren* were found in south-eastern Europe, those mainly in Bulgaria, Romania, Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina (cf. *Fns.* 48–50); considerably fewer were in use here in comparison with central Europe. *Messers* and *bauernwehren* are all but absent in southern and western Europe and the few known examples were recovered in areas bordering central European countries. The distribution map of these weapons shows central Europe, i.e. the Czech Republic, a large part of Poland and half of Slovakia, as well as the border areas of Germany, Austria and Hungary as the main distribution area of these weapons. According to Žákovský who made this map, it was also their area of origin, where *tesáky* were typical weapons of soldiers in the 14th and 15th centuries and whence the use spread in the 15th century to the already mentioned border areas. This was largely in consequence of the Hussite Wars, i.e. activities of the Hussite soldiers, after their defeat also the activities of Bohemian mercenaries, who spread the use of *tesáky* across much of Europe (cf. *Fn.* 53).

The Swedish scholar Seitz studied the typological development of cut and thrust weapons in Europe, particularly swords, daggers and knives, noting two-handed or large *messers* as the typical armament of the Bohemian-Moravian armed groups towards the end of the 15th century. As for the *Hauswehr* and *Bauernwehr*, he interpreted them as primarily the armament of peasants and waggoners rather than professional soldiers, though figural depictions from the end of the medieval and beginning of the post-medieval periods suggest the items were also in military use (cf. *Fns.* 54–56). The English researcher Oakeshott believes that the late medieval *messer* most likely developed from the early medieval single-edged combat knife (or short sword) typical of the armament of the Germani (*sax*). The latter presumably also influenced the appearance of similar, slightly curved types of single-edged weapons such as *malchus* and *falchion* (cf. *Fn.* 57).

According to certain earlier authors, for example Laking, weapons with a curved blade, such as the European *falchion*, originated in the Near East. The currently-held opinion is that Muslims did not use weapons of the *falchion* type, which the Crusaders would have encountered during their campaigns, but rather that *falchions*, similarly as the Germanic *saxa* and the single-edged Viking swords, formed part of the western European tradition of single-edged combat weapons. Equally, the (*langes*) *messer* with its variants is clearly a 'local', European weapon not originating in the Orient (cf. *Fn.* 58). Discussing the weapons held in the Swiss National Museum, Schneider documented combat knives (*Hauswehren* or *Bauernwehren*) from the 15th to the early 17th century as a particular group of weapons, also known from literary sources as *Rugger* (*Rugkner*) or *Schnepf*. They were used in combat and hunting, but also as household items, i.e. as tools. Schneider distinguishes between short, roughly 30 cm long weapons used and manufactured in western Switzerland, and long weapons typical of the eastern, German-speaking part of Switzerland and frequently marked (cf. *Fn.* 59, 60).

In 2015, Westphal published a study on the historical development of cut and thrust hunting weapons. In it, he outlines the beginnings of hunting knives separate from combat weapons or *bauernwehren* and dates them to the second half of the 14th century on the basis of archaeological finds. Žákovský also discusses such early knives, which are close parallels to the knives from the Ljubljana. He interprets them as exclusively hunting weapons and dates them broader, to the 15th and the first half of the 16th century, even to the 14th–16th century. The underlying problem in connection with the knives of this type is their relative paucity and a lack of archaeologically dated contexts (cf. *Fns.* 61–64).

In the catalogue of The Sword – Form and Thought exhibition, held in 2015 at the Deutsches Klingensmuseum in Solingen, the Swedish author Johnsson presented his pioneering theory on the design and production of medieval swords, including *messers*, that is based on geometric relationships and modules. The catalogue also includes a new typology of single-edged swords by the English author Elmslie. According to Johnsson's interpretation, the ratios of individual parts of the studied *messers* show a modular, but not a geometric design. Johnsson interpreted the dynamic properties of weapons, primarily double-edged swords, as well as *messers* and some other types of weapons, which were equally important as the metallurgic properties, possibly

even more important for the swordsman. Another important feature was a correct balance – a good sword is an extension of the hand or, according to Johnsson, an extension of thought. The dynamic properties of a sword (also a *messer*) are achieved by taking into consideration mass, length, blade-hilt ratio, as well as flexibility and, possibly most importantly, how the mass is distributed along the length of the sword (cf. *Fns.* 65–67).

The fundamental and most detailed study of *messers* and combat knives to date is the dissertation by Žákovský (2014). He discussed both types of weapons, in Czech under a single term of *tesák*, within the broader framework of single-edged weapons in the medieval and early post-medieval periods. He considered almost 600 pieces from the Czech Republic, mainly from collections in Moravia, and proposed a detailed typology of individual parts (blade, tang, pommel, guard and parrying lug). He also outlined the evolution of single-edged weapons in Europe from the 6th to the 11th century and their potential influence on the late medieval *tesáky*. Similarly as Westphal, Žákovský does not accept the prevailing interpretations on a direct development from the early medieval *saxa* to *falchions* to *tesáky*, but rather proposes a development from the early medieval knives from the second half of the 13th century onwards. In the late 14th century, different types of *tesáky* developed in central Europe, while the long forms of *messers* (single-handed *tesáky* according to Žákovský), but also the large, two-handed forms appeared towards the end of the 15th century. The development of the hilt reached its peak in the second half of the 16th century (cf. *Fns.* 68–72).

Typological considerations

The typological identification of *messers* depends on the main component parts shown in *Figure 1*. This weapon was primarily suitable for cutting and chopping, but also for stabbing; the construction and form of the fairly thin blade suggest that a *messer* was not intended for combatting a heavily armoured adversary, but was highly efficient in cutting poorly protected targets. One of its main features is the construction of the usually unsymmetrical hilt with a flat rather than rod tang sandwiched between a pair of grip plates (as opposed to a hollow single-piece grip pushed onto the tang of the classic medieval double-edged sword; cf. *Fns.* 73, 75, 79).

Two recent typologies of *messers* and single-edged swords in general are of particular importance. One was published by Elmslie in 2016, which is close to that proposed by Oakeshott for double-edged swords. It comprises *messers* and single-edged swords with a shorter and wider blade (*falchion* or *malchus*) divided into five blade types with subtypes on the basis of the form and curve of the blade and the form of the hilt. The other important typology is that by Žákovský, who distinguishes between three main groups of *tesáky*: *nožovitě tesáky*, *jednoruční tesáky*, *dlouhé tesáky*, which correspond to *bauernwehren*, single-handed *messers* and two-handed *messers* according to German terminology. He studied the construction, function, typology and chronology of individual parts (blade, flat tang and hilt, pommel, guard and parrying lug) of the *tesáky* in detail. Michalak and Marek also made independent typologies for combat knives, using the finds from central Europe, mainly Poland (cf. *Fns.* 80–85).

A particular problem is the distinction between (combat) knives and daggers, as inconsistent usage in medieval written sources leads to inconsistencies in scholarly literature today. The use of the terms knife and dagger for a single type of weapon or its variants is not without ambiguities, with the name ‘combat knife – dagger’ representing one possibility (cf. *Fn.* 86). The construction of a combat knife with its main parts is shown on *Figure 2*. According to Seitz, daggers differ from knives in the form of the blade that is often diamond-shaped or triangular in cross-section. Its blade is intended for thrusting and therefore equipped with one or several cutting edges, while a knife as a rule only has one edge and is intended for cutting and chopping, mostly also for stabbing. Another difference pertains to the form of the hilt: predominantly symmetric tangs in daggers and asymmetric handles in knives. Furthermore, a dagger has a proper pommel, while a knife has a simple terminal to cover the tang. Using these relatively clear-cut distinctions (and in spite of the diversity of knives and their blades) does away with complications stemming from the use of typologically problematic terms such as knife dagger or dagger knife, stabbing knife and others (cf. *Fns.* 87 and 89). For the purposes of this contribution and the finds from the Ljubljana, I use the wide term ‘combat knife’.

The distinction according to Westphal is that daggers have a rod tang with the grip pushed onto it, while knives have a flat tang with grip plates attached to it with rivets, though both daggers and knives can have either a flat or a rod tang, their

blades can be either straight or curved, single- or double-edged. The key distinction is that daggers are consistently fitted with a guard protecting the hand from cuts from the adversary. Knives have a parrying lug riveted to one side, which may determine its use as a weapon, but was mainly intended to prevent the hand from slipping onto the blade. According to Westphal, such a parrying lug is typical of hunting weapons and not a necessary feature of cutting tools. As a small parrying lug on one side of the blade was not sufficient for parrying the opponent's strikes, it conceivably had a different function, i.e. preventing the loss of other items of a set (penknives, forks, awls and others) kept in the pocket of the knife sheath (cf. *Fn.* 90).

Dating, archaeological and historical contexts

Most of the late medieval or early post-medieval cut and thrust weapons come from unknown or specific contexts, for example rivers such as the Ljubljana, and are therefore notoriously difficult to date with any precision. In general, however, they are believed to have been used in central Europe including the territory of present-day Slovenia mainly in the second half of the 15th and the first half of the 16th centuries, some already in the 14th century.

For certain types of weapons, it is not possible to determine the social status of their users. In the absence of sufficient indications to that effect either in the archaeological context or a written document, it is also not possible to ascertain (considering the social norms) whether a particular object belonged to a professional armed man or not. Were the combat knives used by armed men or peasants, were they (practical) weapons or tools (for household use) or both, depending on the situation? They were ascribed to users of different, but lower social classes. In contrast, Žákovský believes this cannot be universally true as a series of richly decorated examples suggests their use also among the members of the highest classes of contemporary society, which is corroborated by iconographic sources (cf. *Fns.* 93 and 94). However, other iconographic sources indicate otherwise (cf. *Fn.* 95).

Messers are considered as one of the main types of weapons for fencing in urban areas and were worn as an alternative to swords by members of all social classes, including noblemen and even rulers; an example of the latter are three exquisite *messers* owned by Maximilian I of Habsburg (cf. *Fns.* 96–98). Opinions also differ on whether they

were hunting knives (*Hirschfänger*), hunting swords (*Jagdschwert*) or weapons for combat rather than hunting (cf. *Fns.* 99–102).

Pictorial sources offer additional help in their interpretation. The depictions on prints from the end of the medieval period show a less strict distinction of weapons according to social class as the result of changes in the social customs and relationships in central Europe. For instance, carrying cut and thrust weapons was no longer restricted to professional soldiers and the nobility. Most peasants were not permitted to carry long weapons such as swords, but were allowed to be armed on a daily basis, particularly when it came to personal protection against wild animals and robbers, carrying at least a short cut and thrust weapon such as a *bauernwehr*. However, we should not take contemporary depictions too literally. The prints by Albrecht Dürer clearly illustrate the possible pitfalls. Dürer was well versed in weapons and even military tactics, and dedicated as many as 58 sketches to combat with a *messer* in his *Fechtbuch* from 1512. Peasants in his depictions often carry combat knives, exceptionally also double-edged swords and even spurs. It is unusual for a peasant to possess such a sword that contemporary social norms would not permit him to carry and that he could not even financially afford; the same is true of the spurs, which were the attributes of knight-hood and could only have been worn by members of the upper classes. It is therefore all but clear if and to what degree we may see such illustrations as a realistic representation of the (albeit possibly special) contemporary situation, and to what degree the sketches are Dürer's liberal interpretations of motifs with subtle undertones and messages (cf. *Fns.* 102–107). The 'standard' figural depictions of the day certainly show a marked difference between the cut and thrust weapons of the nobility and those of peasants (or also city and townsmen). The former practically never wear a combat knife, the latter are almost never illustrated with a double-edged sword as an exclusively army weapon, at least not in the usual civilian setting. The sources for the Slovenian territory rarely include precise depictions of cutting and stabbing weapons such as *messers* or combat knives (*Fig.* 4; cf. *Fn.* 108).

The European combat manuals from the 15th and 16th centuries consider combat with *messers* as one of the seven disciplines of fencing. In his *Kunst des Messerfechtens* from 1478 and 1482, Johannes (Hans) Lecküchner described more than 400 specific combat techniques. In this and other manuals for

the German fighting school, *messer* is considered as a completely independent weapon with its own rules of combat; these may stem from the rules for the long sword as formulated by the school of master Liechtenauer (cf. *Fns.* 109, 111, 112, 114). The diverse use of the *messer* is corroborated by the 1467 manual by Hans Talhoffer that depicts a pair of unarmoured adversaries fencing with a *messer* and a small round shield (*buckler*), as well as fencing with such a shield and a double-edged (!) *messer* (Fig. 5; cf. *Fns.* 115 and 116). The combat manuals do not mention the use of the *bauernwehr*, neither do they explicitly mention the weapon. However, the manual of the Swiss author Hugues (Hugo) Wittenwiller (probably from 1462) does include combat techniques with a 'short knife' (*mit kurzem Messer*) as opposed to a 'long knife' (*lengi Messer*) or *messer* (cf. *Fn.* 117, 118).

Analysis of the finds from the Ljubljana

Messers

The NMS keeps eight *messers* from the Ljubljana. All are single-edged, though some have a sharp edge of the point also on the opposite side, i.e. the back. The blade is more or less straight, in some pieces slightly curved. Scarce remains of the sheath survive on three pieces. The *messers* generally date to the 15th and 16th centuries, while a narrower dating has been proposed based on the parallels for certain characteristic parts of the hilt; the main reference works for dating are those written by Žákovský.

The weapon under *Cat. No. 1 (Pl. 1)* is identified as a *messer*, though it is not a characteristic representative of the type. It is close to the sabres of the 15th century, but does not have the blade of a sabre, while its hilt is the same as on contemporary double-edged swords, bearing an S-shaped guard and a flat octagonal pommel. The largest examples of (single-edged) *messers* are two-handed and also called 'two-handed sabres'. Related Hungarian sabres mainly date to the 15th century (cf. *Fns.* 119 and 120). For instance, the sabre from the Hungarian National Museum in Budapest has an S-shaped guard made of a moulded strip of iron, as well as an octagonal pommel with a two-sided knob, i.e. a western-type hilt similar to the *messer* under *Cat. No. 1* from the Ljubljana. The typical eastern blade is different – it has a widened point. However, the Hungarian sabre dated to the first half of the 15th century is almost a third shorter than the weapon from the Ljubljana. The latter's provenance may

be indicated by the workshop marks on the blade once identified (Fig. 6; cf. *Fn.* 121).

The *messer* under *Cat. No. 2 (Pl. 1)* survives almost complete with the exception of parts of the hilt, primarily pommel and grip plates, as well as the very tip of the blade. Its blade is similar to that of the *messer* under *Cat. No. 1*, but even more curved and with an offset taper of the point; the item is dated to the late 15th or early 16th century.

Next three weapons are typologically clearly identifiable as *messers*; they have very similar hilts and substantial blades with missing points (*Cat. No. 3, Pl. 2; Cat. No. 5, Pl. 3; Cat. No. 6, Pl. 3*). The hilt of the *messer* under *Cat. No. 3 (Fig. 7)* survives almost complete, it has wooden grip plates enveloped in copper wire and decorated with brass rivets (these are also functional in providing better grip). The *messer* has a crescent and a five-pointed star impressed on one side of the blade, such as are also known incised on a halberd from Augsburg, southern Germany, and dated to around 1510 (cf. *Fn.* 122). A guard with the same parrying lug and a very similar, only more pronounced pommel (without grip plates) is known on an almost completely surviving *messer* with a tapering blade kept in the Regional Museum in Olomouc, Moravia, and dated to the late 15th century (cf. *Fn.* 123). The *messer* under *Cat. No. 5* also has parallels from Moravia: one from the late 15th century with the same guard and parrying lug, the other from the 15th century with the same guard and pommel (cf. *Fns.* 124 and 125). The first example is also a parallel for the *messer* under *Cat. No. 6*. Similar weapons from Poland and Hungary have been dated to the transition from the 15th to the 16th century or the early 16th century (cf. *Fn.* 126). Based on these parallels, all three *messers* from the Ljubljana can roughly be attributed to the 15th, more precisely to the late 15th or the early 16th century.

Typologically close to these three is the *messer* under *Cat. No. 4 (Pl. 2)* that survives complete save for the grip plates. It has an unusually short guard and a rather characteristic, widened pommel; hunting knives with similar pommels but different, funnel-shaped parrying lugs from the Czech Republic are dated to the 15th century (cf. *Fn.* 127). A very close parallel to the *messer* under *Cat. No. 4* is one of the 'most beautiful Moravian *tesáky*', found at Klentnice in Moravia and dated to the second half of the 15th century (cf. *Fn.* 128).

The straight guards with a D-shaped side ring date two *messers* (*Cat. Nos.* 7, 8; *Pl. 4*) to the early or the first half of the 16th century (possibly even

earlier), though pictorial evidence suggests that such side rings were also used later in the 16th and even the 17th centuries (cf. *Fn.* 129). The guards of this very type can also be found on contemporary and slightly earlier swords; one such sword bearing a straight guard with spherical terminals and a D-shaped side ring welded onto it was recovered from the Ljubljana at Rakova Jelša (cf. *Fn.* 130).

Combat knives

The multi-purpose knives discussed here mainly served as weapons and differed substantially in form, size and function from the contemporary table, kitchen and working knives from the Ljubljana. The length of the *bauernwehr* or its blade as the criterion of function varies greatly, from very short (roughly 20 to 30 cm with a minimum of 19 cm) to quite long blades (roughly 50 to 60 cm with a maximum of 65.5 cm) comparable with the blades of *messers* or (short) swords.

The combat knife under *Cat. No. 11* (*Pl.* 5; *Fig.* 8) has a 51 cm long blade and is thus not among the longest knives from the Ljubljana. The blade of the knife under *Cat. No. 9* (*Pl.* 5) is longer, measuring just over 65 cm, that of the knife under *Cat. No. 12* (*Pl.* 5) measures just under 65 cm and the knives under *Cat. Nos. 10* (*Pl.* 5) and *26* (*Pl.* 9) have blades just over half a metre long. All these long knives have a substantial, straight and evenly tapering blade. Measuring just under half a metre, but with a different taper are the blades of the knives under *Cat. Nos. 16* (*Pl.* 6), *18* (*Pl.* 7) and *20* (*Pl.* 7). At least some of the shorter knives (some with characteristic parrying lugs) could be interpreted as a handy tool in addition to a weapon, for example the knife under *Cat. No. 35* (*Pl.* 11) with a 19.5 cm long blade.

Considering their length, blade cross section and balance, most of the *bauernwehren* from the Ljubljana, particularly the long examples, can be interpreted as weapons, given the shape of the blade and point as mainly stabbing weapons. As tools for daily tasks, such knives would be neither practical nor necessary, particularly considering the widespread use of axes and billhooks in the late medieval and early post-medieval periods as revealed by the numerous finds of these artefacts in the Ljubljana.

Similarly as *messers*, the combat knives from the Ljubljana are again largely dated on the basis of parallels, mainly those from central Europe and in particular the Czech Republic and Slovakia, as well as Poland (cf. *Fn.* 131).

Typical representatives of *bauernwehren* are two knives with a broad blade and a curved strip of metal riveted to the end of the tang (*Cat. No. 13, Pl. 6* and *Cat. No. 16, Pl. 6*). Similar combat knives with such terminals have been found in Slovakia (cf. *Fn.* 132).

Standing out among the short combat knives is one with a wide tapering and single-edged blade, slightly convex back and a curved cutting edge (*Cat. No. 15, Pl. 6*). A knife with a similar hilt, but a slightly narrower blade has been found in Moravia and dated to the second half of the 15th century (cf. *Fn.* 133). Also different is the parrying lug, which is club-shaped on the knife from the Ljubljana; such parrying lugs are known on the combat knives from Moravia and Slovakia (cf. *Fns.* 134 and 135).

Several parallels have also come to light in Switzerland. The iron or brass hollow rivets for attaching the grip plates, such as on the knife under *Cat. No. 14* (*Pl.* 6), can also be found on some of the Swiss-made knives from the collections in Zürich that date to the second half of the 15th or the first half of the 16th century (although they differ in the shape of the blade). The knife from the Ljubljana has a maker's mark impressed on the blade (cf. *Fn.* 136). The hunting knife held in the Netherlands Army Museum, dated to the second half of the 15th century, also has three hollow brass rivets for attaching the grip plates (cf. *Fn.* 137). Hilt terminals and hollow rivets similar to those from the Ljubljana can also be found on several combat knives that form part of the permanent exhibition of the Deutsches Klingensmuseum in Solingen.

The knife under *Cat. No. 11* (*Pl.* 5; cf. *Fn.* 138) from the Ljubljana is close to several knives from Switzerland dating to the second half of the 15th century, they are similar in the shape of the blade, number and position of the rivets, as well as the shape of the parrying lug. The knife from the Ljubljana bears the remains of its sheath – the chape decorated with inlaid silver threads; the same decoration also occurs on the scallop-shaped parrying lug (*Fig.* 8).

The knife under *Cat. No. 19* (*Pl.* 7; *Fig.* 9) has a curved strip of metal at the end of the hilt and a lozenge-sectioned parrying lug. It has a close parallel from the 15th century again from Switzerland, held in the Bern Historical Museum.⁶ The knife from the

⁶ Quite similar, but surviving to a lesser degree, is a knife from Moravia with a similar shape of the lozenge-sectioned parrying lug, but missing the terminal strip on the hilt; Žákovský 2014b, 127–128, *Cat. No.* 243.

Ljubljana has the mark of an as yet unidentified maker on the blade (cf. *Fn.* 140).

Hunting knives

Hunting knives in general are intended for skinning animals, removing their soft internal organs, even cutting or butchering big game. Based on their form and functional properties, and considering the definition in Westphal's study, a total of fifteen pieces from the Ljubljana could be identified as hunting knives. In the shape of the blade and hilt, their parallels begin in the 14th century. Such early parallels pertain, for example, to the knife under *Cat. No.* 44 (*Pl.* 12). Similarly as several related examples (*Cat. Nos.* 43 and 45, *Pl.* 12; *Cat. Nos.* 46–57, *Pl.* 12–13), it has an evenly tapering blade and a flat tang that widens towards the terminal and bears twelve rivet holes instead of the usual three to six to hold the grip plates in place (cf. *Fn.* 141).

Some of these knives have a pronouncedly curved blade. Two well-preserved knives (*Cat. Nos.* 53 [*Fig.* 10], 54; *Pl.* 13) are decorated with a pair of parallel series of impressions. Two other knives also have a pronouncedly curved blade: *Cat. Nos.* 50 and 52 (*Pl.* 12), while the series of impressions adorn several other blades (*Cat. No.* 45, 47–51, *Pl.* 12; *Cat. Nos.* 55–57, *Pl.* 13; *Fig.* 11), one even bears a chevron pattern with a vertical line running lengthwise (*Cat. No.* 43, *Pl.* 12).

The iron remains of sheaths, in the shape of two crossbands connected with a central spine and the chape, survive on the blades of the knives under *Cat. Nos.* 31–33 (*Pl.* 10) and *Cat. No.* 53 (*Pl.* 13; *Fig.* 10). In addition to that, the knife under *Cat. No.* 33 (*Pl.* 10; *Fig.* 12) has completely surviving grip plates, probably of horn, with incised ring-and-dots covering all exterior surfaces; remains of the wooden laths of the sheath also survive in places. The metal pieces and the organic remains of the wooden laths or leather covers of sheaths, but also the remains of the grip plates are important sources for reconstructing the appearance and composition of these weapons. They also offer important clues as to the circumstances or even causes for their watery fate.⁷ The organic remains of the knife under *Cat. No.* 33, i.e. wood and possibly leather (*Pl.* 10; *Fig.* 13), were conserved using the method of lyophilisation.⁸

⁷ Cf. the discussion by Andrej Gaspari on the sheaths of medieval swords: Gaspari 2017, 410–412.

⁸ Gorazd Kambič from the company Kambič. Laboratorijska oprema, d.o.o. performed lyophilisation in 2013.

The remains of the metal sheath fittings may identify them as hunting knives. For example, the sheath of the knife under *Cat. No.* 53 (*Pl.* 13) has a mouthband that is widened on one side so as to leave room for an awl as part of a set. Such a 'pocket' survives on two other (combat) knives: *Cat. Nos.* 14 (*Pl.* 6) and 38 (*Pl.* 11) – with the latter also holding a smaller knife rusted onto the blade that corroborates the supposition of a hunting set.

Numerical and spatial distribution of the finds

The analysis of the weapons, as well as the military, equine and riding equipment from the Ljubljana and dating to the High and Late Middle Ages shows that roughly 60% of the total of 234 items are weapons. Half of those are cutting and stabbing weapons for close-quarters combat: 35 swords, 9 *messers* and 29 combat knives (as well as one dagger; cf. *Fn.* 144). In his 2017 article, Andrej Gaspari gives a substantially higher number of swords, with more than 56 swords from the 11th–15th centuries recovered according to his information from the riverbed of the Ljubljana between Vrhnika and Ljubljana, as well as the surrounding moor (cf. *Fn.* 145). Certainly the currently known number of other close-combat weapons is also not final. Gaspari writes that this lack of clear data is not only the consequence of vague information concerning the recovered and misappropriated artefacts, but also of the absence of investigations in the stable river sediments and the overgrown parts of the river bottom and underwater banks. He also estimates that roughly two thirds of all artefacts after 1979 come with imprecise data on the findspot, while the contexts of individual swords from the bottom of the river have not been recorded. He therefore sees the 'internal indicators' such as the condition upon discovery, traces of damage and interventions, as well as the presence or absence of sheath remains as all the more important (cf. *Fn.* 146).

This contribution only discusses the artefacts from the collections of the NMS and those known from publications and held in public collections; the privately owned pieces are excluded. With regards to the weapons and combat equipment from the 14th–16th centuries, Gaspari states that the swords, other weapons and equipment in public or private collections include at least a dozen of single-edged swords or *messers* and several tens of combat knives or *bauernwehren* (cf. *Fn.* 147). The data on these artefacts with the exception of those

kept in the NMS have not been published and are thus unavailable, hence cannot be considered in the comparative analysis and interpretation of the artefacts discussed here.

Only two of the eight *messers* from the NMS come with a known findspot (Fig. 15): one was found at the Livada site in Ljubljana and one at Podpeč (*Cat. No. 1, Pl. 1; Cat. No. 3, Pl. 2*). All *messers* date to the 15th or the first half of the 16th century. Of the 49 combat or hunting knives discussed in this contribution, 36 come from at least broadly known findspots, the same is true of the dagger found in the Ljubljana at Ljubljana (Fig. 3). The findspot is not recorded for two combat knives (*Cat. Nos. 54, 55; Pl. 13*), but the history of the museum collection suggests it is an artefact recovered from the Ljubljana. The bulk of the knives comes from three sections: nine knives near Ljubljana and Rakova Jelša, three near Črna vas, as well as six knives between Ljubljana and Črna vas; thirteen at Podpeč; four between the confluence of the Ljubljana with the Ljubija and the Borovniščica streams. The combat or hunting knives do not show such dense concentrations as high and late medieval double-edged swords, but the concentrations are more or less in the same spots.⁹

Two of the areas with concentrations of medieval weapons stand out in that they yielded double-edged swords mainly from the 11th–12th and 13th centuries: Podpeč and Črna vas. The swords of the Podpeč grouping were found just west of the village of Podpeč, in the part of the riverbed that yielded many artefacts of different kinds. Other weapons, found right at Podpeč, particularly combat or hunting knives, one *messer* and two awl pikes, date predominantly to the late medieval and early post-medieval periods, i.e. the 14th, 15th and even 16th centuries.

The pieces of high and late medieval equine and riding equipment mainly concentrate in three areas: at Podpeč, at Rakova Jelša, at Bevke or Blatna Brezovica, while a minor grouping has been observed at Lipe. Such a distribution closely corresponds with that of weapons and combat equipment (cf. Nabergoj 2015). Of the three large concentrations of high and late medieval, as well as early post-medieval objects, the number of weapons and combat gear, including *messers* and combat knives (*Cat. Nos. 40, 14, 18 and 48*), from the confluence with the Ljubija or at least Bistra to the confluence with the Borovniščica is very low. The main concentrations

are thus at Podpeč and Rakova Jelša, while an important, though smaller grouping of early swords is recorded at Črna vas.¹⁰

Archaeological and historical context of the finds from the Ljubljana

The lack of relevant literary and pictorial evidence makes the historical contexts of the finds from the Ljubljana less tangible; they can only be partially surmised from parallels and studies of analogous finds from abroad, at least indirectly also from the historical evidence pertaining to the area of Ljubljana and the marshes of the Ljubljansko barje in the late medieval period. The archaeological contexts, inasmuch as they can be established from the recorded data on the finds and their findspots, are specific and only diagnostic when compared against other late medieval weapons from the Ljubljana.

A discussion on the very complex and vast subject pertaining to the circumstances and reasons for the medieval weapons, primarily double-edged swords from the 12th to the 14th centuries to have ended up in the Ljubljana is beyond the scope of this contribution. It is a subject recently tackled by Andrej Gaspari (Gaspari 2017). In his opinion, the submersion of a 'substantial' number of swords is not the result of random loss or repeated and intentional impulsive acts, but rather of conscious or intentional irretrievable acts of depositing or disabling weapons functionally and/or symbolically. He sees evidence of this in the chronological structure of the swords, particularly those dating between the mid-11th and the mid-14th century, in the relative paucity of contemporary pole arms, as well as equine and riding equipment, in the swords occurring in higher numbers in certain sections of the river and their absence in others and – given the nature of the Ljubljana as a navigable way and the difficulties in traversing the marshy terrain of the Ljubljansko barje – in the limited risks for accidental loss. He also posits a special, highly individualised significance of the sword and its relation to the bearer, as well as a multi-faceted symbolic relationship between swords and their sheaths that indicate non-combat circumstances of submersion for the swords not removed from their sheaths (cf. *Fn. 149*).

⁹ The findspots only known very broadly are underlined on the map in Fig. 15.

¹⁰ Cf. distribution map of the medieval swords from the Ljubljana dating from the 11th to the 15th century (Gaspari 2017, 395, Fig. 5).

Archaeological literature includes several hypotheses regarding the phenomenon of discarding or depositing weapons in watery settings observable in prehistory, Antiquity and the Middle Ages (cf. *Fn. 150*). In my opinion, there is no simple and clear answer to whether swords and other weapons were submerged in the Ljubljana by coincidence or intent, whether a past act has secular or religious motives, neither can we give an answer to what is unambiguously perceptible and what symbolic. That said, I favour an interpretation different from that of Gaspari. I believe that the type, quantity and spatial distribution of weapons, particularly swords, and military equipment in the Ljubljana suggest that their submersion was in principle not votive or symbolic in nature, but far more likely the result of daily activities along the river as a line of communication and on land in its vicinity, as well as of the use of space for landing sites and river crossings, especially at Podpeč (cf. *Fn. 152*). Leaving aside the subject of submerged medieval double-edged swords for another occasion, I believe the interpretation above is certainly plausible for *messers* and combat knives that form the subject of this contribution.

According to Gaspari, a more equal shares of different types of weapons and military equipment, as well as a fairly even spatial distribution of findspots along the Ljubljana are important observations with regards to the submersion of late medieval and early post-medieval weapons and military equipment. This is a functional and spatial structure of finds that differs from the High Middle Ages and is believed to indicate a diminished symbolic role of the sword as the consequence of changes in the military organisation, the rise of mercenaries and the decline of chivalry. In that sense the reasons for submerging weapon in this period would no longer be (merely?) symbolic, although Gaspari is not explicit on this subject and notes that the state of research does not allow us to be certain in what measure the proposed reasons also pertain to the late medieval and early post-medieval weapons and military equipment from the Ljubljana. He presumes that the reasons for submersion changed in the late medieval or early post-medieval periods and certain patterns of behaviour characteristic of the High Middle Ages were gradually abandoned (cf. *Fn. 154*).

The finds from the Ljubljana dating to the 15th and partly also the 16th century predominantly consist of weapons; apart from several characteristic double-edged swords mainly *messers* and combat

knives, as well as pole arms. They show historic development, particularly in the appearance of new types of armament in the Late Middle Ages that was largely the consequence of the Hussite Wars (1418–1437). The military innovations introduced by the Hussites had a strong impact on the Austrian, Hungarian and hence also Slovenian regions in spite of the fact that the local noble families only played a minor role in these events. Until the 1430s, even the Counts of Cilli/Celje as allies of Sigismund of Luxembourg did not take active part in the military events in Bohemia, where Sigismund as the king of Bohemia attempted to suppress the heretical Hussite movement from 1420 onwards. Following the defeat of the Hussites, the impact of the Hussite Wars was felt through Bohemian Hussite veterans, then highly rated and sought after in central Europe. One of these veterans was Jan Vitovec, a general of Ulrich II of Cilli, who also played a leading role in the struggles for the legacy of the Counts of Cilli after Ulrich's death in 1456 (cf. *Fns. 155, 157*).

The *messers* and combat knives from the bottom of the Ljubljana are at least an indirect reflection of the impact of the Hussite Wars, as the same or similar types of weapons are also known from the Czech Republic. Žákovský tied the appearance and subsequent impact of the weapons on the events in the early 15th century, mainly the need to provide large numbers of soldiers with weapons at the start of the Hussite revolution. Their combat characteristics, for combat knives also universal use, and the low cost of production involved in these rather simple weapons made the *tesáky* of all types highly suitable for mass production and hence popular among the lower classes of contemporary society. The successes of the Hussites supposedly caused the knowledge and use of these weapons to spread to areas previously unfamiliar with weapons of such popularity (cf. *Fn. 158*). Having said that, the development of these weapons, single-edged swords and sabres in particular, in central and also western Europe is not sufficiently clear and Žákovský's interpretations still need to be critically evaluated (cf. *Fn. 159*).

The increased number of finds from the Ljubljana dating to the late medieval and early post-medieval periods indirectly also mirrors the economic progress of Ljubljana, which became the administrative seat of the princely provincial estate in Carniola in the mid-14th century and consequently expanded its role as a transport hub and a player on the supra-regional level, particularly between Hungary and Italy. Evidence on the medieval traffic along the Ljubljana supports the great significance of river

traffic that was considerably cheaper, faster, more efficient and generally more economically viable than road traffic (cf. *Fn.* 160). Literary sources do not provide a complete list of medieval landing or ferry sites, though we do know of landing sites with a toll house located at Vrhnika and at Ljubljana. It would be logical to presume the existence of an important landing site at Podpeč, which is further suggested by the rights that sovereigns granted to the boatmen on the Ljubljanica.

The distribution of weapons recovered from the Ljubljanica shows higher or lower concentrations in certain parts of the river that correspond with the distribution of other kinds and types of artefacts dating to the High and Late Middle Ages. These can be related to the use of space, the transport along the river and adjacent land in these periods. I believe that the findspots are related to a landing site or a river crossing, for example with ferries; there appear to be no contexts that would indicate specific events such as shipwrecks or military conflicts. We cannot doubt the strategic and military importance of the Ljubljanica within the Ljubljana Basin as an area traversed by important lines of communication, but is not certain how much the weapons and military equipment directly reflect military events, particularly considering the very rare recorded historical events of a military nature such as local skirmishes, feuds and peasant revolts. Apart from professional soldiers or mercenaries, peasants could also carry arms in those periods, for example as members of the organisation of 'shooters' or members of the 'black army' who could be drafted into the provincial army (cf. *Fns.* 167–171).

Much more than military contexts, the finds from the bottom of the Ljubljanica seem to reflect the daily life in the area, i.e. the presence of armed men in service of their masters be it for security reasons, hunting or simply the display of the social status. They were probably there in connection with the control and exploitation of the specific area of the Ljubljansko barje as part of a landed estate and in connection with the river as an important line of communication that required the safety of both men and merchandise. Having said that, it is not

possible to be certain whether the artefacts were thrown into the river intentionally, because they were damaged, unusable, unnecessary or even physically cumbersome or harmful to the owner (while fleeing or drowning), or simply lost, possibly even washed up (for example during the erosion of a site on the riverbank such as a landing or ferry site).

The discussed finds of weapons dating to the 14th–16th century concentrate in several river sections, similarly as the finds from the previous centuries of the High and Late Middle Ages. As such, they and other contemporary finds from the river reveal the role that the river had as an important line of communication across the poorly passable marshes from Vrhnika to Ljubljana (and back). The distribution of the finds, the historical evidence and the terrain with its natural characteristics also show that the river played an important part in the network of communications perpendicular to its course, i.e. from the northern fringes of the Ljubljansko barje southwards and vice versa, particularly across the isolated hills dotting the Barje. This is a topic thus far not raised and one not illuminated by literary sources. However, the quantity and the concentration of artefacts, as well as their types point to the importance of river crossings as the key points along the Ljubljanica as a transport route. It is a topic that awaits further targeted research, archaeological, historical and other.

CATALOGUE

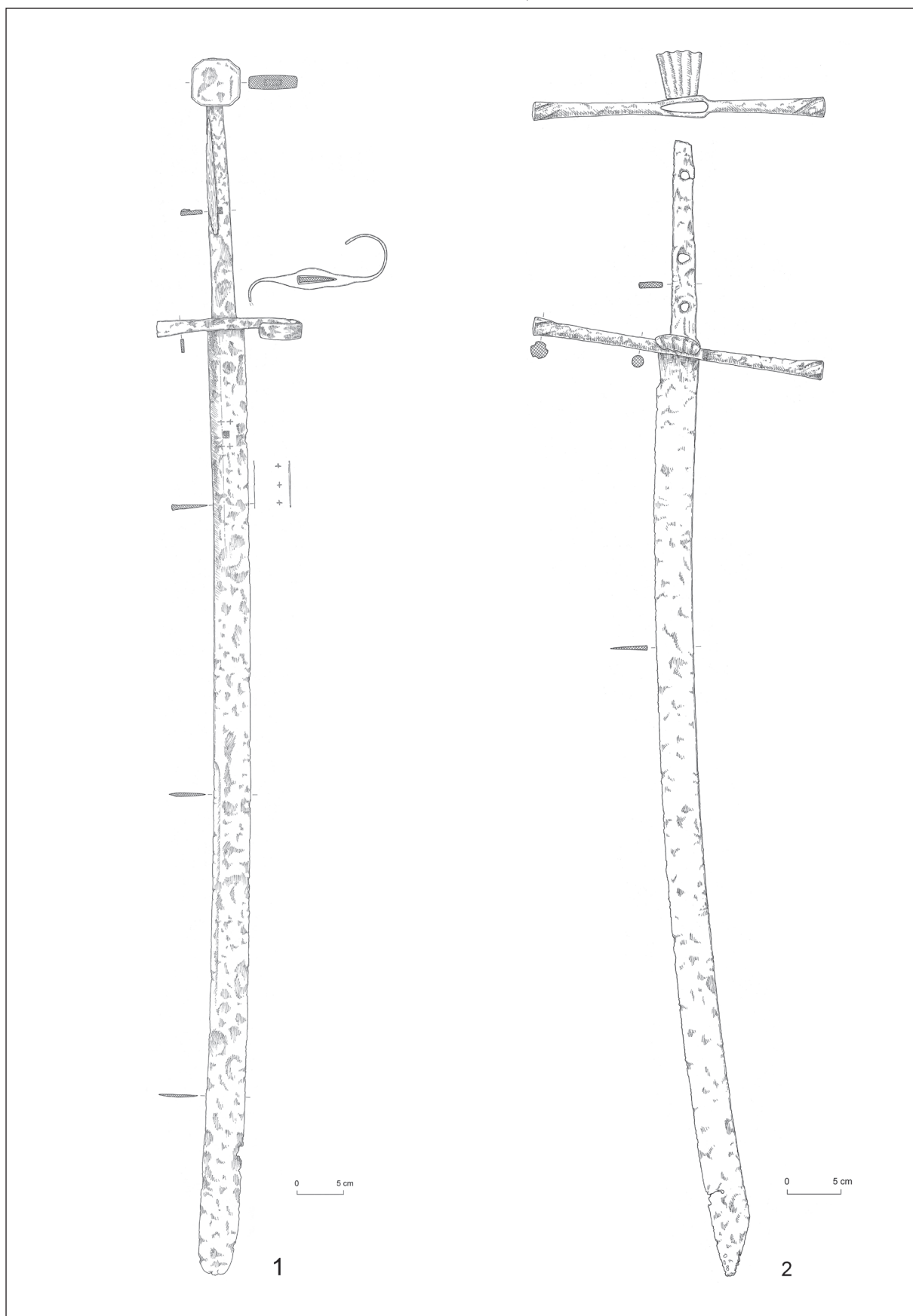
The catalogue numbers of artefacts correspond with the numbers in the plates.

Translation: Andreja Maver

Tomaž Nabergoj
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
tomaz.nabergoj@nms.si

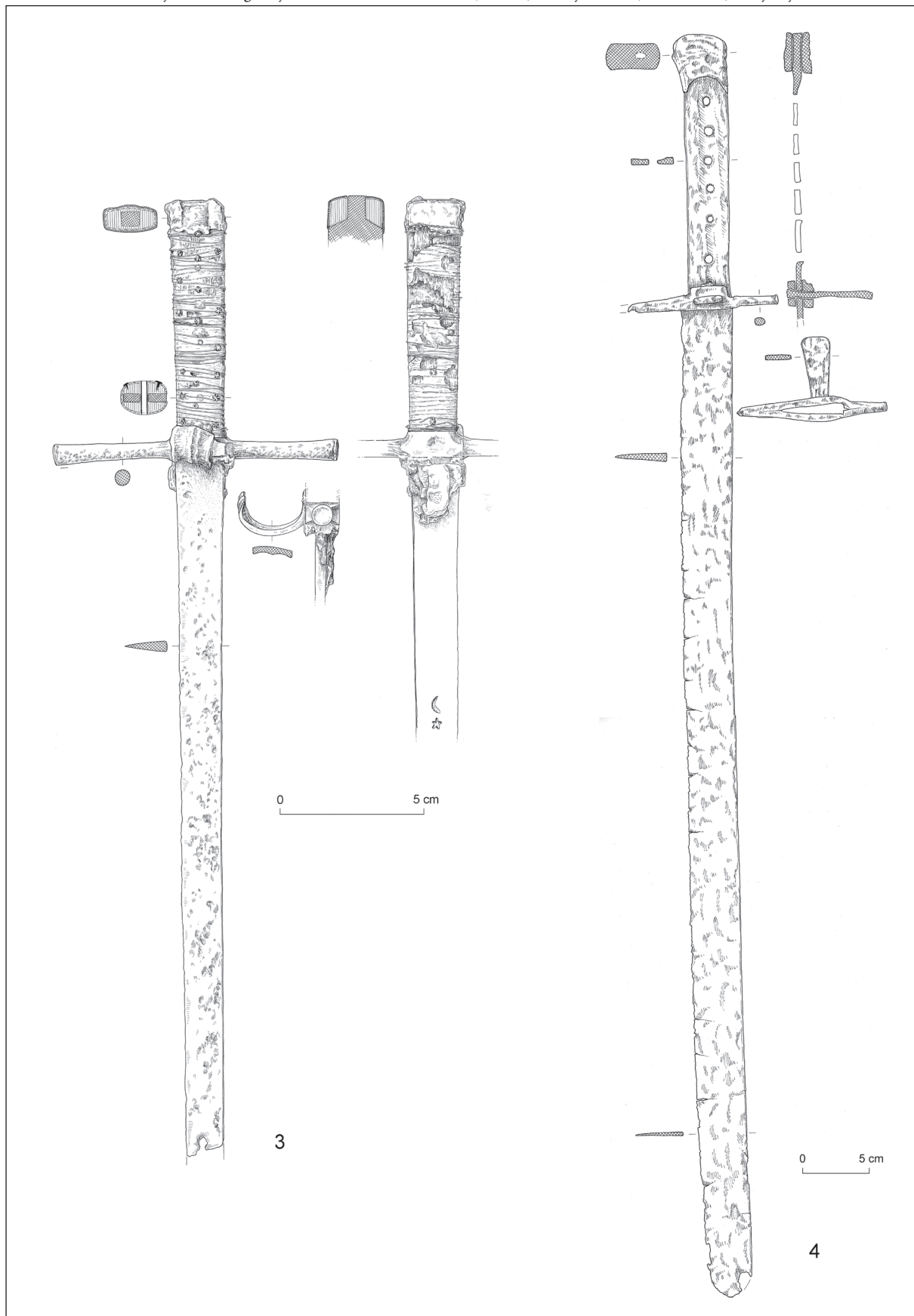
Slikovno gradivo: sl. 1, 2 (risba: Ida Murgelj, NMS). – *Sl.* 3, 6–13 (foto: Tomaž Lauko, NMS in fotodokumentacija NMS). – *Sl.* 14 (foto: Eva Menart, NMS, in Janko Vodišek, Inštitut za metalne konstrukcije, Ljubljana). – *Sl.* 15 (izvedba: Vesna Turk Svetličič in Ida Murgelj, NMS). – *T.* 1–13 (risba: I. Murgelj; foto: T. Lazar, NMS).

Illustrations: Figs. 1, 2 (drawing: Ida Murgelj, NMS). – *Figs.* 3, 6–13 (photo: Tomaž Lauko, NMS and photodocumentation NMS). – *Fig.* 14 (photo: Eva Menart, NMS, and Janko Vodišek, Inštituta za metalne konstrukcije, Ljubljana). – *Fig.* 15 (elabotared by: Vesna Turk Svetličič and Ida Murgelj, NMS). – *T.* 1–13 (drawing: I. Murgelj; photo: T. Lazar, NMS).

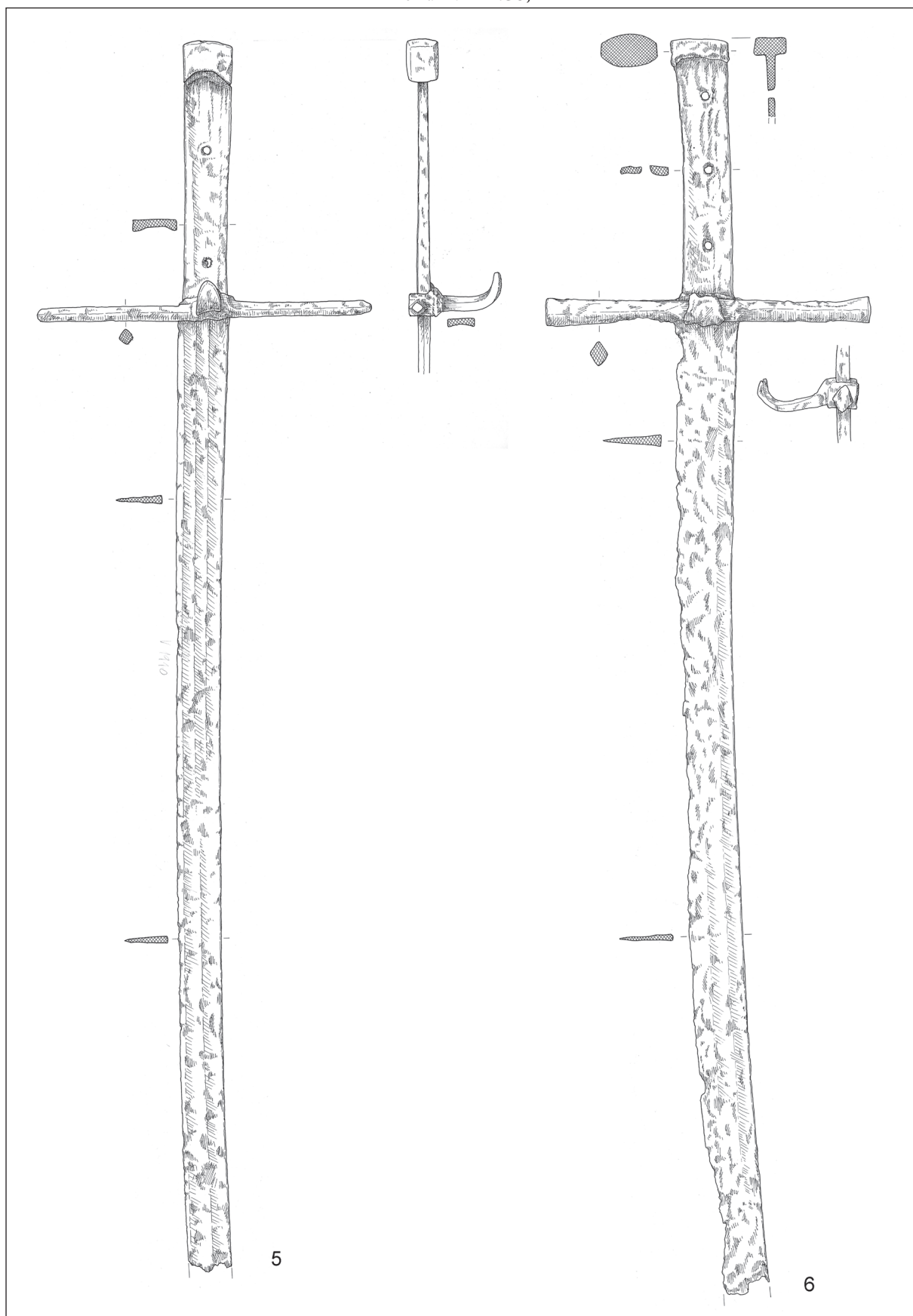

T. 1: Ljubljana. 1 železo, les, medenina; 2 železo.

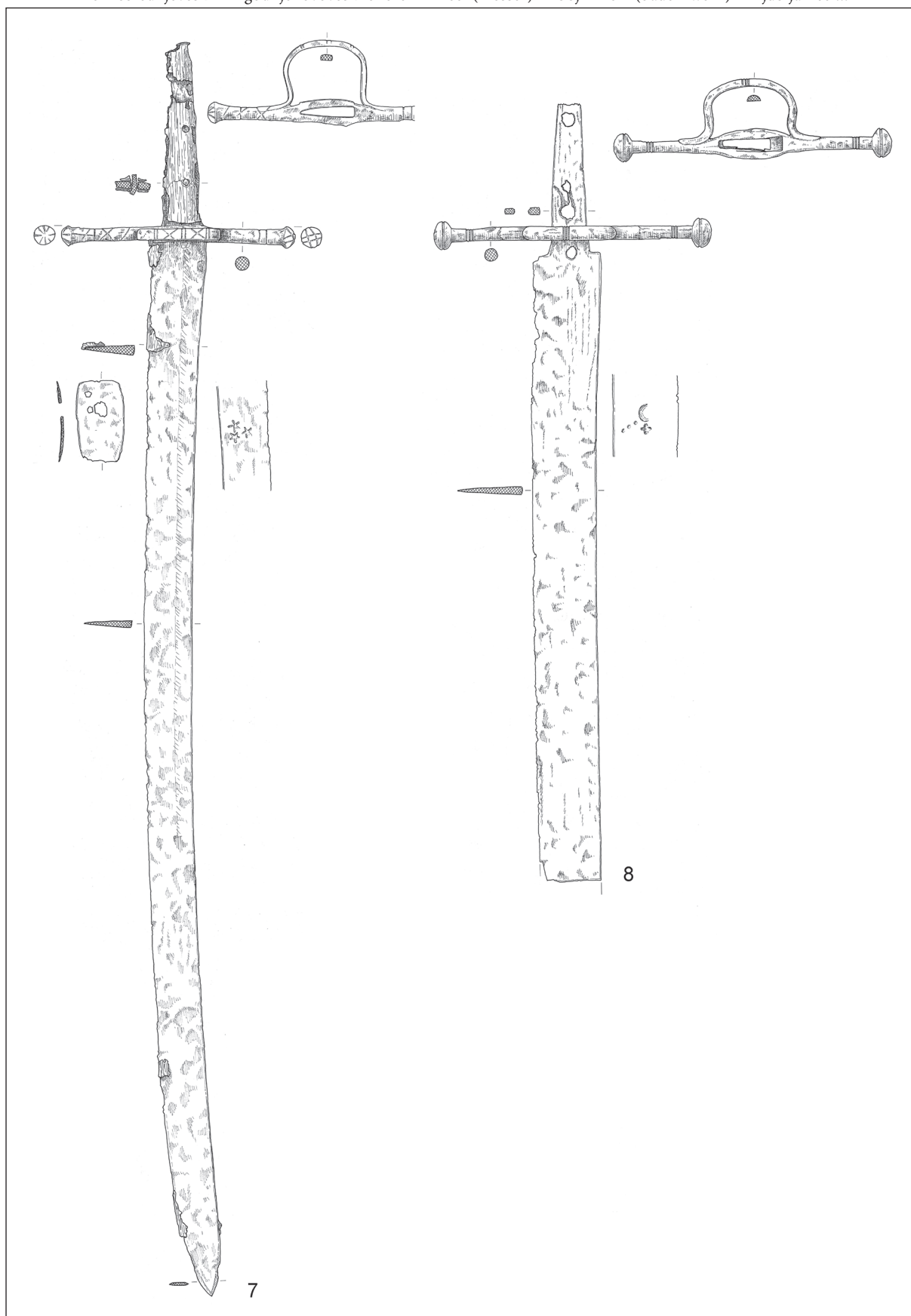
Pl. 1: The River Ljubljana. 1 iron, wood, brass; 2 iron.

T. 2: Ljubljana. 3 železo, les, baker, kositer, medenina; 4 železo.
 Pl. 2: The River Ljubljana. 3 iron, wood, copper, tin, brass; 4 iron.

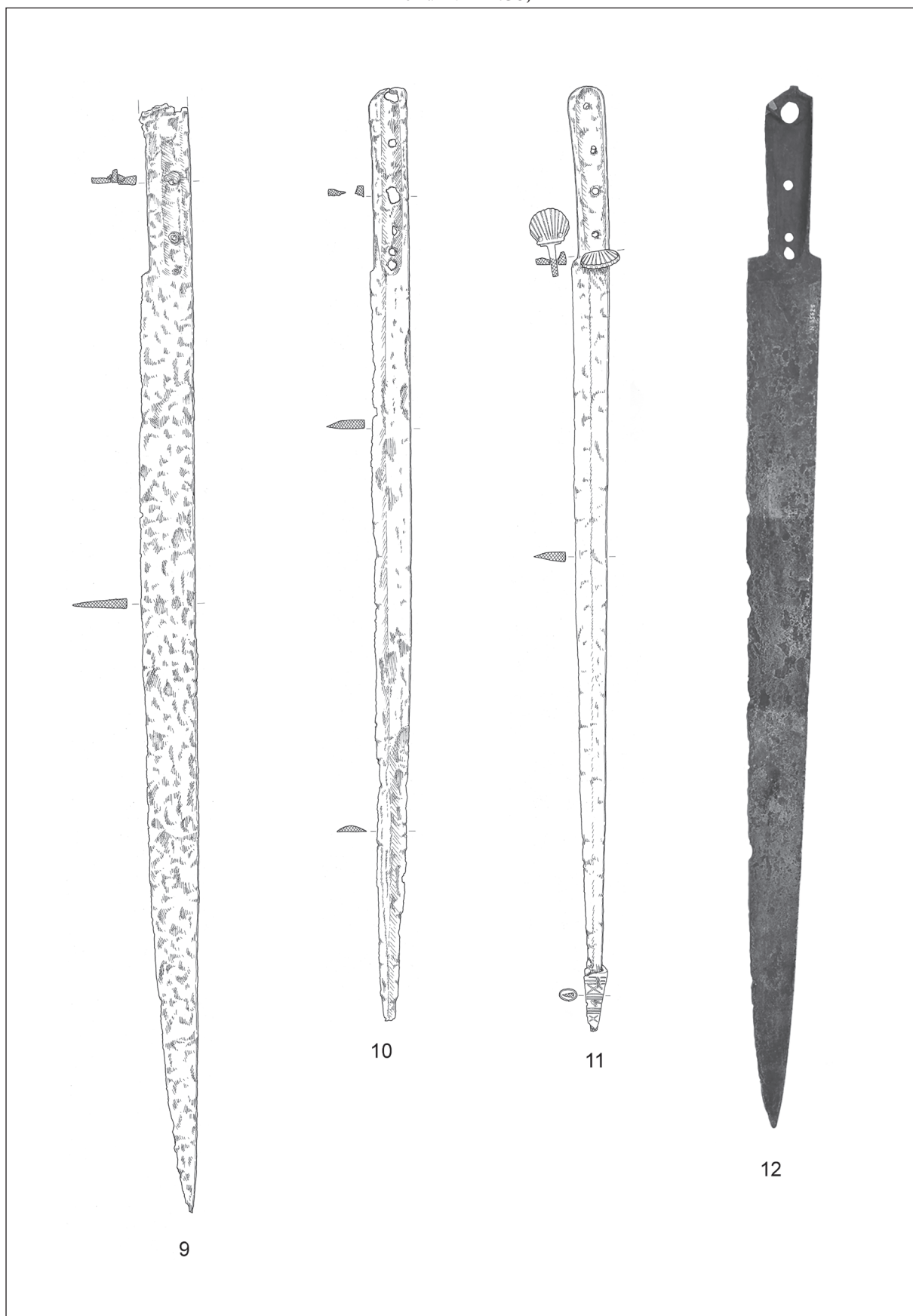

T. 3: Ljubljana. 5 železo, les?; 6 železo. M. = 1:4.
 Pl. 3: The River Ljubljana. 5 iron, wood?; 6 iron. Scale = 1:4.

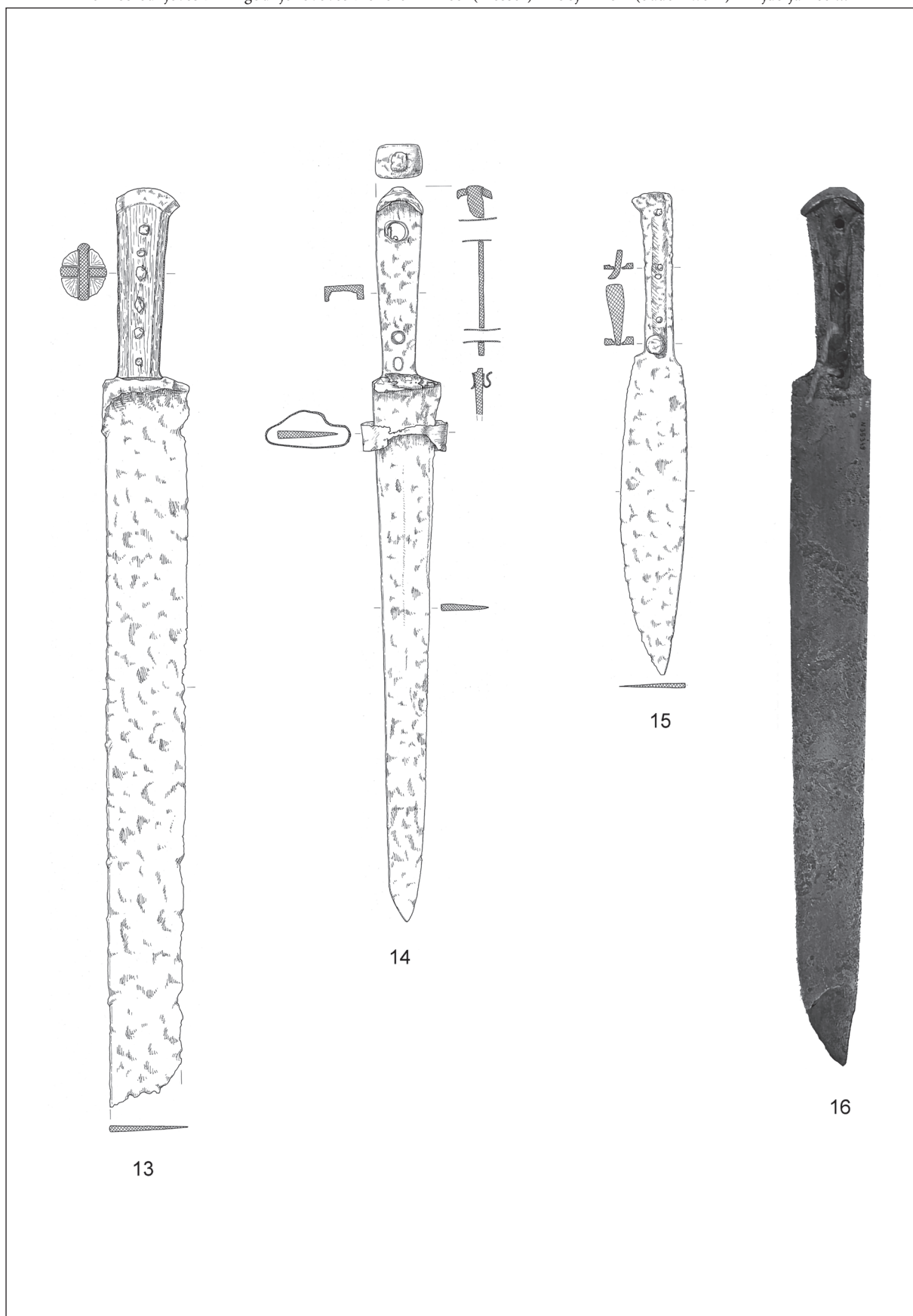
T. 4: Ljublanica. 7 železo, les; 8 železo. M. = 1:4.

Pl. 4: The River Ljublanica. 7 iron, wood; 8 iron. Scale = 1:4.

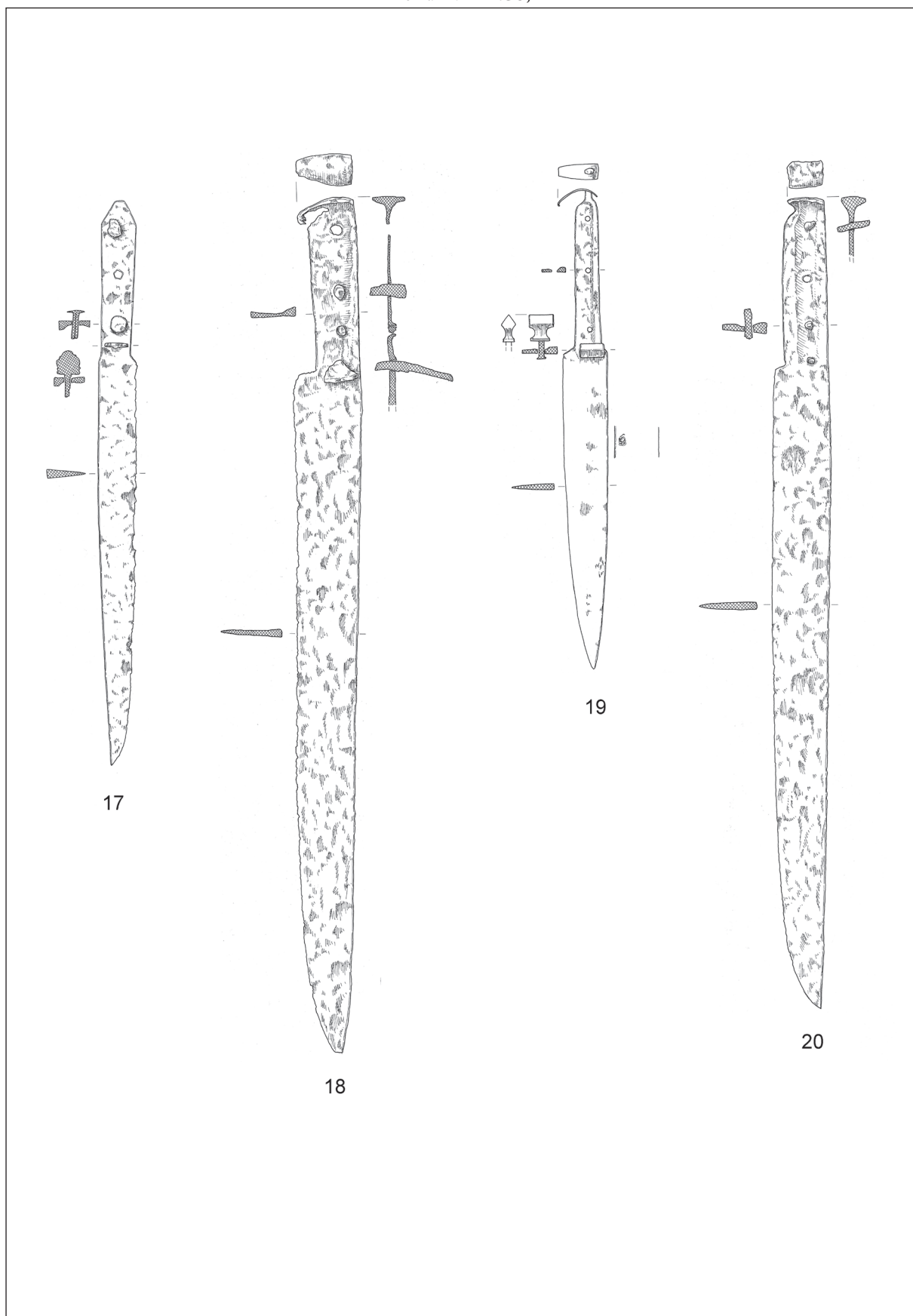
T. 5: Ljubljana. 10,12 železo; 9 železo, les; 11 železo, srebro. M. = 1:4.

Pl. 5: The River Ljubljana. 10,12 iron; 9 iron, wood; 11 iron, silver. Scale = 1:4.

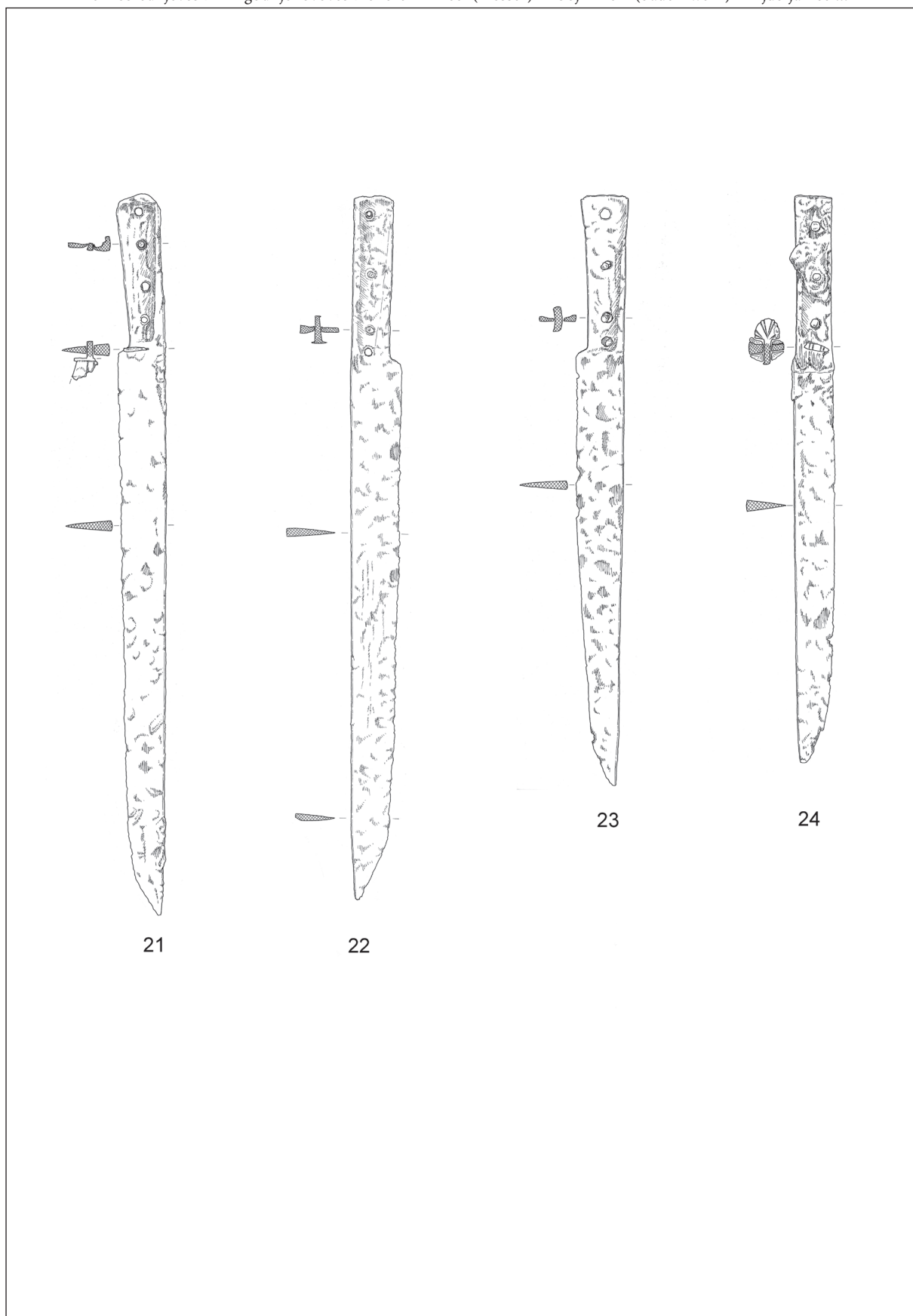

T. 6: Ljubljana. 15–16 železo; 13 železo, les; 14 železo, les, usnje. M. = 1:4.

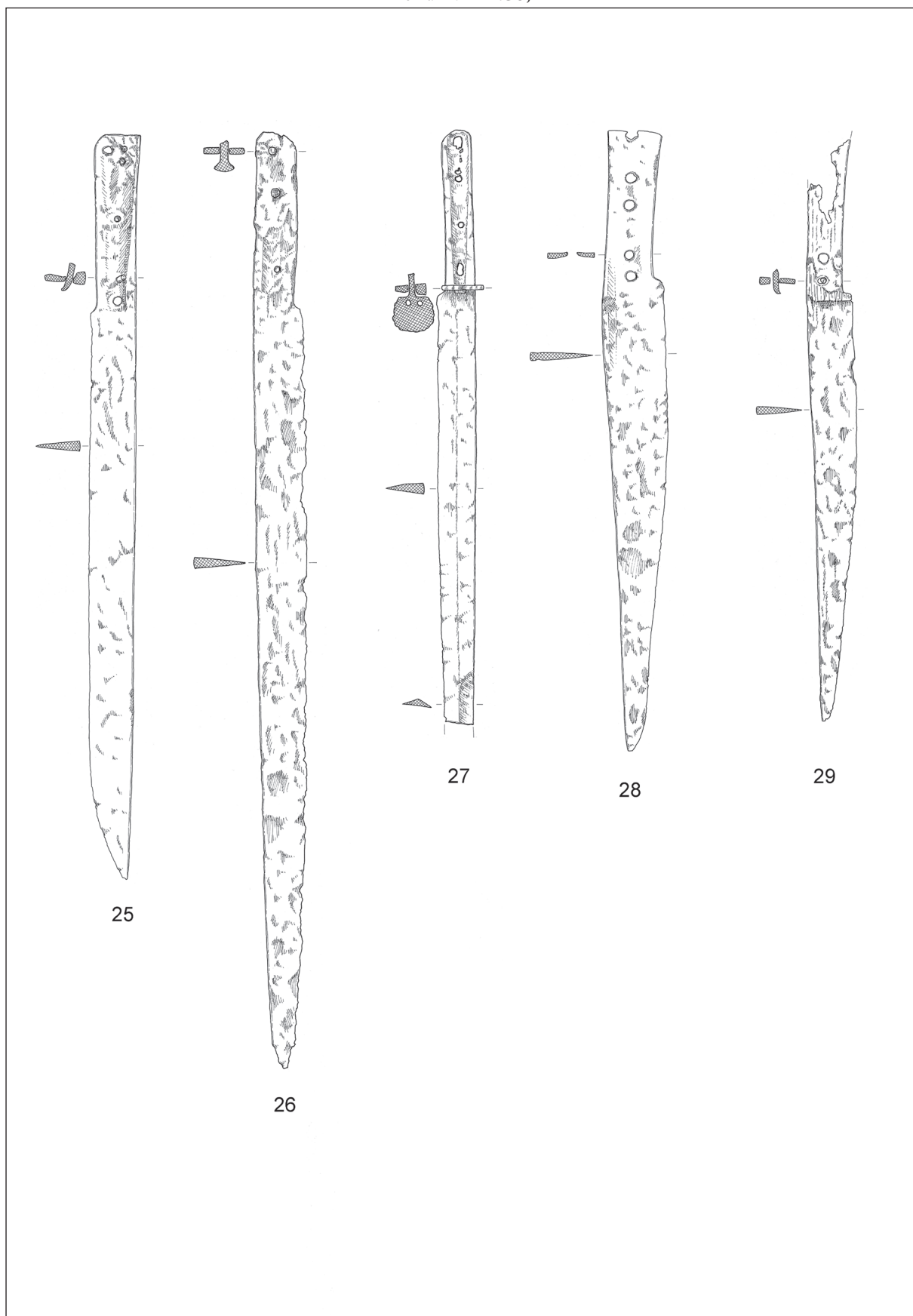
Pl. 6: The River Ljubljana. 15–16 iron; 13 iron, wood; 14 iron, wood, leather. Scale = 1:4.

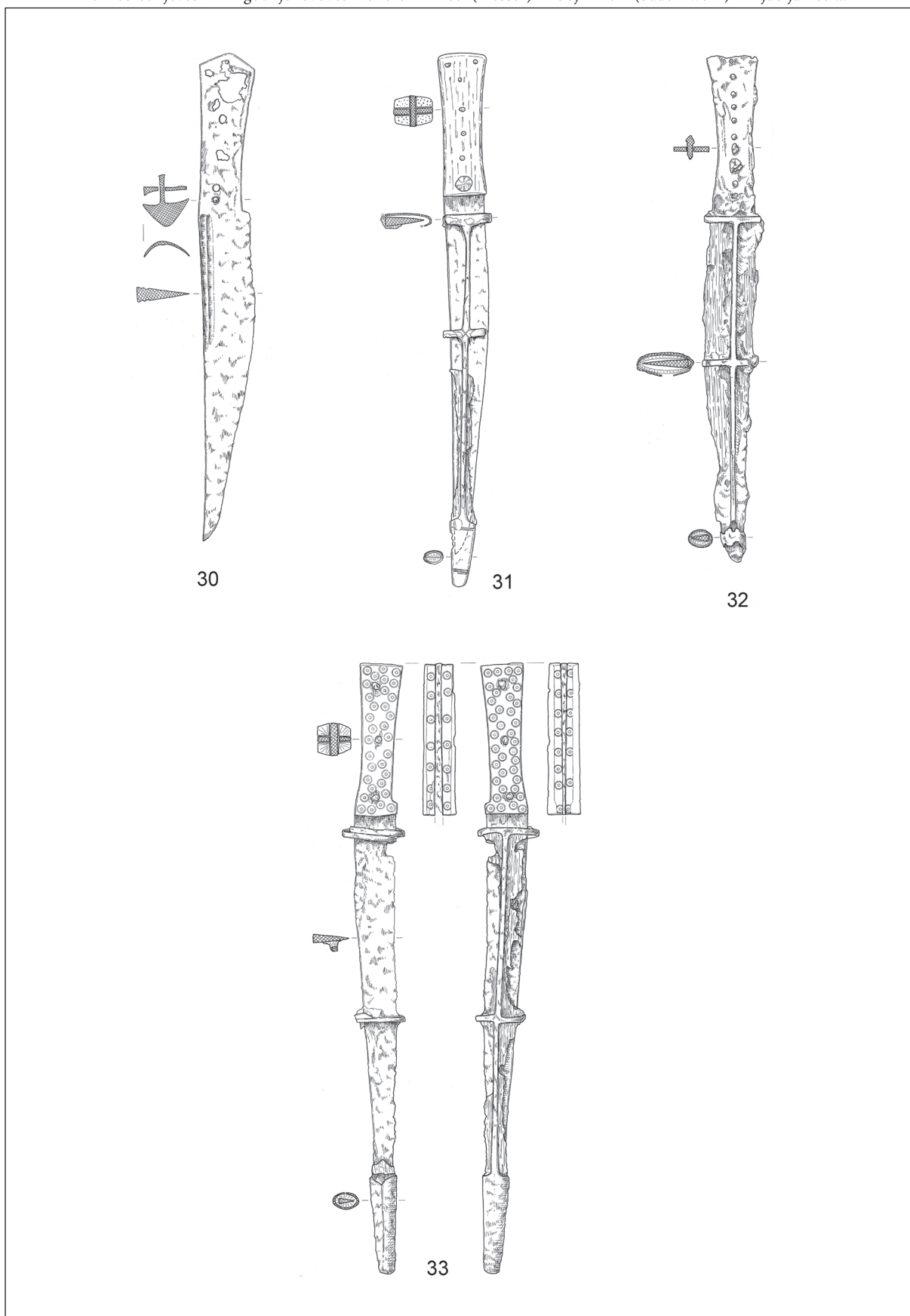
T. 7: Ljubljana. 17–20 železo. M. = 1:4.
 Pl. 7: The River Ljubljana. 17–20 iron. Scale = 1:4.

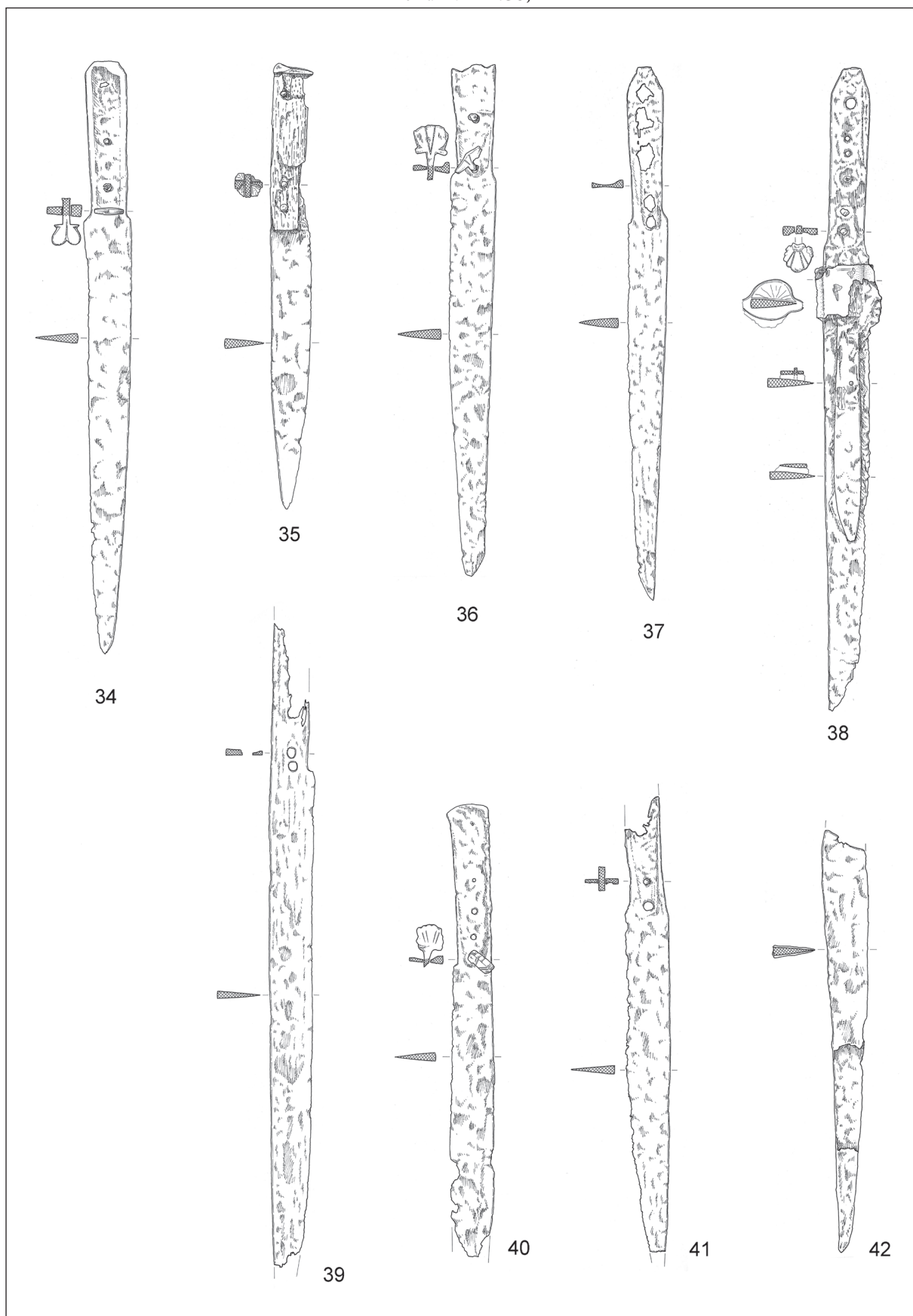
T. 8: Ljubljana. 22,23 železo; 21,24 železo, les?. M. = 1:4.
 Pl. 8: The River Ljubljana. 22,23 iron; 21,24 iron, wood?. Scale = 1:4.

T. 9: Ljubljana. 25–28 železo; 29 železo, les. M. = 1:4.
 Pl. 9: The River Ljubljana. 25–28 iron; 29 iron, wood. Scale = 1:4.

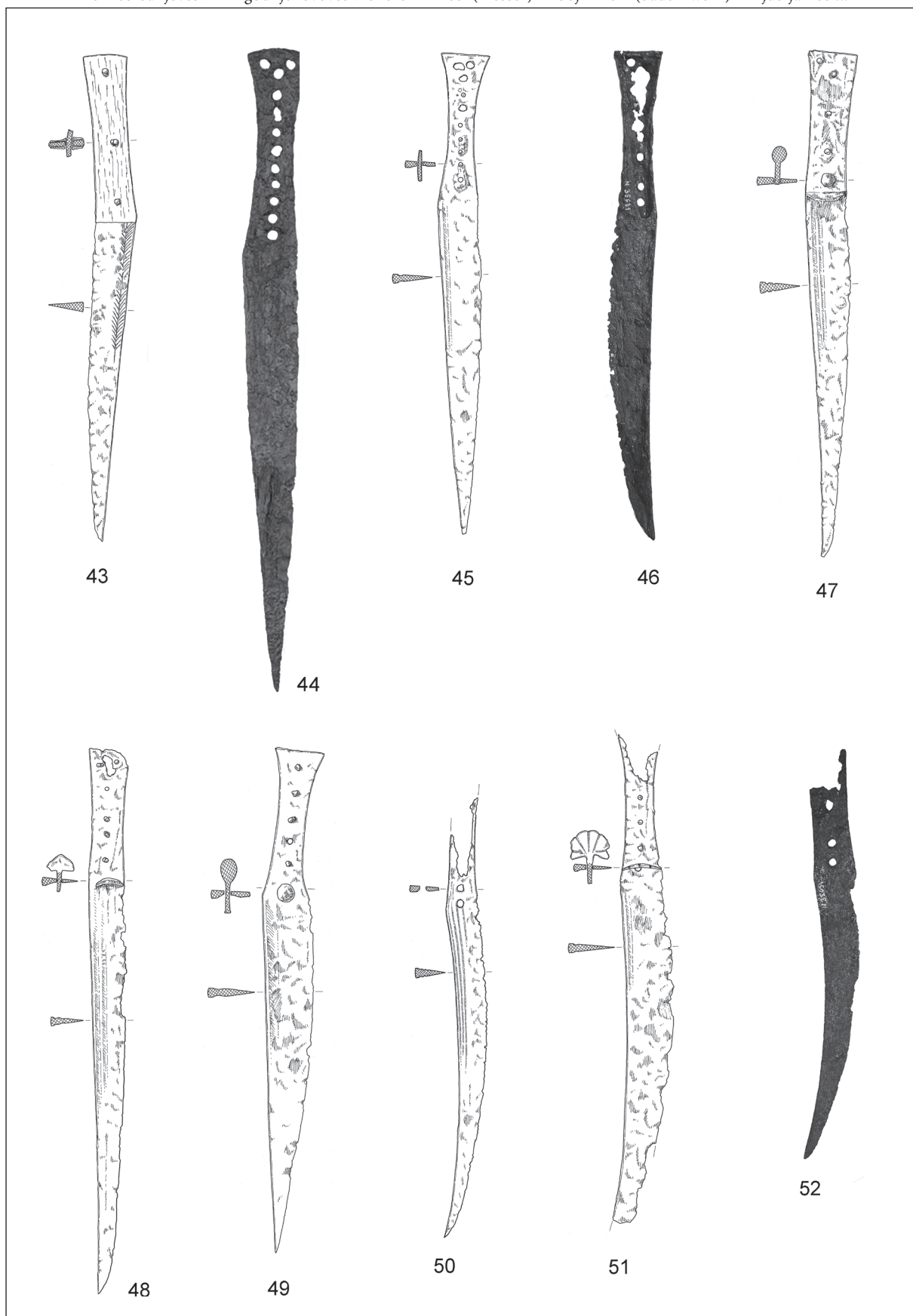

T. 10: Ljubljana. 30 železo; 32 železo, les; 33 železo, kost/roževina, les; 31 železo, kositer, kost, les, usnje?. M. = 1:4.
 Pl. 10: The River Ljubljana. 30 iron; 32 iron, wood; 33 iron, bone/horn, wood; 31 iron, tin, bone, wood, leather?. Scale = 1:4.

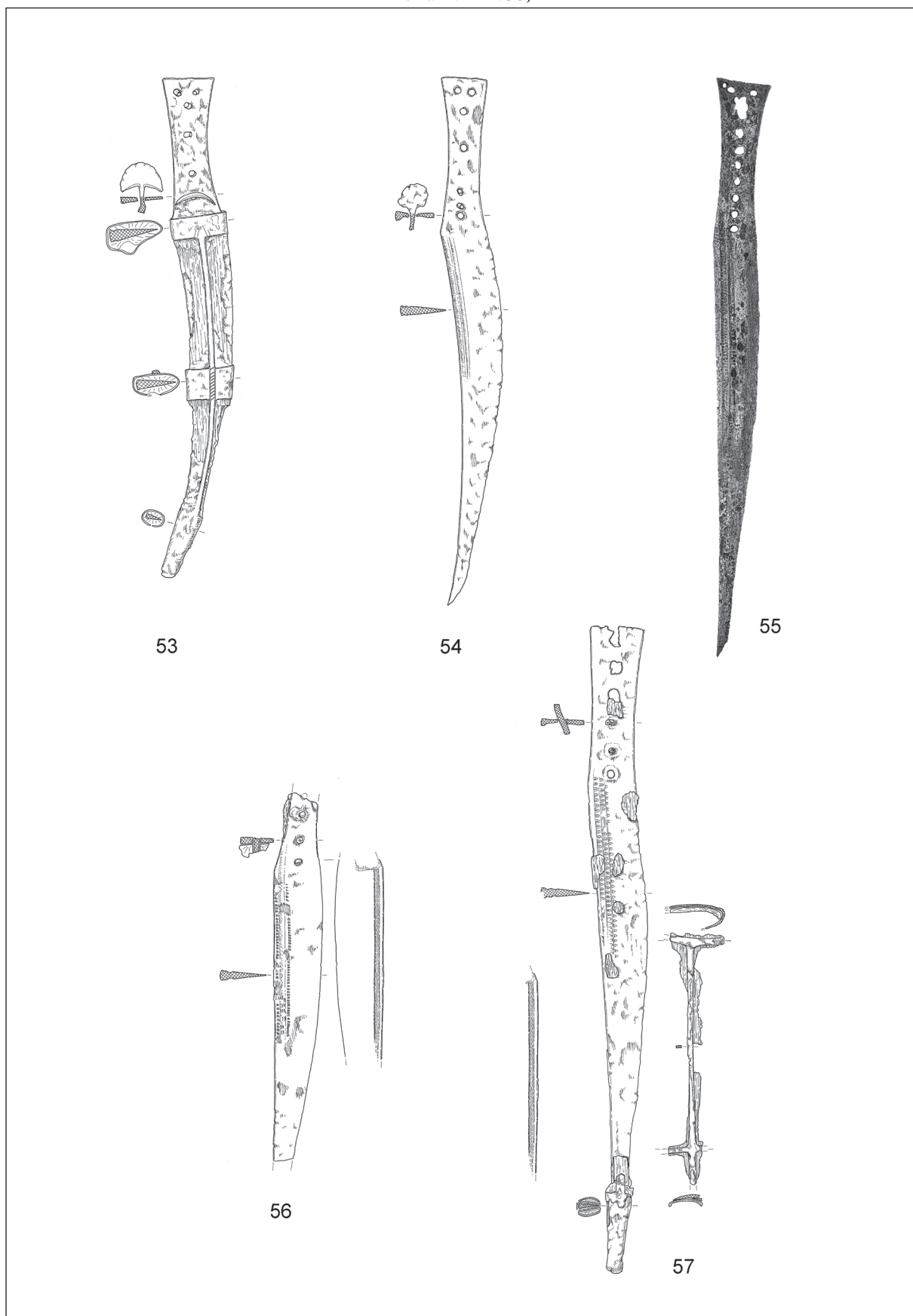
T. 11: Ljubljana. 34,36,37,39-42 železo; 35 železo, les; 38 železo, kositer. M. = 1:4.

Pl. 11: The River Ljubljana. 34,36,37,39-42 iron; 35 iron, wood; 38 iron, tin. Scale = 1:4.

T. 12: Ljubljana. 44–46,48–52 železo; 43,47 železo, les. M. = 1:4.

Pl. 12: The River Ljubljana. 44–46,48–52 iron; 43,47 iron, wood. Scale = 1:4.

T. 13: Ljubljana. 54–56 železo; 53,57 železo, kositer, les. M. = 1:4.

Pl. 13: The River Ljubljana. 54–56 iron; 53,57 iron, tin, wood. Scale = 1:4.